

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра суспільних дисциплін

*І.Г. Утюж, В.А. Жадько, Н.В. Спиця,
Д.П. Сепетий, М.О. Мегрелішвілі, С.В. Сидоренко*

ФІЛОСОФІЯ

КУРС ЛЕКЦІЙ

для студентів – іноземних громадян 1-го курсу
медичних та фармацевтичних факультетів

галузі знань: 22 «Охорона здоров'я»

спеціальностей: 222 «Медицина»

221 «Стоматологія»

226 «Фармація, промислова фармація»

**Запоріжжя
2019**

УДК 101(075.8)

Ф 56

*Затверджено на засіданні Центральної методичної Ради ЗДМУ
та рекомендовано для використання в освітньому процесі
(протокол № 5 від 23 травня 2019 р.)*

Укладачі:

І. Г. Утюж – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

В. А. Жадько – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

Н. В. Спиця – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

Д. П. Сепетий – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

М. О. Мегрелішвілі – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

С. В. Сидоренко – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Рецензенти:

О. Д. Турган - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри культурології та українознавства ЗДМУ;

С. С. Дідик - кандидат історичних наук, старший викладач.

Філософія: курс лекцій для студентів – іноземних громадян 1-го курсу медичних та фармацевтичних факультетів / *І. Г. Утюж, В. А. Жадько, Н. В. Спиця, Д. П. Сепетий, М. О. Мегрелішвілі, С. В. Сидоренко.* – Запоріжжя: ЗДМУ, 2019. – 120 с.

Курс лекцій містить тематику, плани та матеріали лекційних занять. Призначений для студентів – іноземних громадян 1-го курсу медичних та фармацевтичних факультетів.

УДК 101 (075.8)

©Утюж І. Г., Жадько В.А., Спиця Н. В., Сепетий Д. П.,
Мегрелішвілі М. О., Сидоренко С.В. 2019.
©Запорізький державний медичний університет, 2019.

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Філософія як світоглядне мислення. Виникнення філософії. Філософія стародавніх Індії та Китаю	5
Тема 2. Давньогрецька філософія та філософія Еллінізму	19
Тема 3. Філософія Середньовічної Європи та арабо- мусульманського світу. Філософія Відродження	28
Тема 4. Філософія Нового часу (XVII ст.) Німецька класична філософія	51
Тема 5. Некласична філософія. Філософія життя. Фрейдизм	64
Тема 6. Сучасна європейська та арабо-мусульманська філософія	70
Тема 7. Матерія та свідомість. Проблема їх відношення	79
Тема 8. Основні проблеми теорії пізнання	86
Тема 9. Людина у вимірах філософського аналізу	97
Тема 10. Суспільство: сутність та структура. Сучасний світ	106
Література	117
Електронні інформаційні ресурси	119

ВСТУП

Для мислячої людини та справжнього науковця не існує сумнівів щодо актуальності викладання філософії в університетах, не виключення й медичні університети. Філософія вивчає те, що не вивчає жодна наука – вона досліджує засади самого наукового пізнання. Неможливо вивчати медицину і виносити за дужки гуманітарні підвалини всього медичного знання – вивчення самої людини, граничних підстав її буття. Студенти медичного вишу через вивчення філософії мають можливість ознайомитися з підвалинами критичного мислення, усвідомити людиномірність будь якої дисципліни, що вивчається в університеті, осмислити в самих собі людяне, людське, унікальне і неповторне.

Майбутні лікарі і фармацевти мають бути здатними до самоусвідомлення і саморозуміння, адже той, хто не зрозумів себе, навряд чи зможе відчувати емпатію, співчуття та бажання допомогти іншому. Навряд чи візьме на себе ту величезну відповідальність, яку несе на своїх плечах сучасний вчений за всі відкриття і набутки науки, що змінюють, реформують, а іноді знищують і призводять до деградації, якщо на сторожі науки не стоїть етика, як розділ філософії.

Філософія життєво необхідна для того, щоб мислити (з часів Аристотеля маємо визначення філософії як «мислення про мислення»). Чи можливо уявити вченого, який не вміє мислити і навіть не розуміє що це таке? Тому, протягом декількох століть філософія була і залишається базовою дисципліною для будь яких інших наук, вона – всезагальна та універсальна.

Іноземні студенти, чий рівень володіння українською мовою не дуже високий на першому курсі навчання в медичному університеті, не мають страждати, або відчувати свою меншовартість порівняно з україномовною аудиторією, коли вивчають гуманітарні дисципліни де бажано оперувати великим об'ємом лексичного матеріалу. Для полегшення засвоєння філософії саме в такій студентській аудиторії і було розроблено посібник в якому велику увагу приділено адаптованим, оптимізованим за об'ємом та змістовністю матеріалам, що розкривають головні питання Робочої програми з курсу «Філософія».

Даний курс лекцій охоплює всі основні питання робочої програми з філософії для студентів – іноземних громадян та дає можливість ознайомитись детально з кожною темою.

📁 ТЕМА №1

**ФІЛОСОФІЯ ЯК СВИТОГЛЯДНЕ МИСЛЕННЯ.
ВИНИКНЕННЯ ФІЛОСОФІЇ.
ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНІХ ІНДІЇ ТА КИТАЮ**

План

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський.
2. Поняття релігії. Світові релігії: буддизм, християнство, іслам.
3. Сутність і призначення філософії. Філософія та наука.
4. Специфіка та основні школи філософії стародавньої Індії.
5. Характерні риси та основні школи філософії стародавнього Китаю. Конфуціанство та даосизм.

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Світогляд – це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини зі світом, про власне місце у світі та життєве призначення. **Світогляд** – не просто знання, а деякі інтегральні духовні утворення, оскільки він повинен надавати людині не стільки поглиблені знання про закони тих чи інших сфер реальності, а знання разом із оцінкою, відношенням. За ступенем адекватності розрізняють світогляд сприйняття дійсності – реалістичний, фантастичний, викривлений, адекватний дійсності; за ставленням до визнання існування вищих цінностей – релігійний, скептичний, агностичний, атеїстичний. За своїми функціями світогляд постає такою формою духовного засвоєння світу, яка покликана інтегрувати людину у світ; надати їй найперших життєвих орієнтирів; подати дійсність у її людських вимірах та виявленнях. Досить часто формування світогляду відбувається стихійно: людина народжується, входить у життя і засвоює через батьківське оточення соціальні зв'язки, світоглядні уявлення і світоглядні переконання.

Філософія фігурує як світогляд певного рівня, а це значить, що, хоча всі люди мають світогляд, проте далеко не кожна людина залучена до філософії і, відповідно, не кожна людина виходить на її рівень у своїх світоглядних орієнтуваннях. Цей рівень, на якому розгортається філософське осмислення

світу і людини, називається *теоретичним*. Звідси випливає, що у найпершому визначенні філософія постає як *теоретична форма світогляду*. Отже, **філософія**: 1) це теоретична форма світогляду, спрямована на критичне дослідження та вирішення світоглядних проблем з метою підвищення ступеню достовірності та надійності таких вирішень; 2) це усвідомлений світогляд; 3) вона повинна прагнути бути аргументованою, внутрішньо стрункою, логічно послідовною.

Історично **першою формою світогляду** прийнято вважати **міфологію** (від грецьких слів: *перекази, оповіді, слово, учення*) – розповіді або переповідання про богів, першопредків, початкові події світу та ін. Найпершою особливістю міфологічної свідомості був її синкретизм – «злиття всього із усім»; в міфі неможливо відокремити натуральне від символічного, реальне від фантастичного, наявне від бажаного, духовне від природного, людське від нелюдського, зло від добра та ін. Особливою силою володіло в міфі слово, оскільки воно також розглядалось як певний вид реальності, навіть, як ключ до проникнення у особливу реальність; виголосити слово дорівнювало тому, щоб заволодіти сутністю речі. Між давньою людиною та світом природи не існувало чітких якісних меж, тому ця людина, з одного боку, розглядала саму себе як частину природи, а, з іншого боку, переносила на природу свої власні сили та властивості, наприклад, одухотворювала природу, бачила у природних явищах наміри, бажання, прагнення. Історично філософія виникла шляхом виділення із первинного, синкретичного міфологічного світогляду; причиною її виділення постало формування дискурсивного, тобто принципово нового – усвідомленого та послідовно розгорнутого типу мислення. Звідси випливають деякі суттєві відмінності між філософією та міфологічним світоглядом, відмінності, які дають можливість краще зрозуміти особливості філософії: вона формується і функціонує стихійно, постає свідомою та усвідомленою інтелектуальною діяльністю. Міфологія немає автора, її творцем є народ (народи), є авторською формою мислення та інтелектуальної творчості. Характеризується відсутністю розмежування і протиставлення світу й людини. Знаменує виділення людини із природи, а окремого індивіда із людської первинності.

Друга історична форма світогляду – релігія базується на вірі, тобто на безумовному сприйнятті певних положень (догм) у якості істинних, у той час як філософія, базуючись на дискурсивному усвідомленому мисленні, намагається усе розглядати критично та доводити те, що розглядається, до рівня розуміння. До того ж **релігія** – це не лише ідеї та погляди, а й соціальний інститут, певні ритуали і навіть певний спосіб життя; філософія ж була та залишається інтелектуальною формою світоосмислення.

2. Поняття релігії. Світові релігії: буддизм, християнство, іслам.

(Джерело: Цветков О.П. Культура і релігія. Навчальний посібник /О.П. Цветков – К.: Академвидав, 2011. – С.10-138.)

Релігія (лат. *religio* – *побожність*) – особлива форма духовної діяльності людей, основана на вірі у надприродний світ і сили Бога, Вищу Абсолютну Справедливість, Вищу Досконалість, тощо.

1. Релігія – це вчення, система ідей, об'єднаних навколо центрального світоглядного відношення «Я-Вічність».

2. Релігія – це віра, світ внутрішніх, інтимних переживань і відчуттів, які становлять частку духовного багатства людини, а тому заслуговують на пошану і толерантне ставлення.

3. Поняття «релігія» охоплює церкву як соціальний інститут, співтовариство вірян, що сповідують одне вчення. Вона не лише задовольняє фундаментальну соціальну потребу людини в спілкуванні, комунікації та інтеграції, а й реалізує механізм партиципації – феномену причетності до єдиного, колективного релігійного відчуття, яке охоплює індивіда під час спільних молитов і священнодійств. Як правило, вони допомагають вірянам очистити душу, знайти підтримку.

Суттєвою особливістю релігії є поділ єдиного світу на два: видимий/невидимий; швидкоплинний/вічний; недосконалий/досконалий; несправедливий/справедливий; вищий/нижчий; сакральний/профанний, тощо. Світ невидимий, вічний, досконалий, сакральний у межах релігійної свідомості незрівнянно цінний від реального. Основні **функції релігії**: світоглядна, компенсаторна, легітимуюча, інтегративна, комунікативна, позарелігійна.

Існують **три світові релігії**: *буддизм* (два основних напрями – хінаяна і махаяна), *християнство* (три основні напрями – католицизм, православ'я, протестантизм), *іслам* (два основних напрями – сунізм і шиїзм).

Буддизм виник у VI – V ст. до н.е. у північно-східній частині Індії (територія сучасного штату Біхар), де були розташовані давні держави, в яких проповідував Будда (Сіддхартта Гаутама). Сіддхартта Гаутама Шак'ямуні – **Будда** (санскр. Буддха – *просвітлений вищим знанням, осяяний істиною, «пробуджений»*) народився і жив у Давній Індії в VI – V ст. до н.е. Осяяння Сіддхартти Гаутами заклало основи буддійської релігії та філософії, які поширилися всією Індією, Цейлоном, Бірмою, Таїландом, Тибетом, Китаєм, Японією, Кореєю. Кількість прихильників і послідовників невпинно зростала. Будда довів, що стану звільнення від страждань може і повинен досягти кожен упродовж одного життя. «Єдине, що має значення, це боротьба із стражданням,

пошук шляху, що веде до звільнення від страждання, перебування на шляху з вісьмома розгалуженнями. Все решта – умогляд, гра розуму», – стверджував учитель. Першоосновою його вчення стали «Чотири благородні істини», які становлять суть осяяння Будди: перша істина полягає в тому, що існує страждання, друга істина – страждання має причину (бажання буття), третя – оскільки страждання має причину, воно має початок, а отже і кінець, тобто воно може бути припинене, а людина звільнена від нього. Четверта істина повідомляє про наявність способу спасіння. Це запропонований Буддою **«Восьмискладовий шлях спасіння»** – вісім вимог до віруючого, вісім настанов йому в практичному житті:

1) праведне бачення, праведні погляди, тобто тверда й беззастережна віра в Будду, засвоєння його вчення, особливо «Чотирьох благородних істин»;

2) праведні бажання, які полягають у готовності жити відповідно до вчення Будди і в устремлінні до нірвани;

3) праведне слово – не брехати, не зводити наклепи, не лжесвідчити;

4) праведна поведінка – нікому ні в чому не шкодити, не вбивати;

5) правильний спосіб життя, що вимагає заробляти на життя чесним шляхом. Для підтримання життя не можна вдаватися до недозволених засобів: торгівлі зброєю, людьми, спиртними напоями, отрутою та ін.

6) праведне устремління – послідовність у протидії шкідливим думкам і порадам, самоконтроль у думках і діях;

7) праведне мислення – не відступати від засвоєнь буддійських положень;

8) правильне споглядання, тобто медитація, є можливим лише за умови виконання всіх попередніх правил.

Глибоке споглядання проходить чотири стадії: досягнення віри, яка розвіює всі сумніви, тобто стан байдужості; звільнення навіть від радості зосередження, досконала незворушність, звільнення від відчуття тілесності; насолодження радістю, появою відчуженості і чистого мислення, зосередження; стан досконалої незворушності, самовладання без страждання і радості, досягнення **нірвани**. Джерелом віровчення у буддизмі є численні канонічні тексти, укладені ще вперші століття його історії, серед яких найавторитетніший для всіх напрямів буддизму – **«Тіпітака»** («Три корзини вчень»).

(Джерело: Лубський В. І. Релігієзнавство: підручник [Електронний ресурс] / В. І. Лубський, С. М. Бурлак та ін. – Київ: Академія, 2000. – 407 с. – Режим доступу: <https://buklib.net/books/22039/>)

Християнство – одна з найпоширеніших світових релігій, яка має три головні напрями – православ'я, католицизм та протестантизм. Зародилося воно в середині I ст. н.е. в східних провінціях Римської імперії. Християнство тісно

пов'язане з іудаїзмом, від якого воно успадкувало визнання Старого Завіту (в іудеїв він називається Танах) – найдавнішої частини Біблії. З іудаїзму християнство запозичило вчення про єдиного Бога, пришествя месії, створення світу за шість днів, кінець світу. **Біблія** є основною книгою християн, однією з найвизначніших пам'яток світової релігійної думки, яка міцно вросла в духовність і культуру багатьох народів. Написана вона від XII ст. до н.е. по II ст. н.е., тобто її творили впродовж майже півтори тисячі років. Складається Біблія із двох частин – Старого та Нового Завітів.

Згідно з Біблією, християни повинні вірити в єдиного Бога, який виступає у трьох особах: Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого (Свята Трійця). Бог-Отець є творцем світу видимого (природа та людина) і невидимого (ангели). Богом-Сином є Ісус Христос з його євангельською «біографією». Бог-Дух Святий походить від Бога-Отця, у католицизмі – й від Бога-Сина.

Десять заповідей божих

1. Я Господь Бог твій, не будеш мати інших богів, крім Мене.
2. Не роби собі ідола або чогось подібного до того, що на небі вгорі, або на землі долі, або у водах під землею, і не вклоняйся їм, і не служи їм.
3. Не взивай даремно імені Господа Бога твого.
4. Пам'ятай день святий святкувати: шість днів працєю і роби в них усі діла свої, а день сьомий — свято Господу Богу твоєму.
5. Шануй отця свого і матір свою, — добре тобі буде і довго житимеш на землі.
6. Не вбий.
7. Не перелюбствуй.
8. Не кради.
9. Не лжесвідчи на свого ближнього.
10. Не жадай дружини ближнього свого, не жадай дому ближнього свого, ані поля його, ані слуги його, ані вола його, ані віслюка його, ані всякої скотини його, ні чогось іншого, що є в ближнього твого.

Дві головні заповіді Божі:

1. Возлюби Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і помислами твоїми.
2. Возлюби ближнього твого, як самого себе (Мт. 22, 37, 39).

(Джерело: Цветков О.П. Культура і релігія. Навчальний посібник./ О.П. Цветков – К.: Академвидав, 2011. – С.122-138.)

Наймолодшою світовою релігією є **Іслам**, що виник у першій половині VII ст. на території Аравійського півострова, в містах Мекка і Медина. Засновником ісламу був Мухаммад (570-632), який назвав себе посланцем

Аллаха. Для мусульман Коран – пряма мова Аллаха, звернення до Мухаммада, а через нього – до всіх людей. Весь текст Корану поділено на 114 розділів – сури; кожна сура – на аяти (фрази, фрагменти). Одна від одної сури відокремлені басмалою – формулою «В ім'я Аллаха Милостивого, Милосердного». Нею починаються всі, крім дев'ятої, сури Корану.

Найважливішими після Корану джерелом віровчення ісламу є **суни** – збірки хадисів, тобто викладених сучасниками Мухаммада переказів про його вислови і вчинки. На основі етично-правових розпоряджень Корану, хадисів і творів релігійних авторитетів в ісламі сформовано **шаріат** (араб. аш-шарія – *правильний шлях, закон*) – зведення сакральних етико-юридичних норм релігійного і світського життя, виконання яких забезпечить мусульманину райське життя після смерті. Тлумаченням шаріату з метою застосування його положень до реального життя займається **фікх**. Це теорія мусульманського права зі своїми специфічними методами.

Найважливіші п'ять головних обов'язків ісламу:

1. **Шахада** (*свідectво, кредо віри*). Це вимовляння формули, що містить два основні догмати ісламу: «Свідчу, що немає жодного божества, окрім Аллаха, і Мухаммад – посланець його». Триразове вимовляння цієї формули перед офіційної особою становить основний зміст ритуалу прийняття ісламу дорослим немусульманином.

2. **Салят** (*намаз – молитва*). Мусульмани повинні здійснювати молитву п'ять разів на день.

3. **Саум** (*ніст*). Він полягає в тому, що віряни під час посту утримаються від пиття, їжі, задоволень і розваг протягом дня. Після заходу сонця і до його сходу можна їсти та пити.

4. **Хадж** (*паломництво*). Його здійснюють до Мекки, насамперед до **Кааби**, будівлі кубічної форми в центрі двору мекканської Священної мечеті (аль-Масджидаль-Харам). У східний кут Кааби вмуровано «чорний камінь» – метеорит, нібито посланий Аллахом із неба людям як знак його могутності та милосердя. Споруда покрита кісвою – чорним покривалом, на якому золотом вишито аяти з Корану.

5. **Зак'ят**. Це обов'язковий щорічний податок на майно (2,5% доходу), передбачений шаріатом. Його використовують на потреби общини і розподіляють серед бідних і незаможних мусульман. Послідовник ісламу сплачує і садаку – добровільну милостиню на користь жебраків, мандрівників, учасників війни за віру.

Інколи до стовпів ісламу зараховують також **джихад** – один із обов'язків мусульманина, що полягає в готовності віддати всі сили, можливості, час для торжества мусульманської релігії. Іслам як світова релігія неоднорідний. Нині

він представлений великою кількістю напрямів і рухів, серед яких основними є сунізм, шіїзм і суфізм. Розкол на ці течії відбувся ще в VII ст.

3. Сутність і призначення філософії. Філософія та наука.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

У **філософії** йдеться про пошуки найперших людських життєвих орієнтирів; вона намагається водночас розробляти виправдані засоби для їх винайдення, допомагає людині зорієнтуватися у власній реальності та отримати певні інтелектуальні інструменти для подальшого життя і діяльності. Філософія постає формою людського самоусвідомлення, мисленням під кутом зору людини, її життєвим вибором, окреслює дійсність не лише такою, якою вона є, а й такою, якою має бути. Отже, філософія постає безумовно своєрідною, особливою формою людського світоосмислення, формою, яка не дублює інші напрями та форми інтелектуальної діяльності.

Функції філософії:

1. Світоглядна (філософія допомагає людині знайти й обґрунтувати свої життєві орієнтири, з'ясувати зміст і значення життєвих пріоритетів та цінностей).

2. Пізнавальна (завдяки дослідженню загальних проблем пізнання філософія озброює людину орієнтирами в пізнавальній діяльності, критеріями та ознаками правильного руху на шляху до надійних, достовірних знань).

3. Логічна (філософія сприяє формуванню культури людського мислення, виробленню критичної неупередженої позиції у міжіндивідуальних та соціально-культурних діалогах).

4. Соціально-адаптивна (філософія допомагає зорієнтуватися у складних, строкатих, розмаїтих проявах суспільного життя і виробити власну соціальну позицію).

5. Критична (проявляється в опозиції філософії до емпіричної дійсності, до світу повсякденної реальності, руйнуванні звичних стереотипів та забобонів, пошуку шляхів до більш вдосконаленого, людяного світу).

6. Виховна (філософія прищеплює інтерес і смак до самовиховання, сприяє посиленню потягу людини до самовдосконалення, творчого підходу до життя, пошуку життєвих сенсів).

Науку та філософію споріднює те, що вони базуються на дискурсивному мисленні та прагнуть пояснювати дійсність, проте кожна наука має відносно чітко окреслений предмет свого вивчення та дослідження, який постає

частиною реальної дійсності, а предмет філософії, як вже зазначалося, постає значною мірою невизначеним, майже безмежним, та ще й історично змінним. Окрім цього, лише філософії властиве гранично широке узагальнення, науки ж, постаючи обмеженими своїми предметами, узагальнюють лише в їх межах. Хоча науки й прагнуть наблизити людину до істини, надати їй надійні знання, вони не досліджують того, що саме є істиною та знанням, так само як не досліджують вони й питання про становище людини в світі та можливості її самовизначення. ... Філософія залишає на вирішення самої людини питання про те, з чим вона погодиться, із чим - не погодиться, та, врешті, як саме буде потім вирішувати свої життєві питання.

Структура філософського знання.

Онтологія є філософською наукою про буття, перш за все, буття як таке, а не лише про окремі види чи прояви буття. Тут найпершими постають питання про те, чому взагалі можливе існування, у який спосіб можна розуміти буття, як людина пов'язана із буттям. На основі вивчення та осмислення суспільства та суспільної історії виникають соціологія, соціальна філософія, філософія історії, культурологія, етнофілософія (або філософія етносу). Філософські ж осмислення природи суспільного життя, зв'язків суспільства та природи, суспільства та людської індивідуальності поступово набули визначення як **соціальна філософія**, хоча і до сьогодні вони можуть називатися просто соціологією. Філософія історії також: ставить граничні питання на адресу історії людства: куди прямує історія, хто є її суб'єктом чи існують закони людської історії? Філософське осмислення людини приводить до формування таких філософських дисциплін, як **філософська антропологія**. **Логіка** – одна із давніших філософських дисциплін, що досліджує форми, закони та норми правильного мислення; вона посідає одне із провідних місць у філософії, адже припущення логічних помилок може зруйнувати усі доведення та аргументації певної філософської концепції. **Гносеологія** – це, у дослівному перекладі, теорія пізнання; вона вивчає питання про природу, чинники та результати людської пізнавальної діяльності, умови продукування та ознаки достовірних знань, про умови та можливості їх практичного використання. Сьогодні ширше використовується термін «**епістемологія**» (теорія знання); у більшості країн так називають вчення про наукове пізнання, проте цей термін може позначати і певний історичний рівень усвідомлення природи пізнання. **Етика** – вчення про норми та засади людських взаємин. **Естетика** досліджує природу людського захоплення красою дійсності, шукає корені та причини людського потягу до прекрасного, гармонії, співмірності форм суцього. **Філософія релігії**, як свідчить назва, опікується питаннями природи та сутності релігії, досліджує причини історичного походження релігії, її конфесійного багатоманіття та ін.

Історія філософії збирає історичні досягнення філософії, вписуючи їх у сьогодення.

Отже, філософія на сьогодні є розвиненою та розгалуженою сферою знання; щоб виконати завдання людського світоорієнтування, вона повинна включати у свій зміст цілий комплекс наук про основні, найважливіші сфери людського життя. Філософське знання розкриває реальний та духовний світ людини в їхньому взаємозв'язку та розвитку, має вільний, критичний, проблемний і творчий характер.

4. Специфіка та основні школи філософії стародавньої Індії.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Історично філософія розвивалася у контексті певного протистояння та доповнення східних і західних культур: відомо, наприклад, що деякі філософи Стародавньої Греції мали контакти із східними мудрецами, що в інтелектуальному обігу античного світу функціонували деякі образи та міфологеми Стародавнього Сходу. Тому співставлення вихідних ідей східної та західної філософії допомагає нам глибше зрозуміти джерела філософського мислення та його фундаментальні особливості. Проблема «Схід – Захід», на думку багатьох дослідників культури, є однією з наскрізних для людства. Для філософії суть цієї проблеми полягає у тому, що людство, будучи єдиним анатомічно та фізіологічно, постає різке відмінним і несхожим у своїх східних і західних соціокультурних проявах. І ця несхожість змушує, з одного боку, розширювати і збагачувати наші уявлення про людину та її можливості, а з іншого – намагатися зрозуміти причини такої несхожості у глибинних чинниках людського буття, шукати шляхів людського взаємоприйняттого спілкування. Питання взаємодії «Схід-Захід» постає у філософії, перш за все, як проблема пошуку глибинних засад та механізмів діяльності людського інтелекту, адже з точки зору фізики ми, всі люди, живемо у єдиному космосі, проте, виявляється, що сприйматися, розумітися та осмислюватися він може неоднозначно.

Властивості **східної філософської традиції**: не може не викликати симпатій властивий східній думці момент незацікавленого духовного самозаглиблення, якогось невтомного прагнення шукати найцінніше у глибинах людського духу, шукати заради самого пошуку. Ця «зацікавлена відстороненість» – вічна таємниця східної філософії. Особливим є прагнення східної мудрості досягти стану повного розчинення індивідуального в

загальному, прагнення зануритися у якусь первісну порожнечу, первісну світову тишу. Герман Гессе, німецький письменник і знавець східної думки, окреслював зазначений момент так: «Коли власне «Я» буде цілком подолане й помре, коли змовкнуть у серці всі бажання і пристрасті, тоді має прокинутись заповідне в людському естві, найпотаємніше, що вже перестало бути власним «Я», прокинеться велика таємниця». Французький філософ і мислитель ХХ ст. Жорж Батай відзначав, що це зосередження на порожнечі приводить до ефекту надзвичайної чутливості до найдрібніших проявів реальності: «Завдяки відірваності від усього, що заторкує відчуття, чуттєвість ця стає настільки внутрішньою, що всілякі рухи ззовні — падіння шпильки або тріск — супроводжуються найсильнішим і далекосяжним відлунням...».

Отже, можна стверджувати, що особливості давньосхідної філософії дають можливість західній філософській думці краще усвідомити себе і відкрити дещо зовсім неочевидне як у людині, так і в людському мисленні.

Канонічним духовним джерелом Стародавньої Індії є «**Веди**» (із їх назвою споріднено наше слово «відати», «знати»), записані приблизно за 1,5 тис. років до н. е. До «Вед» входять міфи, розповіді про предків, богів, гімни, заклинання і т. ін. Сюди входять також і певні тлумачення давніх світоглядних уявлень. З філософського погляду найцікавішими є тексти під назвою «**Упанішади**» (від слова «сидіти поруч»; мається на увазі – поруч з учителем, тобто це тексти-пояснення таємних знань, що містяться в основних текстах «Вед»). Вже у найдавніших духовних джерелах Стародавньої Індії йдеться про фундаментальні моральні ідеї, про певне осмислення становища людини у світі, про різні шляхи звільнення від кармічних законів долі, найкращим з яких є шлях дійового самовдосконалення. В цілому тут роздуми про людину превалюють над роздумами про зовнішній світ, а людське «Я» стає ключовим. «Упанішади» — найдавніші версії виникнення світу, серед яких важливе значення мали: виникнення світу із яйця (ідея про самозародження всього, осмисленого в якості живого); виникнення світу внаслідок глибокого самозосередження (тапасу) первинного духу; виникнення світу внаслідок жертвопринесення (ідея, згідно якої народження та смерть невід'ємні одне від одного); трактування першооснови буття як універсального абстрактного принципу (**Брахман**), який ототожнюється з індивідуальною духовною сутністю людини, з її душею (**атман**); певне бачення життєвої долі людини: концепція безмежного кола перевтілень душі (**сансара** і закон **карми**). Філософсько-світоглядні ідеї були спрямовані на одне: на звільнення людини від нескінченних перевтілень-блукань душі і досягнення нею стану «**мокші**» – повного блаженства.

Джайнізм (від слова «джина» — *переможець*) закликав людину підпорядкувати своє життя суворим аскетичним регламентаціям. Якщо людина здатна це витримати та ще й не заподіяти шкоди жодній істоті, вона ставала переможцем карми. **Йога** (засновник – Патанджалі) також ставила перед людиною подібну мету, але шляхом її досягнення вважала впорядкування (це один із перекладів слова «йога»), гармонізацію фізичного, психічного та духовного станів людини. Відомо, що в цій справі йоги досягали і досягають вражаючих результатів. Значним досягненням йоги була спроба дослідити людину як систему («мікрокосмос»), що складається з чотирьох підсистем: «мінерало-людини», «рослино-людини», «тварино-людини» і «людино-людини», ідея про синтез їх у вищій підсистемі - «людино-людині». Це була одна з перших спроб філософського обґрунтування розуміння людини як самоорганізованої системи.

Буддизм (див. тема 1, п.2)..

Варто зазначити, що, крім традиційного індуїзму та буддизму, існували школи, які в багатьох пунктах суперечили традиційному в ті часи світогляду. Школу **Чарвака-локаята** (засновник Бріхаспаті, VII—VI ст. до н. е.) відносять до натуралістичних: локаята вважають, що «не існує ні бога, ні визволення (від карми), ні дхарми, ні недхарми, а також: немає винагороди за благочинне життя. (Представники школи визнавали існування лише того, що можна сприйняти чуттям («лока»)), а все існуюче вважали лише поєднанням чотирьох елементів: землі, води, повітря та вогню. Поєднанням зазначених елементів вони пояснювали людину з її якостями. Найбільшою насолодою деякі представники цієї школи вважали вміння уникати страждань. **Ньяя** – в центрі уваги питання логіки та пізнання. Тут докладно розглядали основи та засоби пізнання, форми умовиводів, знаки достовірності знань та ін. **Вайшешика** - школа своєрідного атомізму, навіть людську душу розглядала з атомістичної позиції: «... як від змішування частин напоїв виникає сила сп'яніння, так із поєднанням землі та інших елементів виникають тіло і «Я» (атмата)». Із смертю людини елементи роз'єднуються і зникає те, що називають душею. Отже, потойбічного світу і життя не існує. Слід насолоджуватись єдиним – земним життям.

Отже, філософські школи та духовні рухи Стародавньої Індії мали в колі своїх міркувань найважливіші світоглядні проблеми: початок буття, будова світу, особливості людини, роль і зміст людського пізнання. Водночас досить очевидно, що превалує у цій проблематиці пошук шляхів людського звільнення від невблаганних імперативів життя, хоча звільнення це розуміли значною мірою як подолання людського індивідуального протистояння загальному.

5. Характерні риси та основні школи філософії стародавнього Китаю. Конфуціанство та даосизм.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Духовним каноном життя Стародавнього Китаю є так зване **П'ятикнижжя** («У-цзінь»). Тут в образно-міфологічній формі подано найфундаментальніші складники давньокитайського світобачення. В одній із версій, що мала важливе значення для китайської культури, світ утворив першопредок Пань-Гу, який, розколовши первинне яйце, відділив Небо від Землі. На Небі запанували ідеальні закони буття, на Землі, навпаки, панують стихійність і випадковість. Китайська держава – це «Серединне царство», тобто людина і держава поєднують у собі властивості як Неба, так і Землі. Тому перед людиною відкривається можливість вибору між двома відмінними типами поведінки. Все на світі є результатом взаємодії двох протилежних початків буття – **Інь** та **Ян**. Інь уособлює темний, вологий, пасивний (жіночий) початок буття, а Ян – світлий, сухий, активний (чоловічий). Внаслідок взаємодії Інь та Ян утворюють п'ять світових стихій: вогонь, воду, землю, дерево та метал.

Давньокитайська філософія порівняно з давньоіндійською виглядає стрункішою, деталізованішою та більше зануреною у глибину суперечливого, парадоксального мислення.

Конфуціанство заснував Кун-Фу-цзи, або Конфуцій (551-479 рр. до н. е.). Це була школа соціально-етичного спрямування, тобто на першому плані тут – проблеми людських стосунків та норм людської поведінки. Конфуцію приписують визначення людини як істоти, котра у своїх діях керується внутрішніми мотивами. Водночас вирішальну роль у людському житті відіграє закон (або повеління) Неба. Людина повинна навчитися сприймати й розуміти цей закон і вибудувувати свою поведінку відповідно до волі Неба. Якщо людина спроможна це робити, вона постає як **шляхетна** – цзюнь-цзи, тобто така, у душі якої діє добродетель («де»): «Небо породило в мені де». Отже, шляхетна людина у своїх діях внутрішніми чинниками має певні життєві принципи, серед яких обов'язковими є: «**жень**» – людинолюбство; «**сяо**» – повага до батьків (до старших); «**лі**» – виконання ритуалів. Виконання ритуалів передбачало дотримання обов'язкових норм та правил спілкування як між окремими людьми, так і в межах суспільних відносин.

Шляхетна людина, на думку Конфуція, вибудовує свою поведінку відповідно до волі Неба, у її душі діє добродетель, живе за принципами поваги до батьків, людинолюбства, виконання ритуалів немає внутрішніх

переконань, діє під впливом юрби або безпосередніх життєвих потреб, дбає лише про зиск. Шляхетній людині протистоїть низька людина, яка немає внутрішніх переконань, а діє під впливом юрби або безпосередніх життєвих потреб: «Шляхетний муж дбає про обов'язок, а низька людина про зиск». На запитання, чи можна одним лише реченням виразити правило, якого треба дотримуватися усе життя учитель відповів: «Людино! **Чого не бажаєш собі, того не роби й іншому**». Велику увагу Конфуцій приділяв проблемам суспільного та державного життя. Держава і сім'я в аспекті взаємин між людьми були для нього неподільні. А вихідним принципом організації суспільного життя він вважав шанування традицій: «Той, хто повторює старе і довідується про нове, може бути поводитирем». І про себе він казав: «Я наслідую старовину, а не вигадую, вірю у старовину та люблю її». Найпершою умовою щасливого життя у державі Конфуцій вважав дотримання принципу **«виправлення імен»**: «Правитель завжди буде правителем, слуга-слугою, батько-батьком, а син-сином». Це означає, що кожен повинен займатися тією справою, для якої його призначила суспільна роль. Порушення цього принципу, за Конфуцієм, веде до безладдя. У II ст. до н.е. вчення Конфуція було канонізоване й донині відіграє важливу роль у духовній культурі Китаю.

Іншу важливу школу Стародавнього Китаю заснував **Лао-Цзи** (VI—V ст. до н. е.) – майже легендарна особа, бо про нього немає достовірних відомостей. У цій школі на першому плані ідеї світобудови; людину з її діями виведено з космічних законів. Вихідне поняття школи **«дао»**, якому немає однозначного визначення. У трактаті **«Дао-де-дзин»** його пояснено так: «Дао, яке можна виразити словами, не є дао. Ім'я, яке можна назвати, не є стале ім'я. Лише те, що немає імені, може бути початком неба і землі... Дао породжує єдине. Єдине породжує два початки: інь і ян. Двоє породжують третє. Третє породжує усе, що існує...». Тобто, під **«дао»** розуміється єдиний і універсальний початок буття. Якщо це так, то саме **«дао»** не може мати ніякого визначення, адже визначення є лише там, де межа і відмінність. Якщо є межа, то **«дао»** буде обмеженим і не зможе породжувати все без винятку. Їх об'єднання дає частину **«ці»** — щось на зразок атома. Якщо в ній переважає інь, вона зветься інь-ці, якщо ян — ян-ці. Взаємодія інь-ці та ян-ці утворюють уже згадані п'ять стихій: вогонь, воду, землю, дерево та метал. Названі елементи, або стихії, утворюють усе існуюче. Але на цьому визначення **«дао»** не закінчено. Його тлумачать також: як універсальний закон світобудови, як людську долю і, нарешті, як закон правильного мислення (або правильної свідомості). Тобто **«дао»** пронизує собою усе, що існує, знаходячи, врешті, своє виявлення у правильному спрямуванні думки. Тому саме слово **«дао»** передається ієрогліфом, що поєднує шлях та голову людини. Конкретні виявлення **«дао»** в речах та процесах

позначають як «де», котре, як уже згадано, у людській поведінці постає у вигляді доброчесності. Життєве завдання людини – досягнути «дао» (своє і космічне) і йти за ним. Із вихідного розуміння «дао» випливає також даоський **принцип недіяння** як першої якості мудреця: «Не виходячи за браму, можна знати про справи Піднебесної. Не виходячи з вікна, можна бачити природне дао. Чим далі йдеш, тим менше пізнаєш. Тому велемудрий (мудрець) не шукає знань, але пізнає усе; не виставляє себе на оглядання, але всім відомий; не діє, але досягає успіху». У державних справах Лао-цзи також віддавав перевагу зменшенню активності. Він вважав, що маленькі держави з нечисленним та недійовим населенням житимуть стабільним, урівноваженим життям. Просвітництво та виконання ритуалів Лао-цзи вважав ознаками розбрату, незадоволення і занепаду держав. Звідси випливає мотив протистояння даосизму та конфуціанства в культурній історії Китаю. Але ці великі школи радше розвивали свої ідеї як взаємовпливами, так і своїми дискусіями.

Всі інші філософські школи Стародавнього Китаю у своєму змісті так чи інакше відбивали ідеї і світоглядну спрямованість даосизму та конфуціанства. Отже, давньокитайська філософія розробила цілу низку впливових філософських ідей та запровадила у пізнання та мислення важливі філософські поняття; в цілому вони дозволяли осмислювати людину в її єдності із засадами та універсальними законами світу, а також: орієнтували людину в сфері суспільно-політичного життя.

Використані джерела:

1. Лубський В. І. Релігієзнавство: підручник [Електронний ресурс] / В. І. Лубський, С. М. Бурлак та ін. – Київ: Академія, 2000. – 407 с. – Режим доступу: <https://buklib.net/books/22039/>

2. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

3. Фролова Е.А. История арабо-мусульманской философии. Средние века и современность: учебное пособие [Электронный ресурс] / Е.А. Фролова. – М., 2006. – 199 с. – Режим доступа: <https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/2006/Frolova1.pdf>

4. Цветков О.П. Культура і релігія. Навчальний посібник/ О.П. Цветков – К.: Академвидав, 2011. – 189 с.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ЕЛЛІНІЗМУ

План

1. Загальна характеристика античної філософії: етапи розвитку, представники, коло проблем. Давньогрецька натурфілософія.
2. Сократ: самопізнання як головна мета філософської діяльності. Знання про незнання.
3. Філософія Платона: вчення про світ ідей; пізнання як пригадування; вчення про людину і державу.
4. Філософія Аристотеля: логіка, етика, політика, теологія.
5. Філософія Еллінізму. Кініки. Епікур. Стоїцизм. Неоплатонізм.

1. Загальна характеристика античної філософії: етапи розвитку, представники, коло проблем. Давньогрецька натурфілософія.

(Джерело: Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник / під ред. Н. Хамітова – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – С. 36-38.)

Характерні риси філософії стародавньої Греції.

На відміну від давньосхідної, антична філософія із самого початку протипоставила себе міфології і релігії. Вона протипоставила розум і знання уяві і вірі. Проте антична філософія не в меншій мірі, ніж давньосхідна, залежна від міфології. Найважливішою рисою античного світогляду є космологізм, який, по суті, являє собою накладання земних відносин на всю природу. Якщо на Сході природа накладається на людину і суспільство, розчиняючи їх у собі, то в античності образ людини накладається на природу і космос, змінюючи їх. Уособленням живого, рухливого космосу, що вдень заливає світ людини сонцем, а ночами дивиться на нього очима зірок, виступають олімпійські боги. У їхніх образах воєдино зливається людське і природне, породжуючи надлюдське і природне. І водночас антична філософія повстає проти міфології, бажаючи символізувати і раціонально змінити її. ... Найбільш істотною рисою класичної античної філософії є звернення до розуму як основного принципу людини і космосу. Ця тенденція досягає свого вищого вираження у філософії Аристотеля і його послідовників. На противагу класичній античній філософії, філософія епохи еллінізму звертається до містичного споглядання та інтуїції, долаючи раціоналістичний характер попередньої філософії. Для філософів епохи еллінізму саме розум виступає межею людини; необхідно вийти за цю межу в щось надчуттєве і надрозумне.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Поняття «**антична філософія**» ширше від поняття «давньогрецька філософія», бо охоплює, крім давньогрецької, ще елліністичну, римську й олександрійську філософії. Зазначену відмінність понять чітко видно при розгляді етапів розвитку античної філософії. **Натурфілософський** (фізичний) або рання класика (VII-V ст. до н.е.), **висока класика** (V- IV ст. до н.е.), **пізня класика або завершальний цикл античної філософії**. До нього входять періоди: елліністична філософія (IV-I ст. до н.е), олександрійська філософія (I ст. до н.е.- V-VI ст.), римська філософія (I-VI ст.). На двох перших етапах розвитку поняття античної філософії збігається з поняттям давньогрецької філософії, а в подальшому історичному розвитку сюди додалися і філософські досягнення інших, культурно споріднених із Грецією регіонів.

Розвиток ідей у натурфілософських («фізичних») школах Стародавньої Греції.

Розпочинається антична філософія з появи натурфілософських ідей та шкіл у Стародавній Греції. **Натурфілософія** – це філософське осмислення природи («натури» - лат.). На першому етапі розвитку античної філософії природа постала як її об'єкт, а першою проблемою цієї філософії - проблема пошуку вихідного початку буття («архе»).

Першим філософом Стародавньої Греції, за загальним визнанням, був **Фалес із Мілета** (місто на узбережжі Малої Азії; 624 - 526 рр. до н. е.). Від нього до нас дійшло дві тези: «Усе з води» та «Усе має душу». Філософом Фалеса називають не лише тому, що мислитель висунув думку про першопочаток («архе») світу, а насамперед тому, що він почав це обґрунтовувати, доводити, посилаючись на те, що без води немає життя, що агрегатні стани води (тверде тіло, рідина та газ) вичерпують можливі стани природної речовини. Друга теза засвідчує, що Фалес замислювався і над причинами змін та рухів, що відбуваються у природі, і шукав такі причини у внутрішній природі речей. Учень Фалеса – **Анаксимандр** (610 - 546 рр. до н. е.), стверджував, що «архе» саме по собі не схоже ні на що; це – «апейрон», невизначене та безмежне. Третій представник мілетської школи **Анаксімен** (585 - 525 рр. до н. е.) синтезував ідеї своїх учителів: початок буття має бути досить невизначений, але доступний для сприйняття, необхідний для життя і рухливий. На думку Анаксімена, саме таким є повітря, яке він і визначив як першопочаток усього.

Діячі мілетської школи висловлювали продуктивні ідеї й у сфері інших питань, наприклад Фалес був видатним математиком та астрономом. До того ж мілетці підготували ідейний ґрунт для появи дуже сміливої і дуже продуктивної для науки та філософії тези про те, що «все подібне до числа або пропорції». Ця теза вводила в науку математичне обчислення, а належить вона **Піфагору** (570 - бл. 500 рр. до н.е.). Піфагор уперше визначив умови застосування для пізнання математичного обчислення, а також відокремив думку від наочного, адже число, хоч воно й пов'язане з речами, є невидиме само по собі, тобто абстрактне. Піфагор визначив також числове співвідношення музичних тонів, ввів в обіг такі поняття, як «космос», «гармонія», «філософія». Давні джерела переповідають, що саме Піфагор уперше назвав себе немудрим, а любителем та шукачем мудрості (філософом).

Сучасник Піфагора – **Геракліт Ефеський** (544 - 483 рр. до н.е.) На думку Геракліта, світ слід розуміти як потік, тобто: «Усе тече, усе змінюється». У течії, у становленні перебувають чотири світові стихії: вогонь, повітря, вода і земля. Вони переходять одна в одну, але не хаотично, а мірама, і загалом виходить, що світовий кругообіг здійснюється через вимірний рух від протилежного до протилежного: від рухомого, світлого, гарячого вогню - до інертної, темної, вологої землі і навпаки. Енергію усьому рухові дає вогонь як найперша і найдинамічніша стихія: «Весь цей Космос... є нічим іншим, як вогнем, що мірама спалахує та мірама згасає». Оскільки світовий рух відбувається не хаотично, то це свідчить про наявність єдиного світового закону – «логосу». «Логос» – це слово, мовлення, хід думки, і, отже, розумний порядок. Саме логос визначає міри поєднання протилежностей у світі. Такий погляд на світ, у якому він постає динамічним, змінним унаслідок боротьби та поєднання протилежностей, дістав назву діалектики.

Елейська школа (за назвою міста Елея). Найвідоміші представники **Парменід** (540 - 450 рр. до н.е.) та **Зенон** (490 - 430 рр. до н.е.). Парменід стверджував, що за належної уваги до процесу мислення ми змушені будемо визнати: «Лише буття є, а небуття узагалі немає». Бо про що б ми не мислили, думка буде непорожня. Навіть мислячи небуття, ми вводимо його в ранг буття, бо воно в цей момент існує для самого мислення як його предмет. Отже, усюди є лише буття, що дорівнює собі самому і є незмінне й невичерпне. ... Зенон спрямував свої зусилля на захист ідей Парменіда через розроблення оригінальних задач-головоломок («апорії Зенона»), які доводили немислимість руху і змін.

Школа атомізму. Найвідоміший давньогрецький атоміст **Демокріт** (480 -390 рр. до н.е.) виходив із тези, що «ніщо не виникає з нічого і не перетворюється у ніщо». Якщо у світі не було б чогось стійкого і незмінного,

світ не утримався б у бутті. Можна ділити і дробити речовину, але не нескінченно; край, межа можливого поділу – атом (неподільний); його існування – запорука незнищенності світу. З атомів утворюються світові стихії, а з останніх – усе, що існує. А. Ейнштейн назвав ідею атомізму однією з найпродуктивніших в історії науки, бо вона справді дає можливість пояснити багато явищ.

Школа еволюціонізму. Розробив її ідеї Емпедокл (483 - 423 рр. до н.е.), який вважав, що всі процеси світу можна пояснити через взаємодію чотирьох стихій, або елементів (вогонь, повітря, вода й земля), та двох сил протилежного спрямування (любов і ворожнеча). Під дією любові подібне з'єднується із подібним, а під дією ворожнечі навпаки – у світі панують роз'єднання, розпад. Любов та ворожнеча почергово встановлюють своє панування у світі, а останній перебуває у періодичних станах прямування або до досконалості (так виникають Космос і всі форми життя), або до розпаду (який неминучий після панування любові).

Школа ноології, або концепції всесвітнього розуму. Розробив її Анаксагор (500 - 428 рр. до н.е.), на думку котрого все, що існує, складається з частинок, які містять у собі всі якості та властивості світу, – із гомеомерій (частково подібних до всього). Тому ми й бачимо різноманітність світу. Але конкретне поєднання гомеомерій зумовлене дією світового розуму – Нуса, або Нооса; саме він постає мірою для усього суцього.

2. Сократ: самопізнання як головна мета філософської діяльності. Знання про незнання.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності. Першими повернення проблематики від пізнання природи (космосу) в напрямі людини (мікрокосма) та реалій її буття здійснили софісти – платні вчителі мудрості. Нагромаджене у філософії знання вони пустили у практику, почавши вчити риторики, мистецтва аргументації та доведення виправданості власної позиції. Їх більше цікавило саме це, а не пошук істини, але вони сприяли поширенню знань і поглибленню людських уявлень про суспільство, державу, людську добродішність. Теза Протагора (481 - 411 рр. до н. е.) «людина є мірою усіх речей» вважається яскравим виявленням суб'єктивізму та релятивізму (принцип «все є відносним») у позиції софістів. Саме проти цих принципів виступив Сократ (469 - 399 рр. до н. е.),

який вважав, що: людина повинна ґрунтувати свою поведінку на надійних знаннях, а останні повинні бути остаточними, незмінними та завершеними; мінливі ж уявлення нашої душі слід вважати гадкою, адже саме через їх мінливість вони не можуть бути підставою для виправданого життєвого вибору та поведінки людини. Справжні знання, за Сократом, слід шукати в собі «Пізнай себе», бо безсмертна душа людини, пройшовши повне коло «космічних перевтілень», потенційно знає усе. Слід примусити її згадати забуте внаслідок вмирань та нових народжень, а для того треба поставити людину в ситуацію суперечності із самою собою. Це й робив Сократ у своїх нескінченних бесідах із сучасниками («сократичні бесіди»), бо вважав, що людина, яка через власні міркування зайшла в суперечність із самою собою, буде змушена відчувати внутрішню напруженість, прагнути розв'язати цю суперечність. Не знайшовши належного знання у своїх співбесідників, **Сократ** проголосив: «Я знаю лише те, що я нічого не знаю, але інші не знають навіть і того». ... Сократа вважають уособленням філософії, і не лише тому, що він був виразником занепокоєння духу, і також не тільки тому, що він шукав неочевидного, глибинного, початкового кореня знань. Сократ жив так, як філософствував, а філософствував так, як жив. Його непохитне служіння вищим принципам, демонстрація співвітчизникам несправжності їх знань призвели до того, що за хибним звинуваченням він був засуджений до страти. У в'язниці Сократ вів свої останні бесіди з учнями; смерть він прийняв мужньо і спокійно. ...

3. Філософія Платона: вчення про світ ідей; пізнання як пригадування; вчення про людину і державу.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Платон (427 – 347 рр. До н. е.), кращий учень Сократа, поділяючи вихідні думки останнього, вважав, що вимогам Сократа щодо справжніх знань можуть відповідати ідеї – незмінні сутнісні основи буття усього суцього. Речі течуть і змінюються, міркував Платон, але світ не зникає; отже, в основі речей лежать деякі ідеальні незмінні сутності. Їх не можна побачити, але можна досягнути розумом, адже, розуміючи сутність речей, ми можемо впізнати їх у змінних образах та з'явленнях. Ідеї постають як умови переходу від сприйняття речей до їх осмислення. Чим є ідеї за змістом? – Це розумово схоплена повнота та єдність кожної речі («ейдос» – вигляд). Можна було б сказати, що це є сукупність елементів, необхідних і достатніх для існування певних речей, якщо,

знову-таки, побачити їх у необхідній єдності. «Єдине» у Платона є синонімом ідеї. Продовжуючи лінію міркувань своїх попередників, Платон відділив справжнє буття від того, що надано нам у сприйняттях. Світ ідей – це особлива, надчуттєва реальність, яка своєю повнотою і досконалістю перевищує усе чуттєве. Речі – лише тіні ідей. Відповідно до теорії ідей Платон розглядав людину (тіло – в'язниця для душі), суспільство, мистецтво і т. ін. Платона вважають одним із фундаторів утопічного мислення, бо він розробив проект «ідеальної» (а тому – і неможливої) держави, в якій, поряд із культом вищої мудрості (правити державою повинні філософи, бо вони здатні споглядати ідеї), він уводив певні елементи казарменого тоталітарного правління (наприклад, кращою музикою вважались військові марші, воїни та службовці жили в загальних приміщеннях та ін.). В усякому разі можна стверджувати, що саме Платон відкрив світ умоглядного (теоретичного) бачення реальності, багато зробив для розуміння пізнання та людської діяльності. Платон у 386 р. До н.е. відкрив в Афінах Академію – перший в історії людства вищий навчальний заклад.

4. Філософія Аристотеля: логіка, етика, політика, теологія.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Аристотель (384 - 322 рр. до н.е.) провів в Академії Платона близько 20 років і мав славу одного з найкращих його учнів. Але, прийнявши цілу низку думок учителя, Аристотель не прийняв його теорії ідей. Пізнання слід спрямувати на вивчення внутрішньої будови речей та їх причин і дій. За своєю будовою речі складаються з матерії і форми. Матерія є пасивним матеріалом; поза формою вона лише чиста можливість; разом із формою матерія постає у визначеності матеріалу (субстрату) для певної форми (як мідь, глина, мармур для скульптора). Отже, дійсність речей більше пов'язана з формами, що їх продукує «форма всіх форм», або світовий розум, який, мислячи себе самого, й утворює усі можливі форми. Буття ж конкретних речей зумовлене дією чотирьох причин: причина матеріальна, формальна (вже згадані), причина дійова (з'єднує форму та матерію) і фінальна, або цільова, причина. Остання, за Аристотелем, є найважливішою, бо вона визначає місце конкретної речі в універсумі, тобто її сенс та виправданість. Рух речей зумовлений насамперед тим, що всі вони прагнуть виконати своє призначення. Аристотель ... створив науку про закони та форми правильного мислення, назвавши її логікою. В основу логіки покладено вчення про три форми (поняття, судження та

умовиводи) та про три закони мислення (закон тотожності предмета думки, неприпущення суперечності та виключеного третього). Крім того, Аристотель розробляв етику, політію, поетику, вчення про душу. У 335 р. до н. е. він відкрив в Афінах свою вищу школу під назвою Ліцей.

Платон і Аристотель – неперевершені мислителі античної філософії, їхні думки багато в чому визначили і визначають духовну атмосферу Європи, а їх учення окреслюють гранично відмінні орієнтири європейського мислення: Платон розробив екзистенціально-містичний тип мислення, багато в чому образний, символічний, Аристотель - стиль раціонально-логічний, чіткіший та деталізований. Багатогранна творчість Платона і Аристотеля завершує собою класичний період у давньогрецькій філософії. Це був час найбільш інтенсивної, різнобічної і продуктивної творчості у сфері філософського духу.

5. Філософія Еллінізму. Кініки. Епікур. Стоїцизм. Неоплатонізм.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Поняття **еллінізм** походить від грецького слова «Еллада» – так древні греки називали свою батьківщину. Під **еллінізмом** розуміють період поширення грецької культури в районі Середземномор'я. Філософія завершального циклу античної філософії була чітко орієнтована на захист окремого індивіда в умовах поступового руйнування класичного античного полісу (Олександр Македонський завоював не лише більшість полісів, а й колосальні території за межами Греції, створивши грандіозну імперію). Пізня антична філософія поставала індивідуалістичною, суб'єктивно забарвленою. Зупинимося на ідеях найавторитетніших шкіл цього етапу.

Кініки найвпливовіша (не рахуючи Академії) з сократичних шкіл, що виникла на початку IV ст. до н.е. Школа отримала назву від кінічної або від грецьк. слова «пес», або від назви гімнасію «Кіносарг», де навчав Антисфен – засновник школи та учень Сократа. Інші представники кенічної школи – Кретет, Метрокл, Меланіпп, Біон, Керкид, Діон Хрисостом та ін. Найвидатніша постать і уособлення кінізму – Діоген Синопський. Головний принцип кінічного вчення жити у відповідності до вимог природи, нехтуючи вимогами соціальності як хибними та ілюзорними. Всі життєві зусилля спрямовуються максимою «ні в чому не мати потреби». Найперше благо людини – це свобода, яка досягається через «слідування природі», вимоги якої засвідчує неупереджений розум.

Епікурейство заснував Епікур (342 - 271 рр. до н. е.) і продовжив римлянин Тут Лукрецій Кар (95 - 55 рр. до н. е.). Епікур ставив собі завдання захистити людину від можливих страхів життя, для чого доводив невмирущість матерії, а, значить, і певне безсмертя людини (посилаючись на атомізм), відсутність фатуму та необхідності в космосі (припускаючи, що атом володіє здатністю довільно відхилятися від траєкторії свого польоту), можливість різних пояснень тих самих явищ через відсутність тісного зв'язку думки з фактами та відчуттям. Найбільше, чого може досягти людина в житті, – це звільнити себе від страхів та неприємних відчуттів, отримувати від життя насолоди, серед яких найбільша – уміння запобігати стражданню та зберігати душевну рівновагу, незворушність і безпристрасність (досягнення стану «атараксії»).

Стоїцизм. Більше поширеним у цю епоху був стоїцизм, що його заснував Зенон – стоїк (340 - 265 рр. до н.е.). У Римі його послідовниками був Сенека, Епіктет та Марк Аврелій Антонін. Стоїцизм також закликав людину до життєвої мудрості та самовладності, але з позиції зовсім іншого розуміння і буття, і людини. Стоїки вважали, що весь світ пронизаний єдиним потоком вогняної пневми (дихання), що несе всьому закон і долю. Дія долі неминуча й невблаганна. Тому людині не варто впадати у відчай, адже змінити долю неможливо («Того, хто бажає, доля приваблює, того, хто не бажає, штовхає»). Стоїки пояснювали свою думку притчею про карету та собаку: собака прив'язана до карети, що їде; як би не смикався пес, рух визначає карета, тому втрачають сенс смикання, опір руху, відчайдушні крики. Через це і людині у її відношенні до долі лишається одне: визначити внутрішнє ставлення до того, чого змінити не можна. Гідне для людини ставлення до будь-чого – спокій, незворушність, зберігання внутрішньої автономії. Стоїки сприяли систематизації філософського знання; вони поділили філософію на фізику, логіку та етику, залучивши до логіки і розуміння пізнання.

(Джерело: Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник / під ред. Н. Хамітова – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – С. 50-51.)

Неоплатонізм є філософською течією, що завершує античну філософію: у ньому античність зустрічається з християнством. Основними рисами неоплатонізму є:

1. Досить чітке розмежування духовного і матеріального начал у світі і визнання первинності духовного.

2. Вчення про світ еманацию (сходження) Божественного Принципу в різні сфери буття при збереженні потойбічного характеру божественного.

3. Визнання можливості адекватного пізнання Божества і світу шляхом містичного споглядання.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Неоплатонізм довів до ретельних деталізацій і логічної стрункості провідні думки Платона. Усе сутнє являє собою результат виливання (еманації) Єдиного, яке тотожне благу, не знає ніякого ушкодження та змін. Першим продуктом Єдиного постає світовий Розум, у деяких тлумаченнях – Дух, а він еманує у світову Душу. Душа оживляє все суще, роблячи світ внутрішньо пов'язаним. Через душу все, що існує прагне повернутися до вищого – до Єдиного, бо там його вихідна батьківщина, його корені. Людина ж являє собою уособлення світобудови, бо до її єства входять тіло, душа та розум; останній і дає людині спрямування – прагнути до єдиного, до блага. Основні творці неоплатонізму – Плотін (205 - 270) та Прокл (412 - 485).

Використані джерела:

1. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

2. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744с.

3. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник / під ред. Н. Хамітова – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 292 с.

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

План

1. Загальна характеристика філософії Середньовіччя: етапи розвитку, коло проблем, представники.
2. Патристика та схоластика. Філософія Августина та Томи Аквінського.
3. Арабська середньовічна філософія: калам, Аль Фарабі, Авіценна (Ібн Сіна), Аверроес (Ібн Рушд), Аль Газалі.
4. Ренесанс та його філософія: загальна характеристика. Гуманізм та натуралізм (пантеїзм).
5. Соціальні теорії: Нікколо Мак'явеллі, Томас Мор, Томмазо Кампанелла.

1. Загальна характеристика філософії Середньовіччя: етапи розвитку, коло проблем, представники.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Основною причиною радикальних змін, що відбулися у світогляді під час переходу від античності до європейського Середньовіччя, було руйнування античного полісу (основної форми державного та громадського життя) як реального ґрунту всієї античної цивілізації, а разом із ним – руйнування і всього укладу життя. Римська імперія ввела до свого складу величезну територію з різноманітними етносами, культурами, віруваннями, підпорядкувавши все єдиному центру. Тут дуже корисним було відкриття античною філософією автономії людського духу, оскільки це допомагало людині знайти в самій собі опору задля протистояння життєвим негараздам. Проте філософія була не дуже доступною для широкого людського загалу, тому у Римській імперії були поширені: містицизм (віра у втручання у людське життя таємних сил); культу різних богів, величезна кількість яких, до речі, більше заплутувала людей, ніж їм допомагала. Поява християнства добре вписувалась у загальний духовний настрій епохи, а тому воно досить швидко поширилося в імперії. Бо саме християнство не просто визнало автономію людського духу, а дало їй своє пояснення: в людській душі є частка божественного, тобто абсолютного духу. Це значить, що людина прилучена своїм духовним єством до найбільшої світової всемогутності, адже Бог творить світ, і притому – із нічого.

Вся епоха Середньовіччя жила в умовах домінування християнської релігії в усіх сферах суспільного життя. Бог є духовною сутністю, яка перебуває за межами світу (трансцендентність). Вихідна якість Бога – любов до людини. Бог творить світ із нічого природа немає власної сутності і не може існувати без припливу божественної енергії. Людина в усьому покладається на віру в Бога. Головне життєве завдання людини – спасіння душі.

Людина Середньовіччя зосереджується на внутрішньому, духовному. Спасіння душі для неї має не лише індивідуальний сенс: рятуючи себе, людина, по-перше, збільшує світовий потенціал добра та світла, а, по-друге, сприяє поверненню світу до того стану, в якому він перебував до гріхопадіння. Людське життя набуває цільового спрямування, а історія – часового виміру, оскільки все людство напружено очікує другого пришестя Христа. Бог постає для людини неосяжним і принципово позарозумовим (задум Божий невідомий); Бог лише із власного милосердя та любові може відкрити себе людині, і це відбулося, коли Він послав на Землю свого сина Ісуса Христа. З іншого боку, кожна людина несе в собі «іскру Божу», тому шлях до Бога лежить через духовне самозаглиблення та самозосередження і, врешті-решт, через самовдосконалення. Відповідно й розуміння природи, моралі, людських життєвих обов'язків визначали винятково релігійні догмати (вихідні незмінні положення). Вихідним джерелом середньовічного світобачення постає Біблія у складі Старого та Нового завітів.

За часовими межами епоха Середньовіччя охоплює період від падіння Римської імперії, тобто з IV - V ст., до відкриття Америки, тобто до XV - XVI ст.

Етапи розвитку середньовічної філософії: апологетика, патристика, схоластика, містика. Визначними представниками філософії середньовіччя були: Оріген, Тертулліан, Августин Аврелій, Боецій, Ансельм Кентерберійський, П'єр Абеляр, Аверроес, Роберт Гросетест, Роджер Бекон, Бонавентура, Альберт Великий, Тома Аквінський.

2. Патристика та схоластика. Філософія Августина та Томи Аквінського.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Патристика. На ранньому етапі свого розвитку вона набула характеру апологетики (II - IV ст.): перші християнські мислителі зверталися до римських

імператорів або широкого загалу із посланнями на захист християн (давньогрецькою мовою «апологія» – захист). У таких зверненнях апологети почали розглядати та розробляти важливі світоглядні ідеї, такі, як розуміння сутності Бога, характеру та змісту божественного творіння, природа та сутність віри, співвідношення віри і знання.

У перші століття існування християнства інтенсивніше розвивалася східна (грецька) патристика. У її межах найбільш ушлюблені імена так званих «великих каппадокійців»: Василя Великого (Кесарійського) (329-379 рр.), Григорія Богослова (330-389 рр.), Григорія Ніського (335-394 рр.). Найбільш завершеного вигляду ідеям патристики надав представник західної патристики - **Аврелій Августин – Августин Блаженний**, єпископ Гіппонійський (північ Африки) (354 – 430 рр.). У його численних творах знайшли вираз усі найважливіші проблеми християнського світобачення... Бог є сукупність усіх можливих досконалостей. Бог є вічним та завершеним Буттям. Бог творить світ із нічого, бо його могутність необмежена. Можливості Бога у творенні невичерпні. Світ перебуває у повній залежності від Бога, але Бог від світу не залежить. Бог є гарантом безсмертя та спасіння людства.

Особливо уважно розглядає Августин усе те, що пов'язане з людиною, висувачи в людині на перший план людську свідомість. Тут Августин вважає основним наявність «внутрішньої людини» (або душі), до якої входять пам'ять (без того не може бути єдності особи), воля (що пов'язана з первинними мотивами дії) та розуміння (що дарує людині свідомий вибір поведінки). Августин також уперше почав трактувати історію в аспекті її цільового спрямування; зокрема історію філософії він розглядав як єдиний спрямований рух до істини християнського об'явлення.

Можна сказати, що християнська патристика вперше докладно розробила ідейні (а не догматичні) засади нового, християнського світобачення. І для того вона використовувала в широкому обсязі досягнення античної філософії. З огляду на це особливо гостро постає питання про місце філософії у духовному житті Середньовіччя, адже філософія та християнська релігія за цілою низкою характеристик протистояли одна одній: філософія прагнула доводити свої міркування до рівня розуміння, а релігія вимагала приймати основні положення на віру. Філософія розробляла інтелектуальний інструментарій, вчила християн розмовляти «філософською» мовою, раціоналізувала релігійні догмати, осягала абсолютну істину засобами людського розуміння.

Релігія вимагала приймати свої догмати на віру, ініціювала нову філософську проблематику, верифікувала істини філософії, приписувала людині, як діяти, жити. Між філософією та релігією утворилась проміжна сфера теології. Теологія (богослов'я) – ідейна частина релігії, що покликана

узгоджувати між собою усі основні релігійні догмати. Християнство із самого початку своєї історії увійшло у взаємодію з філософією, і цей зв'язок протягом усього Середньовіччя визначався формулою «Філософія є служницею теології».

Основи середньовічного суспільства остаточно сформувалися у Європі в IX–X ст. У цей самий час формувалися і провідні напрями середньовічного філософування – схоластика і містика.

Схоластика і містика були варіантами релігійної філософії, тому для них незаперечним був авторитет Святого Письма, а Бог поставав вихідним орієнтиром для усіляких міркувань та осмислень. Відмінність між схоластикою і містикою полягала в різному ставленні до можливостей людського розуму в питаннях богопізнання. Схоластика вважала, що, хоча з допомогою розуму Бога пізнати неможливо, людина повинна повною мірою використати можливості розуму, оскільки він здатний привести до межі, з якої відкривається сфера споглядання сьйва Божої слави. Останнє досягається лише вірою, але до названої межі приводить розум. Оскільки найнадійнішим та найефективнішим засобом розуму є логіка, то найпершою ознакою схоластики є використання логіки в богопізнанні. Містики ж наполягали на тому, що розумування тільки шкодить християнському благочестю, тому в пошуках шляхів наближення до Бога слід покладатися на почуття, віру, любов та самозречення.

У період раннього сформованого середньовіччя (та ранньої схоластики і містики) Ериуген (810 – 877 рр.) у творі «Про розподіл природи» вперше накреслив цілісну християнізовану картину світу, де існувала струнка система ієрархічних зв'язків, зумовлених дією єдиного божественного начала. Ансельм Кентерберійський (1033 – 1109рр.) увів в інтелектуальний обіг онтологічне доведення існування Бога: якщо Бог є суцільна досконалість, то він не може не існувати, адже його неіснування було б недоліком буття, а, отже, недосконалістю.

Питання про природу загальних понять (універсалій). «Реалісти» вважали, що єдина справжня основа буття речей – це загальні ідеї божественного розуму, які постають взірцями при творенні світу; вони ж постають і як єдино справжня реальність. «Номіналісти» ж припускали, що загальні ідеї – це лише імена («номіна»), якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати одиничні речі, оскільки саме вони постають результатом божественного творіння світу.

Тома Аквінський (1225-1274) – середньовічний філософ, теолог, систематизатор схоластики на основі християнського аристотелізму, монах-домініканець (од 1244 р.), у 1567 р. визнаний «п'ятим учителем церкви». Став засновником томізму – одного з найвпливовіших напрямів християнської філософії. Докладно вивчивши філософію Аристотеля, Тома Аквінський

прийшов до висновку про спорідненість стилю мислення Аристотеля з теологічними підходами до розв'язання тогочасних проблем у межах схоластики. Спираючись на аристотелізм, Тома Аквінський створив всеохопну філософсько-теологічну концепцію, що ввібрала в себе майже всю проблематику теології і піднесла її на новий рівень розв'язання. Вчення Томи Аквінського досить часто характеризують як концепцію «симфонії (співзвучності) розуму та віри».

Вчення Фоми Аквінського про умови симфонії розуму та віри: існують істини, які можна досягнути природним розумом (царина науки та філософії); існують істини, які перевищують людські можливості (вони даються лише в божественному об'явленні і торкаються питань створення світу, спасіння та безсмертя душі); існують істини, що їх можна розуміти як і з допомогою розуму, так і з допомогою віри (тут філософія і теологія повинні співпрацювати, але філософія повинна узгоджуватись із теологією). Отже, «симфонія» передбачає підпорядкування природного розуму істинам об'явлення у разі їх зіткнення. Виходячи з таких міркувань, Тома поділяв усі знання й науки на: теологію об'явлення; природну теологію; філософію (яка об'єднувала й всі інші науки).

Тома Аквінський культивував синтетичний стиль мислення, тобто він, як правило, не відкидав уже існуючі позиції, а намагався чітко визначити їх місце в загальній панорамі розуміння певного питання. Прикладом може служити його вирішення питання про співвідношення ідей та речей. Ідеї можуть існувати «до речей» (у божественному промислі – це була позиція «реалістів»), «у речах» (як їх сутність та необхідність – це позиція «концептуалістів»), «після речей» (як результат людського пізнання – це позиція «номіналістів»). Отже, і в цьому питанні Тома проводив позицію своєї «симфонії».

Тома Аквінський сформулював **п'ять доказів Бога**. По-перше, Бог – це непорушний рушій, бо, згідно з аргументом Аристотеля, рух передбачає непорушного першорушія; по-друге, ланцюг причин та наслідків не може йти у нескінченність, отже, необхідно припустити існування першої причини – Бога; по-третє, мусить існувати остаточне джерело будь-якої необхідності, бо випадкове припускає існування необхідного; по-четверте, всі предмети розрізняються якісно і за мірою досконалості, тому повинно існувати щось, що б було найвищою мірою реальності та досконалості; по-п'яте, ми бачимо, що навіть неживі речі служать певній меті, і ту мету має визначати якась істота, що існує поза тими речами, бо тільки живе може мати внутрішню мету.

3. Арабська середньовічна філософія: калам, Аль Фарабі, Авіценна (Ібн Сіна), Аверроес (Ібн Рушд), Аль Газалі.

(Джерело: Антологія мирової філософії. Т.1. ч.2. – М., «Мисль», 1969. – С.709-764)

Філософія в арабському світі виникла на основі знайомства її видатних представників із античними філософськими текстами. В першу чергу це стосується філософського вчення Аристотеля, а також Платона. Проте на відміну від античної філософії, яка розвивалась в тісній взаємодії із міфологічними уявленнями широких верств населення, філософія в близько-східному регіоні із самого початку набула релігійного монотеїстичного характеру. Справа в тому, що іслам виник у VI-му ст. і відразу наклав свій вирішальний відбиток на всі сфери суспільного життя.

Головна причина такого впливу в тому, що Бог в християнському теоретичному богослов'ї уособлював у собі його Розум, а для маси віруючих, яка не була обізнана зі змістом Священного Писання, оскільки не вмiла читати, Бог був явлений в особі боголюдини – Ісуса Христа. Його суть в тому, що він милосердний, він закликає всіх віруючих любити ближніх як себе самих. Натомість Аллах втілює в собі не стільки світовий Розум, скільки світову Волю. Звідси максима ісламу: «На все воля Аллаха!». Слово **іслам** якраз і означає смиренність, покiрність Єдиному Богу Аллаху, покiрність його волі, його настановам. Прихильники ісламу називаються мусульманами, тобто відданими його вченню. Саме вчення викладене у Священній Книзі, яка має назву Коран, що буквально означає «читання вслух, вголос». Причому, таке читання має бути щоденним, що можливо за умови, коли мусульманин вмiє читати.

Згідно легенди, засновник ісламу Магомет/Мухаммад не вмiв читати, але знав молитви пророка Іси, саме так називають Христа в арабському світі, як і інших старозавітних пророків, напам'ять. Під час однієї з натхненних молитов йому явився архангел Джабраїл, що тримав перед собою Коран. Це був наказ читати, на який Магомет відповів, що не вмiє читати. Але це був наказ самого посланника Аллаха, який не можна не виконати. Тому здійснилось чудо прочитання.

Вже тут принципова відмінність між християнами й мусульманами, адже перші, якщо це віруючі католики, вимушені були слухати проповіді, зміст яких вони не розуміли. Адже Святе Письмо, як і вся освіта в Європі на той час, написане латиною. Той, хто був нездатний її вивчити, називався ідіотом. Натомість в ісламі це було виключено, що й сприяло розквіту різних напрямків знання в арабському світі. В тому числі знайомству із творами європейських вчених.

(Джерело: Калам. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BC>)

Калам – ісламська наука про особистісні та атрибутивні якості Аллаха, сутності пророцтва, про початок і кінець буття згідно з положеннями ісламу. Цим терміном у середньовічній ісламській літературі позначали всякі роздуми на релігійно-філософську тему (включно з роздумами християнських та юдейських богословів). У спеціальному значенні це дисципліна, що трактує ісламські догми покладаючись виключно на розум. Калам часто називають раціоналістичною мусульманською філософією, але калам відрізняється від загальної філософії тим, що окрім розумових доказів визнає своїм джерелом Божественне Одкровення; точніше, розумові докази узгіднюються з доктриною Одкровення. Мислителів, які займаються каламом, називають мутакаллімами.

Первинно калам вивчав лише проблему сутності та атрибутів Аллаха. Це відбулося після ознайомлення ісламських мислителів з працями античних філософів. Пізніше в каламі (під впливом філософії) почали розглядатися проблеми буття. Однак на відміну від філософії, ця проблема в каламі розглядається лише з позиції створення всесвіту Аллахом і його кінця, який відбудеться у день Страшного суду. Тобто, буття в каламі, згідно з положеннями ісламу, має початок і кінець. Єдиним винятком з цього правила є абсолютне буття, яким володіє лише Аллах, буттю якого немає ані початку, ані кінця.

Після Мухаммеда аль-Газалі, калам став трактуватися як наука про шляхи раціоналістичних доказів мусульманського віровчення. Калам став відігравати важливу роль у справі залучення людей до релігії. Важливу роль у цьому стали відігравати логічні докази.

Виступаючи у ролі раціоналістичного світосприйняття, калам був покликаний стимулювати розвиток філософської думки в середньовічному мусульманському суспільстві, вивести його зі стану догматизму, сліпого слідування за словами та судженнями релігійних авторитетів і богословів. У каламі вважалося, що інтерпретація Божественного одкровення повинна задовольняти людський розум, не суперечити його доказам.

Одним з найважливіших завдань каламу було досягнення гармонії між доказами Божественного Одкровення і розуму. Ще однією важливою метою каламу була класифікація різних догматичних положень ісламу, налагодження взаємозв'язку між різними ісламськими науками.” (Вікіпедія)

(Джерело: Философия: учебник [Электронный ресурс] / Отв. редакторы: В.Д. Губин, Т.Ю. Сидорина, В.П. Филатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТОН - Остожье, 2001. – 704 с. – Режим доступа: <http://bibliograph.com.ua/filosofiya/index.htm>)

У каламі прийнято виділяти два напрями: **ранній калам** – мутазилізм, **пізній калам** – ашаризм. Мутазиліти (визначаються як ті, що відокремилися) були представниками першої великої школи у каламі, яка процвітала в першій половині IX ст. Їх називали прихильниками справедливості і єдиногобожжя. Найбільш відомими представниками мутазилізму були аль-Алляф, ан-Наззам, аль-Джахіз.

Основна альтернатива, яка виникла і в подальшому отримала розвиток, була запропонована релігійними діячами в їх спробах осмислити свободу людини. У Корані й сунні немає певної точки зору на свободу волі, ступінь самостійності дій і вчинків людини. В Корані, з одного боку, можна знайти таке положення: «Господь творить, що хоче і що вільно обирає, але у них (того, що створив Бог) немає вільного вибору» (28: 68). Подібних висловів можна навести досить багато. Суть їх зводиться до того, що Бог може робити все, так як у його творінь «немає вільного вибору». Бог, отже, визначає життя людей, він – творець людей з усіма їх діями і вчинками. Однак, з іншого боку, Коран накладає на віруючих відповідальність за їх погані вчинки, попереджаючи про покарання в загробному житті. У той же час Коран розглядає людину як вільну у вчиненні дії: «...Кожен робить за своєю подобою...». Таким чином, чіткої відповіді на питання про те, чи вільна людина у своїх діях, і як поєднати божественне приречення з відповідальністю людини за свої вчинки, в Корані немає, і це породжувало безліч трактувань сенсу висловів Корану.

Проблему свободи волі найбільш докладно трактували кадарити, які виходили з тези про те, що Бога можна мислити тільки справедливим, а отже, нездатним робити погані вчинки. Те зло, яке здійснюється людьми, не може виходити від Бога. Разом з тим, на їхню думку, важко уявити собі, щоб Бог, зумовивши всі вчинки людини, карав його за скоєне зло. Вчення кадаритів було розвинене мутазилітами. Оскільки Бог справедливий, він може чинити по відношенню до своїх створінь тільки те, що доцільно і справедливо. Звідси вони виводили, що Бог не може бути джерелом зла і несправедливості, адже якщо людська воля невільна і всі вчинки людей зумовлені, то виходить, що Бог несправедливий, караючи їх за зло. Іншими словами, мутазиліти стверджували, що у людини є вільна воля, і за всі погані вчинки він повинен відповідати перед Богом. Бог, згідно з вченням мутазилітів, всемогутній, але тільки щодо добра і справедливості. Зло і несправедливість не виходять від Бога, є такими актами, які Всевишній нездатний здійснювати. Коли, наприклад, ан-Наззама

звинуватили в запереченні всемогутності Бога, то він відповів: «Ви не допускаєте, щоб Аллах творив зло актуально, а я не допускаю це потенційно». Часткове обмеження всемогутності Бога мутазилітами в принципі перетворювалося на заперечення свободи дій самого Бога. Якщо людина вільна, то вона може здійснювати як добрі, так і погані вчинки. Бог, у силу своєї справедливості, виявляється вимушеним нагороджувати людину за благі справи і карати за погані. У підсумку виходить, що Бог робить це не по своїй волі, але через справедливість. Бог зобов'язаний, бажає він того чи ні, нагороджувати або карати свої творіння. Мутазиліти досить послідовно протиставили свободу людини несвободному Богу. Вони були заповзятими захисниками свободи волі людини.

Мутазиліти виступали також проти всякого антропоморфізму. Вони вважали, що мусульманське єдинобожжя несумісне з визнанням реальності і вічності божественних атрибутів як якихось сутностей або іпостасей, відмінних від божественної сутності. Традиційний список головних «позитивних» атрибутів Бога зазвичай включав наступні сім: знання, могутність, життя, воля, зір, слух і мова. З них субстанціальними, тобто внутрішньо притаманним божественній сутності як такої, мутазиліти визнають лише три перші, оголошуючи їх тотожними з божественною сутністю і в цьому сенсі одвічними. Інші характеристики вони відносять до «атрибутів дії», виникаючих у часі, мінливим, а тому відмінним від божественної сутності. Звідси випливає і мутазилістське вчення про створіння Корану як слова божого, яке розходить ся з думкою про вічність Корану.

Ашаризм, що став основною школою каламу після X ст., представляв рішення теологічних питань як «золоту середину» між позицією мутазилітів і доктриною традиціоналістів (салафітів), прихильників свободи волі і долі, номіналізму і реалізму в осмисленні божественних атрибутів. Видатними представниками ашаризму були аль-Ашарі, аль-Бакиллані, аль-Багдаді, аль-Джувейні, аш-Шахрастані.

Мутакалліми проголошували безумовний пріоритет розуму над вірою, оголошували сумнів методологічним принципом пізнання. Вони вважали необхідним для кожного мусульманина пройти етап, коли всі релігійні уявлення він піддає сумніву власним розумом. Мутакалліми продовжували і античну атомістичну традицію.

В релігійних дискусіях вироблялося не тільки характерне для калама особливе коло теологічних проблем, але і специфічний для них метод їх рішення, що виключає посилання на будь-які авторитети, крім розуму, в тому числі на Коран і сунну. ... Проблематика калама, однак, не зводилася до теологічних питань. В класичних творах з каламу теологічна проблематика

займає менше однієї чверті їхнього обсягу, решта місця відводилося натурфілософії, онтології і гносеології. Основні риси калама - раціоналізм, антиавторитаризм, переважна увага до власне філософської проблематики.

(Джерело: Фролова Е.А. История арабо-мусульманской философии. Средние века и современность: учебное пособие [Электронный ресурс] / Е.А. Фролова. – М., 2006. – 199 с. – Режим доступа: <https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/2006/Frolova1.pdf>)

У VIII ст. виникла течія мутазилітів, що відстоювали раціоналістичний підхід до вирішення спірних богословських питань. Вони поклали початок теоретичній, спекулятивній теології, Каламу, як самостійній області знання поряд з фікхом (юридичною наукою) і сприяли входженню в арабо-мусульманську культуру філософського знання. Теми, які обговорювалися мутазилітами, були богословськими, але застосовуваний при цьому спосіб аргументації, аналіз основних релігійних понять робив це теологічний напрямок філософським. Мутазиліти звеличували розум, надаючи йому перевагу над вірою й почуттям. Розум – суддя як у вирішенні питань шаріату, так і знання взагалі. Розум є універсальним і єдиним. Він не належить цілком кому-небудь одному з нас, він належить усім людям.

Фальсафа – східний перипатетизм. Саме слово «фальсафа» говорить про те, що цей напрямок в арабо-мусульманській культурі виник під впливом античної філософії. Спочатку «фальсафа» була просто відтворенням давньогрецької думки, переведенням її на сирійську, а потім на арабську мови, способом знайомства із сусідньою мудрістю. Але оскільки знайомство з нею носило не стільки уможлядний характер, скільки практичний, маючи на меті ідейно-теоретичне обґрунтування монотеїзму, а отже, й розробку раціоналістичного знання, необхідного для такого обґрунтування, то «фальсафа» дуже скоро набула специфіку свого власного змісту.

(Джерело: Антология мировой философии. Т.1. ч.2. – М., «Мысль», 1969. – С.709-764.)

Абу-Юсуф Якуб бну-Ісхак аль-Кінді народився орієнтовно у 800-му році у м. Басра (на півдні Іраку). Відомий під почесним ім'ям «філософа арабів». Вважається засновником східного перипатетизму. Це традиція, що йшла від Аристотеля, який полюбляв вести філософські бесіди під час піших прогулянок. Відзначався широкою ерудицією, що підтверджують написані ним понад 200 трактатів із проблем метафізики, логіки, етики, математики, астрономії, музики, оптики, медицини, метеорології, хімії і різних ремесел.

Першим предметом знання має бути знання про першооснову буття, про субстанцію. Сприймаючи речовий світ як першу субстанцію, потрібно знати її перші атрибути, якими є кількість і якість. Без цього знання про субстанцію не існує. Сама ж субстанція як предмет знання незмінна, стійка, постійна.

Вивчення кількості складається із двох мистецтв, умінь. Перша наука про числа. Друга наука – гармонія чисел при операціях із ними як такими, що розрізняють сумірне й несумірне відношення між частинами.

Для вивчення якості також потрібні два мистецтва, уміння. Перша наука про стійкість якості – геометрія, яка вимірює площі. Друге уміння – наука про світобудову і рух Всесвіту, його складових, які не виникають і не знищуються доти, доки творець їх не знищить миттєво, як і створив їх миттєво. Це мистецтво зореслів'я.

Хто не засвоїв цих чотирьох наук, той не знає, що таке філософія. Щоб мати знання, потрібно читати відповідні книги. Основна наука – математика.

Найвище мистецтво – це філософія. Воно в тому, щоб пізнати істинну природу речей відповідно до своїх можливостей. У кого вони більш потужні, той має намагатись узгоджувати свої вчинки, свій спосіб життя з істиною.

Істина пізнається через знаходження причини. Істинне все, що має статус буття. Перша філософія та, яка розкриває першу причину як причину всякої істини. Спочатку сприймаються ближні причини, але не вони є первинними. Перша причина – воля Аллаха – «нехай він буде прославлений».

Існує два види пізнання: на основі органів відчуття й розумне. Окремі одиничні речі сприймаються відчуттями, а родо-видові властивості доступні лише розуму, який засобами мислення знаходить спільну, єдину, загальну основу для споріднених одиничних об'єктів і буття в цілому. «Істиною нікого не можна принизити. Навпаки, істина робить кожного добродішним».

(Джерело: Філософія: учебник [Электронный ресурс] / Отв. редакторы: В.Д. Губин, Т.Ю. Сидорина, В.П. Филатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТОН - Остожье, 2001. – 704 с. – Режим доступа: <http://bibliograph.com.ua/filosofiya/index.htm>)

Засновником східного перипатетизму по праву вважається **Абу Наср Аль-Фарабі** (870 – 950рр.). Широка освіченість і вченість принесли йому славу «Другого вчителя» (після Аристотеля). Аль-Фарабі залишив велику спадщину, написав понад 150 філософських і наукових трактатів. Коло його інтересів було широке - це філософія і логіка, політика і етика, музика і астрономія тощо. Найбільш відомими роботами Аль-Фарабі були «Книга літер» і «Трактат про погляди жителів добродішного міста». Аль-Фарабі першим спробував концептуально вирішити питання про співвідношення філософії та релігії.

Філософія і релігія, на його думку, виникають після того як люди, оволодівши «практичними мистецтвами», прагнуть зрозуміти причини оточуючих речей. Думка, що спрямована на задоволення цього бажання, проходить у своєму розвитку ряд ступенів, підносячись від менш достовірних знань до більш достовірних. Ці ступені пов'язані з риторикою, софістикою, діалектикою й аподиктикою. Люди долучаються до істини двома шляхами: за допомогою власне аподиктичних міркувань і за допомогою діалектичних, риторичних або поетичних підходів. Першим шляхом йдуть тоді, коли до пошуку істини долучаються «обрані», а другим – коли до них звертається «широка публіка».

В еволюції пізнавальних здібностей людини поетичні вислови приходять після риторичних і діалектичних, що відповідає часу виникнення і потребам людей в релігії. Потребу в релігії Аль-Фарабі пов'язував з появою потреб у політичній науці та праві. Основні завдання філософії і релігії Аль-Фарабі намагався вирішити в контексті їх підпорядкованості завданням науки права чи політики. Саме політична наука, за Аль-Фарабі, дозволяє визначити основи мусульманського суспільства, його розвитку та перетворення в напрямку досягнення щастя, а що таке щастя і як його досягти визначає філософія. Спираючись на платонівську «Державу», аристотелівську «Політику» та «Метафізику», він спробував через ототожнення функцій правителя (філософа) і пророка (релігійного законодавця) вирішити проблему співвідношення філософії та релігії, не впадаючи в крайнощі. З точки зору його класифікації наук, релігія в суспільстві має лише функціональне значення. Ал-Фарабі виділяв:

- 1) науку про мову;
- 2) логіку;
- 3) математику;
- 4) фізику і метафізику, або «божественну науку»;

5) політику, юриспруденцію і «теологію». Ця класифікація відрізнялася як від аристотелівської, в якій науки поділялися на теоретичні і практичні, так і від поширеної на мусульманському Сході, поділі наук на раціональні і традиційні (нераціональні). Предметом метафізики є ієрархічна структура буття і Бог. Необхідно підкреслити, що Аль-Фарабі розводив метафізику і калам: між ними перебували політика та юриспруденція. Під політикою Аль-Фарабі розумів основні ідеї, викладені в «Державі» Платона і «Політиці» Аристотеля, і в його політиці нічого не говорилося про пророцтво і релігії. Інша справа – юриспруденція (фікх) і «спекулятивна теологія» (калам), які виходять з пророцтва і одкровення і розглядають погляди і дії релігійної громади. Ані калам, ані фікх не мають справу ані з філософією, ані з політикою. Розглядаючи цілі та зміст політичної науки, Аль-Фарабі не згадував ані Бога, ані релігійних

переказів, у той час як при викладі проблем юриспруденції та «спекулятивної теології» він часто посилався на Аллаха, одкровення, обряди і чудеса. Але існував один виняток: роз'яснюючи відмінності між справжнім і уявним щастям, вчений стверджував, що справжнього щастя можливо досягти лише в «потойбічному світі», тоді як уявне щастя (багатство, почесні, насолоди) є метою в цьому житті. Проте, говорячи про щастя у потойбічному світі, Аль-Фарабі мав на увазі світ філософської істини, орієнтованої на добродетель і знання. Інакше кажучи, згідно з Аль-Фарабі, філософ повинен не обмежувати свою мету в цьому житті багатством і почесами, а прагнути до більш високої мети, пов'язаної із умосяжним світом. Праці Аль-Фарабі зробили істотний вплив на філософські погляди найбільшого арабо-мусульманського мислителя Ібн-Сіни (Авіценни).

(Джерело: Філософія: учебник [Электронный ресурс] / Отв. редакторы: В.Д. Губин, Т.Ю. Сидорина, В.П. Филатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТОН - Остожье, 2001. – 704 с. – Режим доступа: <http://bibliograph.com.ua/filosofiya/index.htm>)

Абу Алі Аль-Хусейн Ібн Абдаллах Ібн Сіна (латинізоване – **Авіценна**) (980 – 1037 рр.) народився неподалік від Бухари. Все його життя - це життя «вічного мандрівника». Він ще в юності долучився до релігійних наук, античної спадщини, логіки і математики, фізики і медицини. Слава вправного лікаря прийшла до нього після того, коли він у 17-річному віці вилікував еміра Бухари. Він є автором знаменитого «Канону лікарської науки», багатотомної енциклопедичної праці «Книги зцілення» і багатьох інших філософських наукових трактатів. Філософські та медичні ідеї Ібн-Сіни справили великий вплив на розвиток науки в країнах Сходу і Заходу. У класифікації наук Ібн-Сіна поєднав теоретичні науки з практичними (етика, домоведення, політика), з одного боку, і з ремеслами, виробництвом, торгівлею, медициною – з іншого. Цей зв'язок здійснювався шляхом виділення в теоретичних науках первинних, «чистих», і вторинних, «прикладних», дисциплін, їх субординації та підпорядкуванню вищій науці – метафізиці. Метафізику Ібн-Сіна ділив на «універсальну» і «божественну». Перша вивчала основи природничих наук, а друга містила в собі принципи вчення про еманацию, етику та інші практичні науки. До прикладної метафізики відносилися знання, що стосувалися одкровення і потойбічного життя.

Ібн-Сіна звертається до логіки. Крім аристотелівського «Органону», він широко використовував логічні вчення стоїків. Під його впливом, він вносив важливі корективи в логіку Аристотеля, щоб подолати надмірну споглядальність «Органону» і пристосувати його принципи до завдань

природничих наук, заснованих на досвіді та спостереженні. В цьому вченні йдеться про співвідношення між філософією, теологією і релігією: філософія ґрунтується на єдино достовірних, аподиктичних судженнях, «спекулятивна теологія» спирається на діалектику і софістику; релігія заснована на риторичних і поетичних висловах. Після логіки у Ібн-Сіні слідувала онтологія, зокрема вчення про універсалії, співвідношення сутності та існування, буття можливого і необхідного.

Досліджуючи форми розвитку природи, Ібн-Сіна розглядав поступовість переходу одних форм в інші, якісно нові і більш складні. В системі природи, згідно з Ібн-Сіною, органічний світ «виростав» з неорганічного і на вищому щаблі породжував нелюдський розум. У системі наук психологія виступала продовженням наук про форми руху в неорганічному світі і вінчалася наукою про вищі породження природи. Ця наука слугувала опосередковуючою ланкою між фізикою і метафізикою, а саме тією її частиною, яку Ібн-Сіна називав «універсальною наукою».

Предметом метафізики у Ібн-Сіні, як і у Аристотеля, виступало суще як таке. Відносини між тим, що необхідно властиве сущому як такому (субстанція і акциденції, єдине і множинне, потенційне та актуальне, загальне і приватне, можливе і необхідне), Ібн-Сіна характеризував у термінах, що створювали ілюзію, ніби мова йде про реальні відносини між реальними предметами. Однак, вони мисляться, як чисто логічні відносини між розумовими конструкціями, що створені на основі чуттєвого досвіду і слугують для адекватного пізнання. Основне ж завдання метафізики – доказ наявності в сущому єдиного початку або того, що античні філософи називали «архе». Без встановлення його наявності суще прирічене на безпочатковість, за якої спостережувані законоузгодженість, регулярність явищ перетворюються на чисту видимість, «звичай», а місце наукового пізнання у світі займає віра у втручання надприродних сил. Буття, згідно з Ібн-Сіною, може характеризуватися тим або іншим ступенем інтенсивності. Виходячи з цього положення, Ібн-Сіна розглядав світ (одне і те ж суще) у потрійний спосіб: 1) як сукупність даних людині в часі одиничних речей, підстави буття яких невизначені; 2) як сукупність тих же речей, підстави буття яких утворюють нескінченний ланцюг причинно-наслідкових зв'язків і йдуть у предвічність; 3) як позачасову і вічну цілість, що не має поза собою жодної підстави для власного буття. У «божественній науці» співвідношення між цими трьома «іпостасями» сущого має назву «еманація». Онтологія Ібн-Сіні набуває характеру натуралістичного пантеїзму.

Абу-Ль-Валід Мухаммед Ібн Ахмед Ібн Рушд (латинізована форма – **Аверроес**) (1126-1198 рр.). Майже всі дослідники його творчості розглядають

філософію Аверроеса як вершину раціоналізму середньовічної філософії Арабського Сходу. Абу аль-Валід Ібн-Рушд народився у Кордові. Був різнобічно освіченою людиною, служив головним суддею у Севільї і придворним лікарем у правителя Кордови. Ідейна атмосфера мусульманській Іспанії другої половини XII ст. характеризувалася різко негативним ставленням до філософії з боку факіхів-малікітів, дуже незадоволених популярністю «чужоземної науки». У 1195 р. твори Ібн-Рушда були публічно засуджені, а сам він висланий із столиці. Незабаром, однак, він був повернений до двору. Наукова спадщина Ібн-Рушда величезна. Вона включає самостійні праці та коментарі з філософії, природничих наук, медицини, юриспруденції та філології. Більшість творів являють собою тлумачення праць Аристотеля, написані Аверроесом у формі малих, середніх і великих коментарів.

Одним з ключових тверджень Ібн-Рушда є твердження, що і філософ, і звичайний вірянин можуть бути щасливі, але кожен по-своєму. Істина єдина, а різниця між філософами та «широкою публікою» визначається лише засобами її осягнення. Ібн-Рушд спирався на аристотелівське вчення про п'ять логічних суджень: аподиктичне, діалектичне, софістичне, риторичне і поетичне. Ібн-Рушд порівнював їх з точки зору пізнавальної цінності, пов'язуючи філософію з аподиктичними судженнями, вважав, що метою її є осягнення істини. Діалектичні, риторичні та поетичні судження не обов'язково повинні бути достовірними. Що ж стосується софістики, то вона зовсім не прагне до досягнення істини і ставить за мету будь-яким засобом перемогти. У Ібн-Рушда теологія базується на діалектичних, а релігія – на риторичних судженнях. Діалектик адресує свої міркування одній особі; риторик – «широкій публіці».

Іншим мистецтвом, що може принести таку ж користь при настанові «широкої публіки» на шлях істинний, на думку Ібн-Рушда, є поетичне мистецтво, яке схиляє людей до здійснення одних дій і стриманості від інших. На відміну від раціонального міркування, характерного для риторики, у поезії місце раціональних доводів займають образи. Тому поетична мова не має ніякого відношення до істини або хибі. У коментарях до логічних творів Аристотеля Ібн-Рушд говорив, що «широка публіка» здатна сприймати лише риторичні і поетичні мовлення, а теологи не здатні поводитися належним чином не тільки з діалектикою, але і з риторикою. Тільки філософи можуть виробити теоретичні положення і правильно використовувати логічне мистецтво. Разом з тим, Аверроес стверджував, «що філософія – це супутниця і молочна сестра релігії». Це пов'язано із поглядом Ібн-Рушда, що внаслідок багатозначності арабських слів, за допомогою відповідної інтерпретації філософи можуть обґрунтувати потрібну їм тезу, не пориваючи при цьому зі змістом священних текстів. Разом з тим, Ібн-Рушд обмежував і філософів: вони

не мають права розголошувати свої справжні погляди у питаннях, які зачіпають основоположення релігії, даючи алегоричне тлумачення. Такими, наприклад, є питання, пов'язані з визнанням буття Бога, пророцтв і потойбічного життя.

Ібн-Рушд вважав, що релігія є необхідною основою інтеграції людського колективу. Без такої основи неможливо набути ані моральних, ані теоретичних чеснот. Релігія необхідна тому, що розрахована на всіх, загальнодоступна і спрямована на підтримку у суспільстві певних моральних норм і чеснот, які є основою розвитку наукових знань та набуття теоретичних чеснот. Філософи приймають її разом з усіма встановленими нею обрядами, особливо піклуючись про її основоположні догмати, бо у ній – запорука не тільки благополуччя, але й самого існування суспільства.

У філософії Аль-Фарабі та Ібн-Сіни проблема походження світу і його відношення до Першосущого вирішувалася на основі теорії еманції, що поєднувала основні положення вчення неоплатонізму з космологією Аристотеля. Ібн-Рушд відкидав еманційну теорію походження світу, а волонтаристське пояснення сутності Бога мутакалімами вважав лише «поетичною мовою». Цим концепціям Ібн-Рушд протиставляв теорію, згідно з якою суще, як первинне, діє за певними законами і його «провидіння» розповсюджується лише на загальний хід світових процесів, подібно до того, як веде себе правитель ієрархічної держави, що відає лише загальними справами. Згідно з Ібн-Рушдом, суще, як первинне, тотожне світовому порядку, але такому, що розглядається як позачасовий. Саме цей світовий порядок, вважав він, є джерелом існування і необхідності для універсуму, бо буття речей Всесвіту ґрунтується на їх єдності, взаємозв'язку. Якби не було загального взаємозв'язку речей, не було б і світу, який з них складається. Таке, в сутності своїй пантеїстичне, трактування Бога зробила зовсім зайвою теорію еманції, за допомогою якої ал-Фарабі і слідом за ним Ібн-Сіна прагнули довести несотвореність світу й часу. Висунута Ібн-Рушдом концепція сущого, як первинного, ототожнила його зі світовим порядком, а цей останній – з дією природних сил. Вона була великим кроком вперед на шляху до утвердження автономності і самодіяльності світу.

Згідно з вченням Ібн-Рушда про душу, космічний діяльний розум з'єднується з окремими індивідами, які пізнають, яким притаманний так званий пасивний розум. Можна сказати, що матеріальний розум буття однаковий серед людей і розрізняється лише своєю формою, оскільки різняться між собою індивіди, що здійснюють пізнання. Найвищого щастя людина досягає, долучаючись до діяльного розуму, тобто в пізнанні загальних і необхідних істин. Саме через відмінність і спадкоємність між людьми і матеріальним розумом Аверроес зумів примирити аристотелівську концепцію вічності розуму

і природу людського щастя в реальному житті та в потойбічному. Коли людина помирає і її тіло гине, вона втрачає свою єдність з матеріальним розумом. Хоча усі люди смертні, але коли людина воскресне, її душа буде мати тіло, тобто матерію, і вона возз'єднається з матеріальним розумом. І подібно до того, як у цьому житті щастя приходить через участь в інтелектуальній діяльності, так і у потойбічному житті блаженство приходить тим самим шляхом. І ступінь щастя в цьому житті залежить від набутого людиною знання.

Абу-Хамід Мухамад Ібн-Мухамад Аль-Газалі (1058 – 1111 рр.) – відомий філософ, релігійний і політичний діяч. У своєму духовному розвитку Аль-Газалі пройшов наступні етапи: практичної діяльності, участі в політичних справах, сумнівів, критики та суфійський. Його основні праці: «Воскресіння наук про віру», «Цілі філософів», «Непоследовність філософів», «Рятує від омани», «Ніша світла».

У 34-річному віці ал-Газалі почав глибоко вивчати філософію. Внаслідок цього до нього прийшов період серйозної духовної кризи, пов'язаної із сумнівом у власній вірі, який, однак, тривав недовго. У роботі «Мірило дії» відображається важливість такого роду сумніву, бо «хто не сумнівається – не мислить, хто не мислить – не бачить, хто не бачить – перебуває в стані сліпоти, розгубленості й омани». Незабаром їм були створені філософські твори: «Цілі філософів» і «Непоследовність філософів». Перша робота є вступом до другої і в ній чітко, ясно і послідовно відображені три основні розділи філософії: логіка, фізика і метафізика. У другій роботі, яка має яскраво полемічний характер, він критикує філософію Аристотеля і арабо-мусульманських перипатетиків. На його думку, останні виносять судження, спираючись на здогадки та припущення, а не на істинне і достовірне знання. Він систематично спростовує їх ідеї у питаннях про одвічність світу, його творення, докази буття Бога, атрибути Бога, божественне знання, рух та першодвигуна небесних сфер, можливості чудес, безсмертя людської душі, воскресіння і посмертне існування. У результаті полеміки з філософами, Аль-Газалі робить висновок про те, що наступні три їх положення несумісні з ісламом: 1) твердження, що світ споконвічний; 2) що Бог не знає частковостей, а також 3) заперечення потойбічного життя. Аль-Газалі полемізував з філософами, вдаючись до методів «логічних, раціональних і строгих суджень». Він відчував, що одного розуму недостатньо для осягнення вищих істин і намагався знайти іншу здатність для осягнення таємниці буття. Єдиний вихід він бачив у суфізмі. У «Ніші світла» він малює картину світу, яка концентрується навколо поняття світла, спираючись на коранічний вірш (що говорить про Бога як про світло небесне і земне). Автор показує, як божественне світло, заливаючи світ, підтримує його нескінченними променями. Поняття «світ», стверджував він, з

одного боку, позначає Бога, а з іншого – світло, яке відображає абсолютне буття. Адже зір і розум, якщо їх розглядати як світло, роблять об'єкти визначеними. При цьому розум більш ясно говорить нам про світло, адже його можливість проявів об'єкта не пов'язана з простором і часом. Таким чином, між розумом і Богом можна провести аналогію, бо останній створив Адама, наділеного розумом за своєю подобою. Видимий світ є тінню умосяжного світу, який Аль-Газалі називає духовним світом. Ієрархія «світу», як світлих сутностей, визначається ступенем їх близькості до вищого світла, джерела світла, Бога. Людина займає унікальну позицію в цій ієрархії. Оскільки вона створена за образом і подобою божою, її можна розглядати як божественний образ, який може пізнати себе, може, як суфій, досягти знання про Бога. Однак цей образ, вважав Аль-Газалі, є просто розумінням того, що Бог милостивий і що сутність Бога не можна відобразити в людських поняттях, вона є божественною таємницею, але може бути виражена метафорично.

Вищий тип знання, таким чином, не заснований ані на розумовому пізнанні, ані на авторитеті віри, але є безпосередньо очевидним. Розглядаючи процес пізнання як процес єднання з Богом, Аль-Газалі зазначав, що «єднання» не можна розуміти буквально. Він розглядає єднання як інтенційне, духовне, а не просторовий або часовий стан. Завершується процес єднання «анігіляцією» (фаною). Розглядаючи стан «фани», автор писав: «Блиск Його лиця спалив їх, і їх спопелила могутність Його величі. Вони були стерті і зникли в собі. Це одна реальність». «Фана» розглядається як осягнення реальності, і не тільки умосяжний світ на чолі з Єдиним, але й прекрасний, невимовний в словах світ «божественної присутності». І «фана» це результат не просто «раціональної діалектики», а «діалектики любові», коли душа перестає бути «мудрим розумом» для того, щоб стати «люблячим розумом».

Любов розглядається ним як природна схильність душі до земної і божественної краси. Джерело любові – прагнення споглядати прекрасне, прагнення до чистої краси. Споглядання прекрасного означає не тільки образне бачення, але і ступінь моральної чистоти. Розум, прагнучи до прекрасного, піднімається від почуттів до краси поведінки і дій, а в своїх подальших пошуках бачить красу чеснот характеру. Прекрасне – це те, що викликає любов, для того, щоб душа у своєму проходженні ступенів досконалості досягла рівнів споглядання «вищої краси» і «вищого блага».

Бог – це не тільки Єдиний, але й присутній повсюду. У стані «фана» людина оновлюється, отримує нові якості. Причому наближення до Єдиного супроводжується вдосконаленням індивідуального духу на землі. Тільки досконала людина володіє справжньою мораллю, бо вона заснована на реальному пізнанні, тобто здатності інтуїтивно схоплювати істину. При цьому,

в процесі вдосконалення людини велику роль відіграють знання і віра, які є запорукою переконаності в можливість досягнення мети. Для Аль-Газалі, як суфія, стан «фани» – зміна рівнів свідомості. Для більшості суфіїв «відхід з цього світу» – прагнення знайти такий світ, в якому б панували справедливість, любов і добро. Оскільки в реальних земних умовах його не досягти, «праведний світ» переносився на небеса.

4. Ренесанс та його філософія: загальна характеристика. Гуманізм та натуралізм (пантеїзм).

(Джерело: Касьян В. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: навч. посіб. / В. Касьян. – К.: Знання, 2008. – 347 с.)

Філософія **Відродження (Ренесансу)** датується періодом кінця XIV–XVI ст. Видатними її представниками були Микола Кузанський, Піко делла Мірандола, П'єтро Помпонаці, Бернардіно Телезіо, Ла Боеці, Мішель Монтень, Нікколо Макіавеллі, Микола Копернік, Джордано Бруно, Томас Мор, Томмазо Кампанелла та ін. У цілому філософське мислення цього періоду прийнято називати антропоцентричним. У центрі уваги останнього була людина.

Характерною рисою світогляду епохи Відродження є орієнтація на мистецтво. Адже саме за допомогою мистецтва змальовується розмаїтий світ людського буття та його величезна цінність. Саме людина, її тілесність, почуття вперше в епоху Відродження усвідомлюються і змальовуються такими, якими вони є насправді: не носієм гріховності (Середньовіччя), а як вища цінність і онтологічна реальність. Формується нова самосвідомість людини, її активна життєва позиція, з'являється відчуття особистої сили й таланту. Ідеалом людини епохи Відродження є її різнобічна діяльність. Виникає тип культурного, гуманістичного індивідуалізму, який орієнтується не на практичну економічну діяльність, а на культуру. Пріоритетним в ієрархії духовних цінностей стає не походження чи багатство, а особисті достоїнства та благородство. Метою життя виступає тепер не спасіння душі, а творчість, пізнання, служіння людям, суспільству, а не Богу. Отже, однією з характерних рис епохи Відродження є її **гуманізм**.

Визначний мислитель цього періоду **Піко делла Мірандола (1463–1494)** так розумів людину. Бог, створивши людину і зробивши її центром світу, звернувся до неї з такими словами: "Не даю тобі, Адаме, ні певного місця, ні власного образу, ні особливого обов'язку, щоб і місце, і лице, й обов'язок ти мав за власним бажанням згідно з твоєю волею та твоїми рішеннями. Образ решти творінь визначений в межах законів, які я встановив. Ти ж без перешкод

визначиш свій образ за своїм рішенням, під владу якого я тебе віддаю". Отже, Бог дав людині свободу волі, вона сама має вирішити свою долю, визначити своє місце у світі, Людина не просто природна істота, вона творець самої себе і цим відрізняється від решти природних істот. Людина стає Хазяїном природи внаслідок усвідомлення себе творцем власного життя та волі. Такої сили і такої влади своєї над усім сущим не знала ні антична, ні середньовічна людина.

Значну роль в утвердженні нового погляду на людину відіграла соціальна група людей, що називалася в Італії гуманістами. Основним смислом свого життя гуманісти вважали заняття філософією, літературою, стародавніми мовами, вивчення творів античних авторів тощо. Своїм способом життя, своєю діяльністю гуманісти прагнули утвердити нову систему духовних цінностей. У суспільному житті на перше місце висувалися особисті достоїнства, власна гідність, а не походження, належність до суспільного стану, багатство чи влада. Культура виступає головним критерієм особистого благородства та достоїнства. Звідси – проповідування гуманістами індивідуального вдосконалення шляхом прилучення до культури.

Філософія Відродження переглядає також середньовічне ставлення до природи. Вона заперечує тлумачення останньої як начала несамостійного. Але, водночас, це не означає повернення до космоцентризму античного мислення, природа трактується **пантеїстично** (від гр. «пантеїзм» – «всебожжя»). Бог зливається з природою, начебто розчиняється в ній, внаслідок чого сама природа обожнюється.

Справжній світоглядний переворот епохи Відродження проявився у поглядах на світобудову **Миколи Коперніка** (1473–1543) та **Джордано Бруно** (1548–1600). Геліоцентрична теорія, створена М. Коперніком, повністю заперечувала середньовічні теологічні уявлення про Всесвіт і місце людини в ньому. Вона відкривала принципово нові шляхи для розвитку природознавства. Дж. Бруно, розвиваючи геліоцентричну теорію, висунув ідею безкінечності Всесвіту та множинності в ньому світів, стояв на позиціях пантеїзму, «розсередивши» Бога в усій природі. Він вважав, що природа і є Бог в речах. На думку Дж. Бруно, Всесвіт єдиний, безкінечний, він не породжується і не знищується, не може зменшуватися або збільшуватися. В цілому Всесвіт нерухомий, але в його просторі рухаються лише тіла, які є складовими Всесвіту.

Нове бачення світобудови вимагало пошуку та обґрунтування відповідного методу пізнання дійсності. Слід зазначити, що в цілому концепціям мислителів Відродження була властива діалектична тенденція, характерна, зокрема, М. Кузанському (1401–1464), Б. Телезіо (1509–1588), Дж. Бруно. Гносеологія філософії Відродження об'єктивно була спрямована

проти схоластики та релігійного догматизму. Вона висувала на перший план досвід, чуттєве сприйняття як найважливіший перший крок у процесі пізнання. ... М. Кузанський виділяв чотири ступені у процесі пізнання: чуттєвість, розсудок, розум та інтуїцію. Дж. Бруно вважав, що першим, хоча й недосконалим, ступенем пізнання є відчуття, потім розсудок, розум і дух. Цим самим вони підкреслювали роль розуму.

5. Соціальні теорії: Нікколо Макіавеллі, Томас Мор, Томмазо Кампанелла.

(Джерело: Щерба С.П. Філософія: підручник [Електронний ресурс] / С.П. Щерба, О.А. Заглада. – К.: Кондор, 2011. – 548с. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/629-flosofya-scherba-sp.html>)

Слід зазначити й те, що в епоху Відродження мислителі досліджували не лише закони природи, але й суспільства. ...

Нікколо Макіавеллі (1469 - 1527 рр.) в своїх працях «Монарх» та «Роздуми щодо першої декади Тіта Лівія» дав соціально – філософський аналіз своєї епохи. Він відмовлявся тлумачити суспільні явища з позицій середньовічної християнської традиції. Вважав, що політичні, державні та інші інститути не дарунок людям згори (Богом), а результат творення земних сил. Він стверджував, що сфера політико-владних відносин має свої закономірності, нетотожні, або навіть протилежні імперативам поведінки людей в інших сферах життєдіяльності. Мислитель був переконаний, що політика (політична діяльність) і мораль несумісні, оскільки те, що є «благом» для влади (політичної, державної), не може бути таким само з точки зору моральності. Навпаки «моральний вчинок з погляду влади може бути не лише помилковим, а навіть і згубним». Основне своє завдання Макіавеллі вбачав у формуванні таких принципів, які б лягли в основу діяльності монарха-державотворця, або ж становили стратегію республіканського устрою. Вирішення цих завдань мислитель вбачав не у світі канонізованих схем чи абстрактних принципів, а в практичному досвіді, в узагальнені закономірностей історичного досвіду та політичного процесу. Важливим є й те, що мислитель вперше вводить у політичну науку поняття «держава», як політично організований інститут суспільства. Цим було закладено не лише розмежування держави й суспільства, а й зроблене визначення одного через інше. Він високо цінував республіку, проте вважав що для тодішньої Італії прийнятнішою є монархія на чолі з сильним, хитрим, жорстким і розумним правителем. Розумів зв'язок між розкладом суспільних сил і формою державного устрою. Дав обґрунтований портрет політичного лідера. Вважав за необхідне в політичній боротьбі

застосовувати будь-які засоби заради досягнення мети (влади). Тобто мета мала виправдовувати засоби.

Томас Мор (1478 - 1535 рр.), соціаліст-утопіст, суспільно-політичний діяч Англії. В своїх працях дав правдиву характеристику процесу пограбування й розорення англійського селянства («вівці з'їли людей»). Головну причину соціальних бід, злиднів англійського населення вбачав у приватній власності (одна частина суспільства живе у розкоші, інша – у злиднях). Незадоволений реаліями тодішнього суспільства, Томас Мор висунув концепцію нового суспільного ладу, в якому не буде злиднів, пауперів, приватної власності та суспільної несправедливості. В праці «Утопія» дав картину суспільства, в якому люди живуть так, як цього вимагає їх природа, прагнучи розумної насолоди. Утопія є державно-організованим суспільством. Її політичний устрій, який Т. Мор вважає ідеальним, ґрунтується на засадах свободи, рівності й демократизму. Велика роль у тому суспільстві відведена фізичній праці. Всі люди мають працювати, трудитися і лише ті, хто виконує суспільні функції та займається науковою діяльністю – фізично не працюють. Т. Мор вважає за необхідне ввести рабство для покарання злочинців та ін. Цікавими є думки про війну як засіб вирішення суспільних проблем. Громадяни утопії ніколи не розпочинають війну просто так, а лише у випадках: захисту своєї території, території своїх друзів чи звільняють поневолений народ від тиранії та рабства.

Томазо Кампанелла (1568 - 1639 рр.) виступав проти суспільного ладу, в якому люди поділені на багатих і бідних, висловлювався за справедливе облаштування суспільства, де кожному буде дана можливість брати участь у праці й всебічно розвиватися. Описуючи могутність природи, мислитель заявляє, що світ – це книга, в якій вічний розум реалізує свої думки. Всесвіт – велика тварина, який слід вивчати для того щоб мати з цього користь. Він дійшов висновку, що у світі постійно відбуваються зміни, народження нового. Пізнати світ можливо лише у тому випадку, коли ретельно спостерігати за характером його змін. Зростання розумових здібностей людини позитивно вплинуло на вдосконалення можливості пізнання світу, охоплюючи всі таємниці природи. Кампанелла вважав, що вчений має оволодіти галузями природничих та моральних наук. Оволодіння ними забезпечить досягнення досконалого знання, можливості проникнути в сенс природи. Безконечне буття природи проявляється в кінцевому пізнанні людини. Оскільки природа складніша, ніж людина чи тварина, то виникає необхідність створити науку про повну творчу можливість і віру у творчі сили людини. Мислитель відкидає сумнів і скептицизм про пізнання природи, стверджує що вони не забезпечують позитивного знання. Він вірить у те, що позитивні результати будуть лише там,

де людина сміливо досліджує природу. Природу визначає як «скульптурний образ Бога», але, водночас, визнає Бога творцем природи.

У поглядах на суспільство Кампанелла висловлював і захищав ідеологію плебейсько селянських мас. Він вважав, що людський рід єдиний, всі люди від природи мають однакові здібності, а тому й повинні володіти однаковими правами й знаходитись в однаковому економічному становищі. Вірив у те, що це відбудеться в майбутньому соціалістичному суспільстві. На його думку, розвиток суспільства здійснюється по колу, як вічний «коловорот». Тому можливе повернення до тих форм, порядків, що вже мали місце в історії.

Використані джерела:

1. Філософія: учебник / отв. редакторы: В.Д. Губин, Т.Ю. Сидорина, В.П. Филатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТОН - Остожье, 2001. – 704 с. – Режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/filosofiya/index.htm>
2. Антология мировой философии. Т.1. Философия древности и средневековья. Ч. 2. – М., «Мысль», 1969. – 806 с.
3. Касьян В. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: навч. посіб. / В. Касьян. – К.: Знання, 2008. – 347 с.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>
5. Калам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BC>
6. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
7. Фролова Е.А. История арабо-мусульманской философии. Средние века и современность: учебное пособие [Електронний ресурс] / Е.А. Фролова. – М., 2006. – 199 с. – Режим доступу: <https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/2006/Frolova1.pdf>
8. Щерба С.П. Філософія: підручник [Електронний ресурс] / С.П. Щерба, О.А. Заглада. – К.: Кондор, 2011. – 548 с. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/629-flosofya-scherba-sp.html>

📁 ТЕМА №4
**ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ (XVII ст.)
ТА НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ**

План

1. Загальна характеристика філософії Нового часу: специфіка, коло проблем, напрями, представники.
2. Емпіризм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк).
3. Раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц).
4. Філософія І. Канта.
5. Філософія Г.В.Ф. Гегеля.
6. Антропологічний матеріалізм Л. Фейербаха.

1. Загальна характеристика філософії Нового часу: специфіка, коло проблем, напрями, представники.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Загальна характеристика філософії Нового часу. Цей період за часом охоплює із XVII ст. до кінця XIX ст.; після цього починається період так званої «новітньої історії», що триває і по наш час. За соціальним змістом це був період формування і утвердження в Європі буржуазних суспільних відносин. У самих засадах суспільного життя відбулися суттєві зміни: центр життя – виробничої, культурної, соціально-політичної діяльності – змістився у міста, де почали бурхливо розвиватися різноманітні форми промислової діяльності (слово «буржуа» значить із фр. «мешканець міста»). Врешті це привело до появи машинного виробництва, яке революціонізувало всю людську діяльність взагалі. Паралельно зі змінами у діяльності відбувались і зміни у суспільних стосунках: розриваються колишні зв'язки особистої залежності людини від людини, зникає «велика сім'я», а натомість з'являється вільний, автономний індивід (що є засадою явища під назвою «буржуазний індивідуалізм»). Все це спричиняє шалене прискорення темпів життя, зростання масштабів соціальної динаміки. В цей час вже завершується епоха географічних відкриттів, але породжений нею тип активної самодіяльної особистості не лише не зникає, а знаходить все нові сфери прикладення своєї активності. Тому це ще й епоха буржуазних революцій, які брали на себе місію докорінної зміни всіх сторін життя, це також епоха формування національних держав, значна частина яких

існує і по сьогодні, це є епоха наполеонівських походів, що сприяли швидкому руйнуванню в Європі застарілих соціальних відношень. І все це, врешті, потягнуло за собою значні зрушення у духовному житті взагалі, та у світоглядних орієнтирах людини, зокрема.

Розвиток мореплавства, виробництва, зростання міст та соціальної динаміки привели до швидкого розвитку наукового знання: наука в цю епоху стає провідним чинником життя та життєвих зрушень. З'являється перша завершена та експериментально підтверджена наукова теорія – механіка Ньютона. Вплив її на всі аспекти життя був колосальний, адже це вперше людина спродукувала такий інтелектуальний витвір, який дозволяв отримувати точні та незаперечні практичні результати. Ідеї та принципи механіки настільки поширились, що врешті виник так званий «механістичний» світогляд. Відбулись суттєві зрушення і в інших сферах духовного життя: з'являється мистецтво в його сучасному розумінні, тобто мистецтво світське, автономне у своєму розвитку; народжуються роман як літературний жанр, опера, сучасний театр, архітектура масових забудов, промислова архітектура; виникають національні Академії наук, з'являються перші газети та часописи, у тому числі і наукові, з'являється міський транспорт.

На що ж спирається тепер індивід у своїй здатності наодинці вибудувувати власне життя? Перш за все, на свою діяльну активність ... По-друге, індивід спирається тепер на мислення «здорового глузду», яке включає у свій зміст два непорушні моменти: опору на факти та ясну, чітку і зрозумілу логіку. Нарешті, все це знайшло своє виявлення у новому світогляді: світ тепер розглядається людиною як об'єкт, на який спрямовується людська активність, а сама людина – як суб'єкт, тобто вихідний автономний пункт такої активності. Світ постає в якості надскладного механізму, типовим взірцем якого був механічний годинник. Людина повинна пізнати цей механізм та опанувати його. Гасло «Знання є сила» стає показовим у цьому плані). Природа тепер поділяється на живу та неживу, але і та, і інша є лише основою для росту людської могутності; нарешті, вважається, що людина, спираючись на свій розум, повинна перетворити середовище своєї життєдіяльності, зробивши його оптимальним.

У духовний світ людини XVII - XVIII ст. проникають ідеї прогресу, енергійного прагнення до майбутнього. Діяльність людей починають розглядати не як кругообіг подій, де немає ні початку, ні кінця, а як розвиток від примітивних до досконаліших форм існування суспільства. Свобода людини, її більша цінність порівняно з природою і соціальними інститутами – це те гасло, з яким людина Нового часу йде в майбутнє. Знаряддям досягнення свободи є знання.

Відбуваються відчутні зміни і у розвитку філософії: філософія починає розвиватися у діалозі із різними науками, які активно формуються та розвиваються в цю епоху. У зв'язку з цим чільне місце у філософських пошуках посідає розроблення правильного методу досягнення істини; філософія Нового часу зазнає суттєвих внутрішніх диференціацій розподілів.

2. Емпіризм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк)

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Емпіризм – філософський напрям протилежний раціоналізмові, вважає чуттєвий досвід єдиним джерелом і критерієм вірогідного знання.

Френсіс Бекон (1561 – 1626 рр.) – найвідомішим прибічник емпіризму в філософії цього періоду, англійський дипломат і політичний діяч. У своїх творах із симптоматичними назвами «Новий Органон» та «Нова Атлантида» він проникливо передбачав надзвичайно важливу роль науки в суспільстві. У зв'язку з цим основним завданням філософії Ф. Бекон вважав розроблення такого методу пізнання, який підніс би ефективність науки на новий рівень. Ф. Бекон розрізняв «плодоносне» та «світлоносне» знання. Плодоносне – це таке знання, яке приносить користь, а світлоносне – це те, що збільшує можливості пізнання. До цього часу, на думку Ф. Бекона, знання були переважно просвітляючими людину, але вони також повинні і працювати на людину.

Проте шлях до істини – процес суперечливий. Ф. Бекон зауважує, що формуванню істинного знання заважають так звані «ідоли». Вони нагромаджені в історії пізнання, і їх треба усунути, давши шлях новому знанню. Перші два «ідоли» пов'язані з самою людиною, два останні – із соціальною діяльністю людини.

«*Ідоли роду*» – це загальні помилки, яких людина допускається в пізнавальному процесі. Вони зумовлені обмеженістю і недосконалістю людських органів відчуття.

«*Ідоли печери*» – це помилки, які ми робимо виходячи з нашого рівня освіти, виховання, оточення.

«*Ідоли ринку*» – це омани, пов'язані з людським спілкуванням, неправильним використанням мови, некритичним ставленням до інформації (наприклад, неправильно називаються речі, явища).

«*Ідоли театру*» – це орієнтація на авторитети, хибні вчення, які своєю зовнішньою досконалістю вводять нас в оману.

Ф. Бекон, аналізуючи і критикуючи стан речей у пізнанні, пропонує свій новий метод продукування знань. Використовуючи алегорію, він стверджує, що методом досягнення істини є спосіб дії бджоли, яка, на відміну від мурашки, що тільки збирає (а в науці — це збирання фактів), та павука, що тягне з себе павутину (а в науці — це виведення однієї теорії з іншої), сідає лише на певні квіти і бере з них найцінніше. Так само треба діяти і в науці: не зупинятись на самих лише фактах, їх треба узагальнювати... Ф. Бекон обстоював дослідний шлях пізнання у науці, закликав до спирання на факти, на експеримент. Він був одним із засновників індуктивного методу пізнання.

Томас Гоббс (1588 – 1679 рр.) – англійський філософ, політичний теоретик. Як і Ф. Бекон, Т. Гоббс вбачає у знанні силу. Теоретичні знання повинні стати знаряддям для розвитку практики, але вони повинні базуватися на досвіді. Тому будь-яке знання починається із відчуття і ніколи не виходить за межі доступних чуттю реалій. Проте існують знання всезагальні та необхідні (наприклад, математичні); на думку Т. Гоббса, і такі знання пов'язані із чуттям тим, що вони постають особливим – точним і фіксованим використанням знаків мови. Т. Гоббс поєднував індукцію і дедукцію, бо вважав, що спочатку треба йти шляхом виділення і пізнання простіших, елементарних якостей речей (дедукція), а потім поєднувати їх, синтезувати (індукція). Пізнання через аналіз виявляє головні акциденції (властивості речей): протяжність, місце, рух, якість.

Джон Локк (1632 – 1704 рр.) – англійський філософ. Значну увагу він приділив запереченню існування «вроджених ідей», посилаючись при цьому як на наукові дані, так і на спостереження над примітивними народами, здобуті в епоху географічних відкриттів. Від народження мозок людини являє собою, за Локком, «*Tabula rasa*» – чиста дошка, тобто в ньому немає нічого, окрім простої здатності бути органом пізнання і мислення. Найпершою, елементарною операцією рефлексії (мислення) філософ вважав розрізнення та ототожнення. Критикуючи раціоналізм, Дж. Локк спирається на здоровий глузд людини, апелює до чуттєвого досвіду і доходить висновку, що суб'єктно-об'єктні відносини у процесі пізнання виявляють різні за своїм характером якості речей: «первинні» – протяжність, фігура, об'єм, рух і спокій, ці якості об'єктивні, оскільки однакові для всіх моделей; «вторинні», пов'язані з особливостями суб'єкту пізнання, виникають та існують лише в ньому (смак, дотик); ці якості суб'єктивні. Дж. Локк відомий в Англії як теоретик англійської системи виховання, що передбачала поєднання фізичного, інтелектуального та морального виховання. Для останнього, на думку філософа, зберігають свою чинність положення християнської релігії. В цілому філософію Дж.Локка відносять до емпіризму, проте його теза «Немає нічого в інтелекті, чого б не було у відчуттях» дає підстави вважати, що це емпіризм сенсуалістського плану, який отримав подальший розвиток в англійській філософії.

3. Раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц)

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Раціоналізм – напрям у філософії, що визнає розум єдиною достовірною основою пізнання і поведінки людей

Рене Декарт (1596 – 1650 рр.) – французький філософ, математик і природознавець, основоположник європейського класичного раціоналізму. Раціоналісти, до яких належав Р. Декарт, вважали, що емпіричний досвід має мінливий, нестійкий характер. За допомогою відчуттів людина сприймає світ залежно від обставин, і тому надії слід покладати на розум. Р. Декарт стверджував, що «пізнання речей залежить від інтелекту, а не навпаки». Він сформулював чотири правила методу, що сприяють правильній роботі інтелекту:

Правило перше – наголошує, що за істину можна приймати тільки те, що ясне, виразне, самоочевидне.

Правило друге – вимагає ділити складне питання на складові елементи, доходити до найпростіших положень, що їх можна вже сприймати ясно й незаперечно.

Правило третє – скеровує на шлях пошуку складного через просте, коли «з найпростіших і найдоступніших речей повинні виводитися... сокровенні істини».

Правило четверте – передбачає повний перелік усіх можливих варіантів, фактів для аналізу й отримання повних знань про предмет; тобто це значить, що до предметів пізнання треба підходити всебічно.

Декарт був переконаний у тому, що розуми усіх людей за своєю природою є однаковими, а тому існує перспектива створення єдиного для всіх людей виправданого методу достовірного пізнання. Приймавши цей метод, будь-яка людина зможе ним скористатися і отримати надійні результати. Але, якщо пізнання залежить від дій розуму, останній повинен містити в собі початкові ідеї. Але ці ідеї людина знаходить в інтелекті не відразу і не просто: спочатку вона майже стихійно набуває певних знань у потоці життя, і може такими знаннями задовольнятися усе життя. Проте критичний підхід до знань скоріше засвідчує те, що абсолютна більшість стихійно набутих знань є ненадійними (тут Р. Декарт у чомусь нагадує Сократа). Наукові знання повинні бути надійними, а тому вони не можуть виникнути стихійно. Отже, за Р. Декартом, необхідно перейти від стихійного здобування знань до їх свідомого продукування. А свідоме пізнання потребує виправданого методу,

який можна знайти знову-таки лише в самому людському розумі (бо від нього залежить пізнання). Причому цей метод, за Р. Декартом, повинен спиратися на дедукцію – виведення часткових ідей із вихідних ідей розуму. Їх Декарт зміг вивести шляхом застосування так званого методичного сумніву, тобто сумніву, спрямованого не на заперечення пізнання, а на його покращення. За Р. Декартом, ми можемо крок за кроком заперечувати все, що ми знаємо, хоча б тому, що стихійно набуті знання із неминучістю є непевними та неповними; здавалося б, під критичним поглядом все стає хитким, проте, врешті, сам сумнів приводить нас до дечого безсумнівного.

Р. Декарт пояснює це так: я можу сумніватися в усьому, проте не в тому, що я сумніваю, а коли я сумніваюсь, я мислю; звідси випливає знаменита теза філософа «Cogito ergo sum» – «Мислю, отже існую». Виголосивши тезу «Cogito», Декарт почав наголошувати на тому, що після неї наступною очевидною істиною може бути лише істина про те, що Бог існує і що Він нас не обманює. Декарт вважав, що здатність нашої свідомості сприймати себе, робити висновок про своє існування, породжена не людським індивідом, а більш високим розумом (і це, напевне, правильно у тому сенсі, що не сама людина і не за довільним своїм бажанням створює цю здатність). Декарт вважав, що у тілесному, матеріальному плані людина постає складною природною машиною, тому всі її дії підпадають під закон причинного зв'язку, і лише мислення виводить людину за межі суто природного ходу подій. При цьому розум веде людину шляхами істини та належної поведінки, але воля (у той час вона ототожнювалась із бажанням), яка ширша від розуму та не підпорядкована йому, спричиняє відхилення людини як від істини, так і від правильного життя.

Бенедикт Барух Спіноза (1632 – 1677 рр.) – нідерландський філософ-пантеїст. Фундаментом систематичної філософії він вважав вчення про загальні засади світу, тобто про субстанцію (від лат. «стояти під...», «бути в основі»). В своєму основному трактаті під назвою «Етика» Спіноза розгортає свої міркування шляхом формулювання деяких аксіом, істинність яких засвідчена найвищою розумовою очевидністю, аксіоми постають основою для теорем, а теореми доводяться з використанням деяких додаткових припущень та аксіом. За Спінозою, геометричний метод дозволяє стверджувати, що субстанція може бути тільки єдина, оскільки за визначенням субстанція – це причина себе самої, тобто вона не може мати ще якоїсь причини, бо тоді перестане бути основою для всього. Субстанція єдина і всеохоплююча, включає в свій зміст всі можливі явища дійсності. Мислення і протяжність постають не окремими субстанціями, а атрибутами (найпершими невід'ємними якостями) єдиної субстанції. У світобудові Бог і природа є теж саме, тобто субстанція водночас є абсолютне мислення і уся реальність. В світі порядок ідей та порядок речей принципово

збігаються. Всі речі та явища – модуси. Людина найбільш яскраве та виразне поєднання модусу-тіла та модусу-душі. Голландський філософ зазначав, що ніщо в природі не відбувається без причини. «Не існує жодної речі, з природи якої не витікала б якась дія». Всі почуття, думки і дії людини виникають в результаті впливу зовнішніх причин. Пізнання світу проходить у своєму розвитку три ступеня. Перший – це чуттєве сприймання зовнішнього світу, уявлення про нього. Другим ступенем є судження розуму і отримання думок. І третім – істинне (інтуїтивне) і аналітичне знання, яке здобувається безпосередньо розумом, і незалежне від чуттєвого досвіду. Здавалося б людина приречена на те, щоб перебувати в істинному відношенні до дійсності (порядок ідей відповідає порядку речей), проте її активна властивість – воля – перевершує розум, а тому пристрасті та бажання збивають людину із шляху істини, вводять її у рабство пристрастей. Оскільки повна свобода постає характеристикою лише самої субстанції, то, на думку Б.Спінози, людина, якщо бажає свободи, повинна здолати силу бажань і пристрастей, а для цього вона мусить пройти шляхом сходження до найвищого типу пізнання – інтелектуальної інтуїції, яка дозволяє бачити все «під кутом зору вічності», тобто у відповідності із субстанціальною природою мислення.

Готфрід Вільгельм Ляйбніц (1646 – 1716 рр.) – німецький філософ, вчений. На відміну від Б. Спінози, Ляйбніц підкреслював, що багатогранність, рухливість і неповторність слід вважати характеристиками самої субстанції. Перший принцип його філософії – принцип «усезагальних відмінностей»: у світі немає жодної речі, яка була б тотожна іншій (ні на рівні клітини, ні на рівні атомів, ні на рівні найдрібніших тіл). Отже, речі тотожні самі з собою (відмінні від інших) і займають лише їм притаманне місце у світі (так само, як крапки на лінії). Фізичної порожнечі не існує, не існує й абсолютного спокою (спокій – це дуже «повільний рух»), а в пізнанні омана постає як дуже «мала» істина. За часи Г. Ляйбніца цей принцип мав евристичне значення, і сьогорішнє наукове знання знімає межі між різного виду рухами (наприклад, вказує на тісний зв'язок живого і неживого). Речі є монадами як єдність тотожності й відмінності. Характеристику світу охоплює принцип повноти і всезагальної досконалості. Г. Ляйбніц постулює також принцип усезагального зв'язку, коли взаємозв'язок постає як «наперед встановлена гармонія» і випливає з принципу неперервності. Ілюстрацією цього в пізнанні є аналогія (можливість у думках поєднувати речі різного роду) і теоретичні закони (останні відображають зв'язок явищ; під закони можна підвести будь-які факти). Виходячи з поняття нескінченності і принципу повноти, кожне явище можна вважати як досконалим, так і ні, тому кожне явище чимось породжується і в щось перетворюється чи породжує інше явище.

4. Філософія І. Канта.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. Вищ. Навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Кант Іммануїл (1724-1804) – німецький філософ. Початок німецької класичної філософії пов'язаний з його діяльністю. У філософській діяльності Канта виділяють три періоди. У до критичний період своєї діяльності Кант розробив космогонічну гіпотезу, згідно з якою Сонячна система є продуктом поступового охолодження газової туманності. Тут уперше поняття еволюції було поширено на космічні явища (до Канта панував погляд на Космос як на сталу й незмінну систему тіл і рухів). Найважливіші ідеї філософії Канта були розроблені у критичний період (назва пов'язана з першим словом у титулі трьох основних праць цього періоду «критика»: дослідження самих підвалин). На першому плані в цей період перебуває ідея так званого «коперниканського перевороту» у філософії. Основні проблеми: «Що я зможу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватись?»

До І. Канта вважали, що пізнання є результатом дії на людину зовнішніх чинників. При цьому людина сприймає (тобто перебуває пасивною), а світ діє на неї. Кант «перевернув» це співвідношення: він проголосив, що пізнання і знання постають результатом людської (насамперед – розумової) активності. Людина пізнає лише тією мірою, якою сама випробовує природу, ставить їй запитання, вибудовує розумові гіпотези та конструкції: «Природознавці зрозуміли, що розум бачить лише те, що сам створює за власним планом, що він із принципами своїх суджень повинен йти попереду і змушувати природу відповідати на його запитання. Розум повинен підходити до природи, з одного боку, зі своїми принципами, з іншого – з експериментами, щоб черпати із природи знання, але не як школяр, якому вчитель підказує усе, а як суддя, що змушує свідка відповідати на запропоновані запитання». Аналогія з наслідками відкриття М.Коперника тут досить очевидна: Коперник ніби зрушив Землю (яку до того розглядали нерухомим центром Всесвіту), а Кант зрушив людину, поклавши край її пасивності. У чому полягає значення цього перевороту? По-перше, Кант дав більш виправдану картину пізнання: пізнання не є дублюванням реальності, не є перенесенням речей у людський інтелект, а є діяльністю створення інтелектуальних засобів людської взаємодії зі світом. По-друге, людський розум може визнати надійним лише таке знання, яке він сам вибудував на зрозумілих йому принципових засадах і обґрунтував з необхідністю. По-третє, у концепції І. Канта людина постає творчою і

діяльною; при тому чим вона активніша, тим розгалуженішими будуть її зв'язки з дійсністю і, відповідно, ширшими знання. «Коперніканський переворот» І. Канта був першим варіантом обґрунтування у німецькій класиці принципу активності.

Кант вважав, що найпершими джерелами знання постають чуття, через які реальність нам надається та які постачають матеріал для знання і пізнання, та розсудок, за допомогою якого відбувається мислення. Розсудок мислить, а це, за Кантом, значить, що він продукує форми інтелектуальної діяльності та вміє ними оперувати. Чуття, за Кантом, дають нам матеріал, сам по собі неоформлений і невпорядкований, але не в тому сенсі, що чуття не дають нічого визначеного, а в тому, що самого факту бачення, відчуття, дотику, запаху недостатньо задля того, щоб через це вже отримати знання. Отже, у відношенні до знання матеріал чуття має майже нульовий зміст. Розсудок, володіючи формами думки, упорядковує та оформлює матеріал чуття накладанням на нього своїх форм. Названі форми – категорії, за Кантом, притаманні розсудкові за самою його природою і тому постають як «апріорні» – переддосвідні, тобто розсудок їх в собі віднаходить. Тому вони і здатні оформлювати чуттєві дані й бути відкритими та зрозумілими розсудкові. Унаслідок того вони продукують знання необхідні (для дій та споглядання розсудку), а не випадкові. Розум (оперує ідеями), розсудок (оперує апріорними формами-категоріями). Йдучи за Кантом, при людському погляді на світ ми бачимо у сприйнятті предмет (або явище, феномен), який має певну визначеність тому, що постає результатом синтезу апріорних категорій розсудку та матеріалу чуття (останні викликані дією зовнішніх речей на органи чуття). Ця дія є, але вона не дає знань, а тільки збуджує нашу розумову активність. Лише через синтез категорій та матеріалу чуття перед нами постає дещо визначене в інтелектуальному, знаттєвому плані. Наші навички здійснення подібних синтезів Кант називає досвідом. Отже, досвід – це узгодження інтелектуальних форм і даних відчуттів, він дає предметне наповнення нашому інтелекту.

Якими є речі, що діють нам на органи чуття самі собою? Як учить Кант, на це запитання не існує ствердної відповіді, оскільки ми завжди бачимо те, що набуло визначеності в полі споглядання (тобто те, що вже є результатом інтелектуального синтезу). Річ поза сприйняттям, поза синтезом нам недосяжна й невідома. Роз'єднання речі (річ-у-собі) та предмета дає змогу Кантові (і нам) побачити перспективи пізнання: адже невідому нам річ (об'єкт) можна нескінченно пізнавати, переводячи її зміст у зміст предмета пізнання. Цим роз'єднанням пояснюється також і те, що ту саму річ можуть пізнавати різні науки, вбачаючи в ній різні предмети (бо вони накладають на цю річ різні

форми її упорядкування та осмислення). Чому ж різні люди бачать предмети схожими, а не лише відмінними? Здавалося б, ми могли б довільно оформлювати дані відчуття. Отут якраз і ні, бо, за Кантом, в основі синтезу категорій розсудку та чуття лежать типові просторово-часові схеми наших дій із речами. Тобто ми бачимо в речах передусім такі визначеності, які пов'язані із особливостями наших взаємодій з ними. Тому люди з різним досвідом діяльності, люди різного фаху в тих самих речах бачать різні предмети.

За Кантом, існує ще один рівень роботи інтелекту – розум. Він оперує ідеями, які і визначають спосіб упорядкування категорій розсудку. За змістом ідеї сягають найвищих питань життя і буття: що є Бог, чи існують безсмертя душі та свобода волі. Ідеї не стосуються досвіду, бо виходять далеко за його межі, атому їх не можна досвідно спростувати або підтвердити. Унаслідок того ідеї можна сформулювати в їх протилежних значеннях; за Кантом – у формі антиномій. Наприклад, можна стверджувати, що світ скінченний, а також що він нескінченний. Реальний досвід ніколи не дасть нам остаточної відповіді щодо цього питання. На якій же підставі ми зупиняємось на певних ідейних позиціях? За Кантом, тут ми спираємось лише на віру. Звідси випливає знаменита теза Канта: «Мені довелося обмежити (окреслити межі) розум, щоб звільнити місце для віри».

До надбань філософії Канта слід віднести також його етичні, естетичні та соціологічні ідеї. У сфері моралі Кант виходив із визнання вихідної рівності всіх людських розумів як суверенних чинників свідомого вибору поведінки. З такої рівності випливає, що кожен окремий розум повинен у прийнятті рішень діяти як загальний розум. На цій основі формулюється кантівський «категоричний імператив» («остаточне повеління»): «Чини завжди так, щоб максима (тобто вираз у формі принципу) твоєї волі могла мати також і силу всезагального закону». Це означає, що людина, обираючи певний тип поведінки, повинна припускати можливість такої ж поведінки для будь-кого.

5. Філософія Г.В.Ф. Гегеля.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Гегель Георг (1770 - 1831pp.) – німецький філософ. Гегель у своїх працях надав ідеям класичної філософії системно-завершеного вигляду. Вирішуючи питання про вихідну основу буття, Гегель синтезував ідеї своїх попередників. Він вважав, що основою світу є духовна субстанція – абсолютна ідея, яка є

єдністю свідомості та самосвідомості. Водночас це не лише субстанція, а й суб'єкт, тобто діючий розум. Це означає, що абсолютна ідея усе породжує, усе охоплює і все залучає у поле свого інтелектуального споглядання (рефлексії). Абсолютна ідея (за Гегелем) єдина всеохоплююча реальність, субстанція, єдиний універсальний чинник усіх форм буття (суб'єкт), світлий розум, єдине рефлексивне поле. Якщо це так, то виходить, що абсолютна ідея вибудовує реальність сама із себе й водночас залучає усе це (реальність та її конструювання) у свій зміст. Тобто вона весь час збагачується, нарощує своє змістове наповнення, залишаючись єдиною та всеохоплюючою.

Постає проблема визначення внутрішніх джерел руху, активності абсолютної ідеї, а отже, і всього, що існує. Оскільки рух – це зміни, то він передбачає наявність внутрішніх відмінностей, граничним проявом яких постають протилежності. Саме протилежності є граничними межами можливої мінливості будь-яких предметів і явищ у межах певної якості (протилежнішого за протилежне не існує). Якщо ми розглядаємо речі через протилежності, тобто їх граничні прояви, то ми беремо їх загалом. Враховуючи те, що це є протилежності того ж самого предмета, які невіддільні одна від одної, вони постають разом як взаємовідштовхування (боротьба) протилежностей.

Протиріччя постають «душею» всієї конструкції гегелівської філософії. Якщо протилежності дають нам цілісні окреслення предмета, то це означає, що всі його проміжні стани являють собою певне співвідношення, певну пропорцію поєднання протилежних якостей. Тобто предмет постає як суперечливий, мінливий, рухливий. У протилежних виявленнях та окресленнях він ніби сам відрізняється від себе, залишаючись єдиним, але різноманітно виявленим та суперечливим. Саме таке бачення засад світу називається діалектикою. Унаслідок того гегелівську філософію характеризують як діалектичну, а самого Гегеля – як видатного теоретика діалектики.

Оскільки абсолютна ідея у філософії Гегеля постає єдиною основою реальності, то вона із необхідністю демонструє свій суперечливий характер, проходячи послідовно в своєму життєвому циклі через стадії тотожності, відмінності-протилежності та внутрішнього синтезу. Початкова, змістова тотожність ідеї проявляється в логіці – в русі чистих інтелектуальних форм. Проте тотожність – це лише один бік сутності абсолютної ідеї, а інший – це відмінність, що доходить до ступеня протилежності. Тому, як каже Гегель, абсолютна ідея «відчужує» сама себе у стан природного буття, і природа, таким чином, постає у Гегеля як царство нескінченного нагромадження відмінностей; «природа є зовнішньою самій собі» – улюблене визначення Гегеля. Маючи внутрішньо суперечливий характер, абсолютна ідея проходить три основні стадії свого розвитку, що становлять її життєвий цикл. Відмінність

– заперечення попереднього стану (природа, тобто множинність, мінливість, еволюція). «Антитеза» – «самототожність ідей (її зміст – логіка)» – «Теза».

Звідси випливає звідна (сумнозвідна) характеристика гегелівської філософії як нагромадження «триад»: теза – антитеза – синтез і т.д. Чому ці стадії саме такі? Тому, що вони вичерпують можливі варіанти взаємодії протилежностей у внутрішніх протиріччях абсолютної ідеї: що проявляється одна протилежність («теза»), потім її поступово перевершує (через самовиявлення) друга протилежність («антитеза»), а потім, накладаючись одна на одну, протилежності зливаються («синтез»). Коли протилежності синтезуються, виникає нова якість, бо виникають нові протилежності і нові межі їх взаємодії. У такому разі, за Гегелем, абсолютна ідея повністю розгортає усі свої можливі визначення, пройшовши шляхом еволюції природи, людської історії та пізнання. Тому весь рух завершується абсолютним знанням. У цій схемі також досить виразно видно основні складники філософської системи Гегеля, бо вони й дають цілісне окреслення «життєвого циклу» абсолютної ідеї.

6. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Фейєрбах Людвіг (1804 – 1872 рр.) – німецький філософ. Після навчання у Гейдельберзі (теологічний факультет) та в Берліні (філософський факультет) став палким прихильником та одним із кращих учнів Гегеля. Деякий час він був викладачем філософських дисциплін, але після того, як виступив із критикою релігії (вихід у 1830 р. книжки «Думки про смерть та безсмертя»), був змушений покинути викладацьку діяльність. У філософії Л. Фейєрбах постав як новатор, досить суттєво відійшовши від основного русла думок своїх попередників. Докладно вивчивши філософію Гегеля, він побачив у ній «логізовану теологію». Замислившись над причинами панування релігії у суспільній думці, Л. Фейєрбах дійшов висновку про те, що релігія: втілює віковічні людські мрії та ідеали; змальовує досконалий світ; виконує функції компенсації людської немічності, недосконалості, страждання. Звідси випливає висновок філософа: «Релігія постає як тотожний із сутністю людини погляд на сутність світу та людини. Але не людина підноситься над своїм поглядом, а погляд над нею, одухотворює та визначає її, панує над нею. Сутність і свідомість релігії вичерпується тим, що охоплює сутність людини, її свідомість та самосвідомість. У релігії немає власного, особливого змісту».

Якщо релігія є сутністю людини, якщо вона є свідченням людської необхідності, то, за Л. Фейербахом, слід повернути людині всю повноту її життя, піднести, звеличити людину. А для того насамперед слід визнати за потрібні й необхідні всі прояви людини, або, як каже Л. Фейербах, усі її сутнісні сили чи властивості: «Якими є визначальні риси істинно людського в людині? Розум, воля та серце. Досконала людина володіє силою мислення, силою волі та силою почуття». Тому слід повернутися обличчям до природи, у тому числі й передусім до природи людини: «У чому полягає мій «метод»? У тому, щоб через посередництво людини звести все надприродне до природи та через посередництво природи все надлюдське звести до людини». Все через людину, і тому справжньою філософією може бути лише антропологія. Л.Фейербах вимагає від філософії повернення до реальної людини, до реалій людини, до її дійсних проявів. Мислить, за Л.Фейербахом, не душа, не мозок, а людина: «У палацах мислять інакше, ніж; у хатинках...». Якщо ж ми повергаємось до реальної людини, тоді істинною діалектикою стає «не монолог окремого мислителя із самим собою; це діалог між Я та Ти». На місце любові до Бога Л.Фейербах закликає поставити любов до людини, на місце віри в Бога – віру людини в себе саму. На думку Фейербаха, філософія любові здатна витіснити релігію як перекручену форму людського самоусвідомлення. Єдиним Богом для людини постає тільки і тільки людина. А людське спілкування з природою та собі подібними стає основним людським скарбом. Отже, можна констатувати, що Л.Фейербах був чи не першим філософом, який помітив вичерпування ідейного потенціалу класичної філософії. Він зрозумів, що після того, як уся європейська філософія, а з особливою плідністю німецька класична філософія високо піднесла духовну реальність і збудувала дець у височині кришталеві палаци чистої думки, після того, як це будівництво було у найважливіших рисах деталізоване і завершене, лишалося лише одне – повернути все це на землю, до людини. Л. Фейербах помітив і те, що кришталеві палаци – не найкраще житло для реальної людини, і спробував запропонувати їй дещо інше.

Використані джерела:

1. Петрушенко В. Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л.: Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

📁 ТЕМА № 5
**НЕКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ.
ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ. ФРЕЙДИЗМ**

План

1. Філософські погляди А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.
2. Основні ідеї філософії З. Фрейда.
3. Філософія неофрейдизму (К. Юнг, К. Хорні, Е. Фромм)

1. Філософські погляди А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Шопенгауер Артур (1788-1860) – німецький філософ. Засновник некласичної філософії Артур Шопенгауер народився у сім'ї комерсанта. В 1819р. вийшло авторське видання його основної філософської праці «Світ як воля та уявлення». В книзі розглянуті основні питання його філософії. Світ не можна розуміти як щось, що існує десь за межами нашого сприйняття світом ми називаємо те, що сприймаємо як дійсність наше уявлення про світ у стані стабільності утримує те, що світ водночас постає і як воля все, що являє себе як таке, що існує, тримається на пориві до буття, до самоздійснення воля не підлягає розумовому поясненню; це просто сліпе поривання оскільки все просякнуто волею, світ являє собою нещадну боротьбу за існування на рівні людини воля усвідомлена (але не стає розумною). Цікаво також відзначити, що етичні висновки Шопенгауера в дечому подібні життєвим настановам буддизму: людина повинна пригасити сліпі пориви волі.

Ніцше Фрідріх (1844-1900) – німецький філософ. Він наголошував на тому, що власне воля являє собою «волю до волі», тобто поривання до простого самовиявлення у будь-який спосіб. Воля виявляє себе насамперед через життя. Життя для Ф.Ніцше постає першою і єдиною реальністю. Все інше, про що ми ведемо розмову – Всесвіт, природа, почуття та ін. – усе це є лише елементами життя. Оскільки життям рухає волевиявлення, у ньому панує боротьба за виживання. Звичайно, у ній перемагає сильніший. Завдяки такій перемозі життя може зміцнюватись. Слабким людям не слід ні співчувати, ні допомагати, бо підтримка слабких веде до виснаження і виродження життя: «До цього часу, –

наголошував Ніцше, – вчили доброді, самозречення, співчуття, учили навіть відкиданню життя. Усе це є цінності виснажених». Ф.Ніцше протиставляє силу життя культурним нормам й цінностям, вважаючи, що саме людська слабкість і незахищеність спричинила виникнення культури як системи штучних засобів виживання. Мораль – це засіб боротьби слабких проти сильних. Життя не підлягає моральним оцінкам, бо воно є лише таким, яким воно може бути: «Людина, якою вона повинна бути, – це звучить для нас настільки ж безглуздо, як і «дерево, яким воно повинно бути». Свою позицію Ф.Ніцше позначає не як «аморалізм» (неморальність), а як «імморалізм» (позаморальність). Мораль, на думку Ф.Ніцше, тримається на авторитеті та залякуванні, але «Бог помер» тому, що він не втручається у життя для його зміцнення. Ті ж, що посилаються на Бога, підтримують слабкість і виродження, а не силу життя. Якщо ж людина відчуває у собі «голос крові», вона повинна не звертати увагу на мораль, стати «по той бік добра і зла» й піднести себе саму на надлюдський рівень. Здатна на таке людина стає «надлюдиною», і тільки вона може бути справжнім виявленням сили життя. Очевидно, що Ф. Ніцше також постає проти розуму як засобу організації людського життя, вважаючи останнє сліпою силою і самовладною сутністю. Але, заперечуючи Ф.Ніцше, слід сказати, що людське буття не зводиться до життя людського організму; у духовному світі діють інші закони, ніж у матеріально-фізичному. Якщо в матеріальному світі панують закони маси й сили, то в духовному – прагнення самовдосконалення і прийняття будь-чого з участю розуму, тобто через розуміння. Водночас у цінуванні людської індивідуальності можна побачити і гуманістичні акценти філософії Ф. Ніцше. Тому серед послідовників Ф. Ніцше (ніцшеанців) виділяються два напрями: радикальні ніцшеанці виводять на перший план у спадщині Ніцше ідеї першого права сили життя, права насильства, надлюдини, виходу за межі моралі; радикальні ніцшеанці були схильні зближати свого ідейного наставника з фашизмом і навіть расизмом; представники гуманістичного ніцшеанства вважають, що Ф. Ніцше виступав насамперед проти будь-яких обмежень людини, звільняв людину від нежиттєвих догм та забобонів, закликав ні покладатися на власну волю, бути непохитною у виконанні життєвої мети.

2. Основні ідеї філософії З. Фрейда.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Фройд (Фрейд) Зигмунд (1856-1939) – австрійський психіатр, психолог та філософ, засновник психоаналізу. Важливу роль у формуванні сучасного погляду на людину відіграв у ХХ ст. фрейдизм. Ідеї З. Фрейда викликали і викликають суперечливе до них ставлення; досить розбіжними постають і їх оцінки. Проте сьогодні можна впевнено сказати, що Фрейду належить не лише відкриття, а й докладне дослідження явища несвідомого в людській психіці. Сам термін «несвідоме» був відомий ще з ХVІ ст. (його використовували, зокрема, Ф. Шеллінг та Г. Гегель), проте яка реальність приховувалась за ним, залишалось невизначеним. Вивчаючи різного роду неврози, З.Фрейд прийшов до висновку, що вони зумовлені дією досить потужного шару людської психіки, потужного, проте невидимого, прихованого; цей шар психіки він і назвав несвідомим. У класичному фрейдизмі (а в діяльності З.Фрейда виділяють три окремі періоди) вважається, що за своєю будовою людська психіка нагадує айсберг: найбільша, прихована, але і найпотужніша частина – це несвідоме; за змістом це є прояви у людській психіці найперших та найпотужніших інстинктів життя. Ці інстинкти уходять коренями ще в передпсихічні процеси, тому вони несвідомі і не можуть мати у свідомості адекватного виявлення. Видима частина «айсбергу» складається із двох частин: свідоме, тобто контрольоване станом бадьорої психіки; надсвідоме – те, що привнесене у людську свідомість культурними правилами та нормами соціального життя. Основним поняттям у вченні З. Фрейда є «несвідоме» як специфічний об'єкт глибокого психологічного і соціально-філософського дослідження. Несвідоме невидиме, але воно присутнє у психіці й відіграє величезну роль в життєдіяльності кожної людини. Фрейд зміг проникнути в «темні» пласти і закутки духовного світу людини, на що практично не звертав уваги філософський раціоналізм Нового часу. Несвідоме З.Фрейд називає «Воно», оскільки його дія є безособовою, анонімною; свідоме – «Я», а надсвідоме – «Над-Я». Несвідоме постає в концепції З.Фрейда найпотужнішим та вирішальним чинником людської психіки з однієї простої причини: його зміст формувався мільярди років, у той час, як свідомі частина психіки -лише кілька десятків років. У зміст несвідомого, за З.Фрейдом, входять перш за все два найпотужніші інстинкти: «Лібідо» (або «Ерос») – сексуальний інстинкт, та «Танатос» – інстинкт смерті й руйнування. Все живе повинно вмирати та народжуватись, тому воно водночас прагне до самопродукування та знищення вже наявного. Проте ці найперші інстинкти суперечать культурі, яка, на думку З. Фрейда, постає системою певних заборон («табу»): інстинкти бажають того, що заборонено культурою та нормами соціального життя. Через це людське «Я» опиняється у ситуації «між молотом та ковадлом»: з одного боку, на нього тиснуть страшні за силою та недозволені за прямою реалізацією інстинкти; з

іншого боку, соціально-культивовані правила і норми. Страшна внутрішня напруга здатна зруйнувати людську особистість, тому треба знайти способи «розвантаження» психіки. З одного боку, суспільство завжди припускало існування деяких «дозволених форм недозволеного»; за Фрейдом, це є оргії давніх культів, деякі свята (наприклад, купальська ніч), танці, балет, показ мод та ін.; з іншого боку, існують форми «сублімації» – непрямого вивільнення – енергії несвідомого, наприклад, малювання оголених тіл, писання кримінальних романів та ін. Проте, коли справа доходить до зривів, і людина сама вже не може із ними впоратись, треба вживати процедуру **психотерапії** - шляхом розпитувань, бесід, вільних асоціацій знаходити спосіб вивільнити, легалізувати заблоковану силу, хоча б, наприклад, у словах. Вчення фрейдизму інколи називають **психоаналізом**, і це тому, що Фрейд ретельно розробляв методикку ідентифікацій проявів несвідомого, наприклад, у сновидіннях, у невимушених обмовках та ін. Вплив фрейдизму на світову громадську думку у 20 - 30-ті рр. ХХ ст. був величезний; вчення З. Фрейда, що поширювалось вже на початку століття, сприяло розгортанню так званої «**сексуальної революції**». Найважливішим же постає те, що воно вже неспростовно доводило: людину та її поведінку не можна звести до розумових розрахунків, що в цілому людина постає значно складнішою, ніж це видавалось класичній культурі. У той же час варто відзначити, що надмірне акцентування дії в психіці людини перш за все та переважно сексуального інстинкту, викликало з боку багатьох вчених та мислителів негативну оцінку.

3. Філософія неофрейдизму (К. Юнг, К. Хорні, Е. Фромм).

(Джерело: Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник/ Під ред. Н. Хамітова – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – С. 172-177.)

Юнг Карл Густав (1875-1961) – швейцарський психолог, психоаналітик, засновник аналітичної психології. Відстоював ідею колективного позасвідомого. Для Юнга колективне несвідоме є тим загальним океаном, на якому гойдаються маленькі човники наших індивідуальних свідомостей. «Поверхневий шар позасвідомого є певною мірою особистісним. Ми називаємо його особистісним несвідомим. Проте цей шар знаходиться на іншому, глибшому, що походить вже не з особистого досвіду. Цей вроджений глибший шар і є так званим колективним несвідомим». Який зміст колективного позасвідомого? Юнг вважає, що таким змістом є так звані **архетипи колективного несвідомого** – глобальні структури психіки, що визначають

поведінку всього людського роду. Юнг так характеризує їх: «Говорячи про зміст колективного несвідомого, ми маємо справу з надійнішими, краще сказати, споконвічними типами, тобто споконвіку наявними загальними образами». Архетипи колективного позасвідомого проявляються в міфах і сновидіннях, проте вони лише пізнаються в них, виступаючи первинними стосовно будь-яких форм культури й індивідуальної свідомості... Які ж архетипи виділяє Юнг? Це передусім архетип Тіні, що безпосередньо пов'язаний із індивідуальним несвідомим і разом з тим є «входом», психічним силуетом, крізь який можна потрапити в безодню колективного несвідомого. Наступним архетипом Юнг називає архетип Аніми – душі або Вічної Жіночості. Для Юнга його нагадують образи Єви, Венери, Елени Троянської. Це – архетип життя, що виражає зв'язок духовного з тілесністю і складає саму суть жіночого начала. Душа-Аніма закликає людину до нових втілень і гріхопадінь. Душі протистоїть Анімус, Дух, «архетип сенсу, подібно до того, як Аніма є архетип життя». Архетип сенсу Юнг називає ще архетипом «старого мудреця» й ілюструє його такими образами з історії культури і міфології, як Орфей, Гермес Трисмегіст, Заратустра. Отже, у вченні про архетипи Юнг намагається з'ясувати загальні принципи психології будь-якого народу, нації, раси. У цьому напрямі він пішов далі Фрейда.

Фромм Еріх (1900-1980) – німецько-американський філософ. Своєрідного розвитку вчення Фрейда набуло у творчості Еріха Фромма, який намагався поєднати його з персоналістично орієнтованим марксизмом. На відміну від Фрейда, Фромм не вважає, що сутність людини можна «вивести» з метаморфоз її сексуальної енергії. Однією з центральних категорій світорозуміння Фромма є категорія відчуження, що походить від вчення про відчуження людини у молодого Маркса. Однак Фромм говорить про відчуження передусім в психологічному сенсі – це явище, що пронизує всі епохи і проявляється в усіх народів. Негативні межі людини для Фромма – це межі її самотності, породжені відчуженням. В розумінні любові Фромм, звичайно, не обмежується лише еротичною любов'ю, він говорить про любов у широкому сенсі, підкреслюючи, що любов – це «установка, орієнтація характеру особистості, що визначає ставлення особистості до світу в цілому». Поряд з еротичною любов'ю Фромм розглядає такі види любові, як братерська любов, материнська любов, любов до себе і любов до Бога. Любов руйнує стіни навколо відчуженої людини; в багатогранному почутті любові вивищується все інстинктивне і біологічне в людині – все, що породжує егоїзм сліпої волі до життя і волі до влади.

(Джерело: М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: підручник/ М'ясоїд П.А. – К: Алерта, 2013 – Т.2. – С.609-611.)

Хорні (Горні) Карен (1885-1952) – німецько-американський психолог. Вона розробляє власну теорію і стає провідною представницею соціально-культурного напрямку в психоаналізі. Їй належить одна із найгрунтовніших концепцій невротичного конфлікту та психологічних захистів. Теорія невротичної особистості – це дослідження К.Хорні, за яким внутрішні конфлікти людини породжені цінностями західної цивілізації, духом індивідуалізму і конкуренції, викликають невротичний стан корінної тривоги та невротичні реакції. Людина переживає почуття безпорадності перед лицем ворожого соціального світу. Звідси прагнення до влади (А.Адлер), за яким – тривога, ненависть, почуття неповноцінності, стан страху. Звідси прагнення до безпеки та конфліктує з ним прагнення до задоволення бажань. Складається невротична мотивація. Її форми: орієнтація «на людей», «від людей», «проти людей». Кожна несе в собі якийсь елемент тривоги – безпорадність, ворожість, ізоляцію, кожній властиві переживання. Нормальна особистість здатна самотужки справитися з тривогою. Вона застосовує культурно-зумовлені механізми психологічного захисту, розкриває свої потенційні можливості і отримує задоволення від життя. Невротичній особистості ці механізми не допомагають, а лише посилюють тривогу. Вона заручник свого невротичного характеру. Коли це призводить до неврозу їй належить розібратися в своїх почуттях, подолати психологічний захист. Для цього має культивувати внутрішні сили, що кличуть до самореалізації. Умова цього процесу – самоаналіз як засіб самопізнання. Внутрішньою силою є потреба у любові.

Використані джерела:

1. М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: підручник/ М'ясоїд П.А. – К: Алерта, 2013 – Т.2. – 758с.
2. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>
3. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник/ Під ред. Н. Хамітова – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 271 с.

ТЕМА №6. СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Екзистенціалізм
2. Герменевтика
3. Позитивізм
4. Сучасна арабо-мусульманська філософія

Сучасна світова філософія пов'язана із кризою класичної філософської традиції. Класичні принципи (орієнтація на природознавство як «взірець» методів і прийомів опанування дійсністю, раціоналізм, об'єктивізм тощо) виявили на початку ХІХ ст. неспроможність у вирішенні новітніх нелінійних проблем. Це зумовило появу філософських шкіл, які намагаються переглянути фундаментальні принципи філософствування. Однією із таких філософських шкіл був марксизм, який, використовуючи досягнення класики, запропонував неklasичні механізми вирішення філософських проблем. Інші представники нетрадиційної філософської думки виступали із антикласичних позицій, повністю відмовившись від старої світоглядної парадигми. Відмінність їх позицій від класичної філософії полягала у тому, що вони рішуче заперечують раціоналізм, критикують філософію як метафізику, розглядають людське буття як неповторне та індивідуальне, здійснюють аналіз нераціональних форм людського духу.

1. Екзистенціалізм.

Витоками екзистенціалізму були феноменологія Е. Гуссерля та філософія С. Кіркегора. Основними його представниками є М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс, Г. Марсель. Екзистенціалізм центральним розглядає конфлікт людини і суспільства. Відчуження між ними виводиться із визначення незмінної природи людини. Тому протиріччя між свободою і особистістю, з одного боку, і суспільним життям — з іншого, розглядається як таке, що не може бути вирішеним. Звідси й проблема сенсу людського життя, морального вибору, відношення до смерті. Моделлю виступає людина у стані «пограничної ситуації» (на межі життя і смерті), людина відчаю і страждання.

Екзистенційна філософія міститься у вченні, створеному в духовній атмосфері філософії життя (А. Шопенгауер, Е. Гартман) австр. лікарем-психіатром З. Фройдом – **психоаналіз**. Дослідницьке поле психоаналітичної філософії охоплює не просто «внутрішній світ» людського буття, але й найпотаємніші глибини людського духу — сферу несвідомого, сферу діяння

дологічних, досвідомих і алогічних психічних потягів, «заряджених» потужними психічними енергіями, які, за Фройдом, справляють вирішальний вплив на людську поведінку. Досвідомий і алогічний зміст названих психічних імпульсів виключає будь-яку можливість їх раціонального осягнення і тому вимагає специфічних методів і методик тлумачення і «дешифровки» їхнього вкрай ірраціонального (а часом і відверто міфологічного, – напр. «комплекс Едіпа», «комплекс Орфея», «комплекс Прометея» та ін.) змісту. У цьому плані психоаналіз впритул зближується з ідеями «філософської міфології» Ф. Шлегеля, герменевтики В. Дільтея і культурології О. Шпенглера, є прямим «відгуком» на заклик Ф. Ніцше «замінити науку міфом». Починаючи з 1920-30-х психоаналіз величезною мірою поширює свій вплив у численних напрямках неофройдизму (Е. Фромм, К. Хорні, А. Кардінер, Р. Мей та ін.). І, нарешті, у 1940-50-х формується центральне ядро Е. ф. – власне екзистенціалізм, який народжується з формуванням фундаментальної категорії цієї філософської теорії – екзистенції, запропонованої данським філософом і письменником С. К'єркегором. Філософія екзистенціалізму представлена ідеями ісп. філософа і письменника М. де Унамуно, представниками Київської школи М. Бердяєвим та Л. Шестовим (які великою мірою «виростили» на творчості Ф. М. Достоевського, який, у свою чергу, за його визнанням, «вийшов із гоголівської «Шинелі»), нім. філософами М. Гайдеггером і К. Ясперсом, франц. філософами і письменниками Ж.-П. Сартром, А. Камю, М. Мерло-Понті, італ. філософами Н. Аббаньяно та Е. Пачі, сенегальським філософом і поетом Л. Сенгором, японським філософом і поетом К. Нісіда та багатьма іншими.

(Джерело: Бичко І. В. Екзистенція // Історія філософії. Словник / за ред. В.І.Ярошовця. - Київ: Знання України, 2006. - 1200 с.)

Екзистенція (від лат. *existo* – існую) – специфічно людське існування у світі, що характеризується як «поза межове» (трансцендентальне) стосовно натуралістично-психологічних параметрів буття і як присутньо незагальне – однократне, унікальне. Термін запроваджений датським мислителем К'єркегором у 1840-50-х; від нього започаткована назва філософії – «екзистенціалізм». Термін етимологічно походить від лат. дієслова *exsistere*, яке, на відміну від дієслова *sistere*, означає процеси порушення сталості, виходу «за межі» її (виступати, виходити, виростати тощо). Це вказує на духовний характер специфіки людського існування на противагу існуванню матеріальних, субстанційних речей і явищ, оскільки духовність є унікальною ознакою людини. Люди, за християнською традицією, є тілесно тотожними істотами і різняться лише душею, яку Бог для кожної людини творить

персонально і тим самим робить її принципово «позамежовою» щодо земного світу (істотою «не від світу сього»).

2. Герменевтика

(Джерело: Бичко І. В. Герменевтика // Історія філософії. Словник / за ред. В.І. Ярошовця. – Київ : Знання України, 2006. – 1200 с.)

Герменевтика – мистецтво тлумачення і розуміння, що має багатовікову традицію у світовій культурі (починаючи від тлумачення волі богів і знамень в Античності й тлумачення текстів Святого Письма – екзегетики – в Середні віки). У кін. XIX ст. формуються два напрямки розвитку Г. (від Шляйєрмахера і Дільтея): Г. як теорія і методологія інтерпретації текстів (у філології, юриспруденції та ін.) та філософська Г. Перший типово представлений у творчості італ. історика права Е. Бетті. Другий напрямок набирає виразності у творчості М. Гайдеггера, послідовники якої знов звертаються до Дільтея, наголошуючи на філософських моментах їх вчення. Сама можливість такого підходу була покладена феноменологією Гуссерля, фундаментом якої була та специфічна «цілісність» свідомості й природи, яка іменувалася «життєвим світом» – адже свідомість у феноменології є множиною сенсів (значень), що вже саме по собі відкриває широке поле для інтерпретацій.

Герменевтичне коло – особливість процесу розуміння, пов'язана з циклічним характером останнього – щоби щось зрозуміти, його спершу треба пояснити, але щоб його пояснити, треба спершу його ж зрозуміти. Мовна традиція, в якій укорінена людина, становить одночасно і предмет розуміння і його основу: людина має зрозуміти те, всередині чого вона відпочатково перебуває.

3. Позитивізм

(Джерело: Губар О. М. Філософія. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 416 с.)

Позитивізм (від *positivus* – *позитивний*) – філософський напрямок, заснований на принципі, що позитивна свідомість досягається лише конкретними науками, а філософія як наука не має права на існування. Позитивізм, який виник в 30-і роки XIX століття, пройшов істотну історичну еволюцію. Виділяються три основних історичних форми позитивізму. **Класичний позитивізм**. Родоначальник цього напрямку, який ввів і цей термін – французький філософ і соціолог **Огюст Конт** (1798-1857) проголосив рішучий розрив з філософською «метафізикою», вважаючи, що наука не має

потреби в якій-небудь філософії яка стоїть над нею. Представники «класичної» форми позитивізму: Е. Літтре, Г.М. Вирубов, П. Лаффіт, І. Тен, Е. Ж. Ренан, Дж. С. Мілль, Г. Спенсер. **Махізм і емпіріокритицизм**. Основоположники **Ернст Мах** (1838-1916) і Ріхард Авенаріус (1843-1896). Центральне поняття їх філософії – «досвід», у якому розчиняється протилежність матерії і духу, фізичного і психологічного, але ця протилежність насправді не знімається тому, що досвід в остаточному підсумку трактується суб'єктивно (внутрішній досвід свідомості). Світ представляється як «комплекс відчуттів», а завданням науки вважається емпіричний опис цих відчуттів.

Неопозитивізм – сучасна форма позитивізму, у якій в свою чергу виділяються три основні форми або шаблі еволюції. **Логічний позитивізм** виник в 20-і роки ХХ століття на основі діяльності **Віденського гуртка** (наукове об'єднання логіків і філософів при кафедрі філософії індуктивних наук Віденського університету); представники: М. Шлік, Р. Карнап, О. Нейрат, Ф. Франк, Ч. Морріс, П. Бріджмен, А. Тарський; **Лінгвістичний позитивізм** – Дж. Мур, Л. Вітгенштайн; **Постпозитивізм або аналітична філософія** – Т. Кун, І. Лакатос, П.Фейєрабенд, С.Тулмін.

Основні ідеї неопозитивізму: критика класичної філософії, протиставлення філософії і науки, ствердження, що істинне значення може бути отримане тільки в конкретних науках. Філософія по виразу Бертрана Рассела – це «нічийна земля», яка перебуває між наукою і релігією і територія цієї землі постійно зменшується. На думку Л. Вітгенштейна вся класична філософія представляє «хворобу мови», у відношенні якої філософ – неопозитивіст, озброївшись логічними знаннями, покликаний виконати своєрідні терапевтичні функції. «Більшість речень і питань, висловлених із приводу філософських проблем – безглузді. Більшість пропозицій і запитань філософів впливає з того, що ми не розуміємо логіки нашої мови».

Філософія, подібно логіці і математиці оголошувалася аналітичною, її справжніми проблемами вважалися, насамперед, логічні проблеми. Завдання філософії вбачалося не у відкритті нового знання, а в логічному аналізі готового наукового знання. Головне завдання філософії – аналіз мови науки.

4. Сучасна арабо-мусульманська філософія

(Джерело: История философии: учебник и практикум / под ред. А. С. Колесникова. – М.: Юрайт, 2019. – 392 с.)

З середини ХІХ ст. деякі ісламські філософи спробували надати сучасній мусульманській філософії глобальне значення і обґрунтувати її як основу для

світової єдності. Також існує триваюча традиція інтересу до ілюмінаціоністської і містичної думки, особливо в Ірані, де вплив Мулли Садра і аль-Сухраварді залишився сильним. Вплив останнього може бути помічено у роботах **Анрі Корбена** і Сайїда Хосейна Насра.

Філософ Абдулкерім Соруш ввів безліч концепцій західної думки в іранську філософію. Нарешті, було багато мислителів, які пристосувалися і використовували спочатку неісламські філософські ідеї західної та світової думки для філософського усвідомлення сучасних концептуальних проблем. Це особливо активна область, з безліччю філософів з ряду країн мусульманського світу, які досліджують доречність концепцій ісламу, подібних гегельянству і екзистенціалізму.

Своєрідною реакцією на розрив між мусульманським і західним культурним світом стала **Нахда** (відродження арабської культури, аналог епохи Ренесансу в Європі) – рух між 1850 і 1914 рр.

Почавшись у Сирії, потім в Єгипті, рух прагнув включити до культури основні досягнення сучасної західної цивілізації і в той же самий час відновити класичну мусульманську культуру, яка передувала імперіалізму і століттям занепаду.

Головна проблема, що стояла перед мислителями Нахда, полягала в інтерпретації мусульманської культурної традиції, включаючи філософію, при постійному тиску культурних стереотипів Заходу. Природу арабомусульманської філософії визначає традиція думки, що виникає з мусульманської культури, зрозумілої в самому широкому сенсі. Арабський світ складається із 22 країн Північної Африки та Західної Азії. Ці країни об'єднуються у Лігу арабських держав. Хоча всі вони відрізняються за розміром, типом уряду і наявністю природних ресурсів, є багато ознак, які їх об'єднують: мова, релігія, історія, культура та спільні прагнення.

При неоднорідності мусульманського світу, Відродження, засноване на ісламі, призначається і для світських режимів мусульманського світу, і для західних держав. Інтеграція традиційної та іноземних культур має ключове значення для арабської модернізації. Ісламське Відродження наприкінці 1970-х рр. спробувало відновити ще раз етнічну, національну і культурну свідомість серед арабів. Сучасна модернізація тлумачиться як революція арабської історії і вимагає історичного переходу від сільськогосподарського товариства до індустріального. Національно-визвольний рух арабських країн позбавив їх колоніального панування, але не в змозі був перешкоджати поширенню західної цивілізації і встановленню її культурної гегемонії в усьому світі.

Ряд мислителів виступили на захист власної культурної ідентичності від універсальних цінностей Заходу. Тільки наука і техніка визнавались необхідними для асиміляції в умовах модернізації.

Релігійний лідер Ірану Хомейні вирішив, що ісламські країни повинні слідувати за директивою «ніякого Заходу, ніякого Сходу, але тільки іслам» в таких областях, як політика, економіка, культура, ідеологія, спосіб життя, духовні вірування та етичні цінності. Радикальні ісламісти кинули виклик західній гегемонії на Близькому Сході і особливо – впливу США. Сьогоднішнє мусульманське суспільство знаходиться в процесі зміни і пошуку самоідентифікації. Це довгий процес, в якому мусульманська культура не може уникнути зіткнень із західною культурою.

Приблизно ті ж процеси відбуваються і в філософії. З одного боку, процвітає **містична** філософія, хоча немає мислителів, близьких творчому потенціалу Ібн аль-Арабі.

Аль-Афгані і Мухаммад Абдо прагнули знайти раціональні принципи у формах думки, які повинні залишатись ісламськими, і придатними для життя в сучасних наукових товариствах. Мухаммад Ікбал (1877-1938) забезпечив передачу досить еkleктичної суміші ісламської і європейської філософії.

У відповідь на явища сучасності деякі мислителі розвивають **ісламський** фундаменталізм. Відновлюючи ранній антагонізм до філософії, наводячи аргументи на користь повернення до первинних принципів ісламу і проти експансії західної культури. І в наш час все ще багато дискусій про шляхи, якими арабо-ісламська філософія повинна розвиватися, про її здобутки і значення в суспільстві і науці.

Мухаммад Абід аль-Джабір (1936-2010) вважав, що арабське майбутнє буде життєздатне тільки при деконструкції і критичному аналізі причин занепаду арабського світу. Він критикує протиріччя між ісламістами, що закликають повернутися до Золотого століття (націоналістичний напрям, який бачить у глобалізації загрозу національно-культурній ідентичності, зводить нанівець ідейну і цивілізаційну спадщину нації), і ліберальною вестернізацією, що вихваляє принципи європейського Ренесансу, із якого починався колоніалізм. Рішення, яке він пропонує – звільнення сучасної арабської мови, думки і відмова від теологічних обмежень минулого. Арабська думка стала справжньої частиною традиційних шляхів дослідження світу, але буде обмежена в потенціалі, якщо залишиться відданою тільки мусульманській спадщині.

Міжнаціональний іслам, який досягається поза расових і національних відмінностей, відстоює африканський мислитель **Алі Мазруї** (1933-2014), намагаючись узгодити кілька взаємозалежних факторів в ісламському

богослов'ї з поточними глобальними фактами. Мазруї пропонує шлюб між ісламським монотеїстичним **джихадом** (універсальна боротьба), антирасистським ісламом і гуманістичними намірами, і потребою в глобальному економічному співробітництві; він бачить культуру як транспортний засіб для соціальної зміни через його інтеграцію мультикультуралізму, політику панісламізму і потреби в глобалізмі.

Він трактує іслам як першу протестантську революцію у християнстві. Крім того, він вважає, що іслам повинен повернути єдинобожжя від ізольованого спіритуалізму до комунітаріанського гуманізму у формі мусульманського світового порядку серед спільноти відданих (Ітта) через глобальне економічне співробітництво, соціальне правосуддя і братерство всіх народів.

Область мусульманського світу, в якій після занепаду перипатетизму найбільш дієво продовжилась ісламська традиція у філософії, безсумнівно, Персія. Одним з найбільш вірних захисників неоілюмінаціонізму, який спирається на принципи ішрак ас-Сухраварді, є **Анрі (фр. Генрі) Корбена** (1903-1978), французький філософ, вчений, містик, відомий інтерпретатор філософії ісламу, який працював в Ірані. Корбен активно перекладав і інтерпретував мусульманську філософію з акцентом на шиїзм та містицизм Ібн аль-Арабі. Він доводив існування постійної школи філософської мудрості, яка може бути виявлена через повторення типових символів зображення світла. Такі зображення існують в роботах на початку XII ст., їх джерело – східні (ішрак) традиції типу зороастризму, герметизму і маніхейства.

Сейід Хосейн Наср (р. 1933) – найбільший світовий експерт в області ісламського філософського містицизму, відомий сучасний мусульманський філософ. Згідно з ним, люди поділяють духовний компонент, який не може бути реалізований описовими або прагматичними уявленнями природи. Світова перспектива Насра включає нормативний елемент, який об'єднує людей таким же чином як більш ранні релігії і космологія. У минулому кожен вважав, що його релігія істинна; сьогодні, проте, ми стикаємося з безліччю релігій. Як мусульманин може досягти, здійснити відносини зі священним в такому навколишньому середовищі? Наср застосовує суфізм, в якому зустрічаються різні форми спіритуальності: «конфесійна», «гностико-езотерична», «містична». Оскільки в сучасному світі створюється потреба в послідовниках різних релігійних кредо і культур, то виникає і проблема спілкування між ними. Суфізм повинен стати провідником комунікативності людей.

Іслам повинен співіснувати з західним світом, але це немає на увазі його підпорядкування культурі західного суспільства. Уявлення Насра про західний науковий прогрес показує його незадоволеність багатьма західними

перспективами. Згадуючи екологічні лиха, перенаселеність і забруднення, Наср критикує цінності технологічного прогресу і вважає помилкою невірне метанаукове припущення, що існує вроджена природа, яка відокремлена від людства і може їм управлятися і бути досліджена. Наср вважає, що мусульманські і східні перспективи в науці і техніці є більш інтегративними і гармонійними. Вони підкреслюють єдність у вивченні природи, підтверджуючи довгострокове екологічне значення розвитку.

Творчий коментар Мулли Садра був проведений **Рухоллою Хомейні** (1902-1989), який доводить, що релігійне навчання співвідноситься не тільки з персональною етикою індивідуумів, але також з їх соціальними обов'язками і політичними діями. Ці ідеї практично передбачають теократію, яка не робить різниці між політикою і релігією, вимагає від мас внутрішньої революції, спрямованої проти існуючого управління, але ця революція повинна керуватись відповідно до директив релігійної влади. Хомейні змінює мусульманське богослов'я на поняття релігійного опікунства юриста-володаря, чия роль повинна вести співтовариство відданих в їх універсальній боротьбі. Цей джихад по суті невійськовий, але в значній мірі освітній і веде до розширення мусульманської етики.

Хомейні був членом школи Кум, заснованої при коледжі, який виховав таких мислителів, як М. Х. Табатабаї, М. Мутаххері і М. Т. М. Язді, – всіх тих, хто займався порівнянням мусульманської філософії з філософією Заходу. По суті, порівняння філософій під опікою релігії – реакційна стратегія, однак Місбах заохочував багатьох студентів навчатися на Заході і серйозно спиратися на наукові та логічні концепції. Хоча багато що в роботах Місбаха було засновано на містиці Мулли Садра, він був далекий від некритичного ставлення до останнього.

Соціально-філософські, загальнокультурні та історико-філософські проблеми позначилися і в сучасній арабо-мусульманській думці. Розв'язання проблем пов'язано і з роллю спадщини, коли відбувається постійне оновлення тематики, філософсько-методологічного інструментарію, коли по-новому вирішується ставлення до основних структурних елементів спадщини, коли соціально-філософські запити, виклики Заходу арабському світу спаяні з арабо-мусульманської думкою. Цей комплекс взаємовпливів спонукає арабів переоцінювати минуле, його витoki, шукати в національному своєрідному імпульсі для прогресу арабської цивілізації. Арабо-мусульманська філософія при цьому усвідомлюється істотним елементом культури не тільки національної, а й світової, незалежно від минулого до неї відношення. Так ініціюються зразки оновлення та зміни арабо-мусульманської філософії співмірні із Заходом, встановлення згоди між минулим і сучасним, пошук

іншого шляху. Ведеться він в рамках ісламської (релігійної мусульманської), ліберальною, марксистської і націонал-соціалістичної думки, критико-історичного, помірно-погоджувальної і націонал-ліберального культурних течій.

Дуже яскрава область в арабо-мусульманської філософії – історія філософії, вплив давніх грецьких текстів і сучасних теорій. У мусульманському світі спостерігається активне пристосування західної філософії для вирішення власних проблем.

С. А. Кадір в Пакистані розвивав мусульманську філософію відповідно до логічного позитивізму, у той час як Абд аль-Рахман Бадаві застосував екзистенціалізм. З. Н. Махмуд слідував за У. Джеймсом у поданні прагматичного опису філософії. Деякі мислителі застосували специфічні методи ісламській традиції до філософії так, Алі Самі ан-Нашшар, наприклад, обґрунтував свої ідеї в ашарітському богослов'ї, в той час як М. А. аль-Хабаб (фр. Лахбабі) в роботах використовував гегельянство, щоб розвинути вельми незвичайну в контексті мусульманської онтології теорію буття. Х. Дяїт комбінує гегельянство з екзистенціалізмом. Він доводить, що тільки діалектична епістемологія може використовуватися, щоб зрозуміти існуючий характер мусульманської культури.

А. Даруй і М. Аркун підкреслюють контраст між ісламом і сучасністю і колишніми захисниками адаптації вестернізації як відповідної стратегії для мусульманського світу. У підході до Корану Аркун використовує семіотичний потік ідей сучасної французької літератури, щоб довести, що іслам завжди змінювався і розвивався, так що немає сенсу звинувачувати його в постійній ортодоксії. На цій підставі він наполягає на переосмисленні ісламу у контексті глобалізації: поверхневі міфо-ідеологічні дискурси фундаменталістів зруйнували міфо-історичний порядок ісламської думки періоду її утворення.

Використані джерела:

1. Губар О. М. Філософія. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 416 с.
2. Історія філософії. Словник / за ред. В.І.Ярошовця. – К.: Знання України, 2006. – 1200 с.
3. История философии: учебник и практикум / под ред. А. С. Колесникова. – М.: Юрайт, 2019. – 392 с.

📁 ТЕМА №7
**МАТЕРІЯ ТА СВІДОМІСТЬ
ПРОБЛЕМА ЇХ ВІДНОШЕННЯ**

План

1. Онтологія як філософське вчення про буття. Буття та його форми.
2. Матерія як філософська категорія. Простір і час. Рух та його форми.
3. Поняття і структура свідомості. Свідомість як світ суб'єктивної рефлексії. Самосвідомість. Несвідоме і підсвідоме.
4. Проблема відношення матерії та свідомості, фізичного та психічного. Матеріалізм, дуалізм, ідеалізм, панпсихізм як основні напрями філософії свідомості.

1. Онтологія як філософське вчення про буття. Буття та його форми.

(Джерело: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Онтологія – це система найзагальніших понять буття, за допомогою яких досягається дійсність, це вчення про суще, першооснову світу.

Проблема буття є однією з найдавніших тем філософських роздумів і досліджень. З XVIII ст. розділ філософського знання, пов'язаний із дослідженням буття, отримав назву «**онтологія**» (від давньогрецького «**онтос**» - буття, сутнє). Буття – це найширше філософське поняття, і тому воно постає як граничний, цільовий, стратегічний людський орієнтир. Умовою визначення буття, як гранично широкої категорії, є зіставлення його з небуттям. Виразнішу форму категоріальних визначень ці терміни набули у давньогрецькій натурфілософії. Зокрема, Фалес Мілетський стверджував, що «все утворюється з води» (або «все народжується з води»). Але натурфілософія пішла далі у розробленні зазначених термінів, висунувши поняття «першого початку всього» («архе»). Цим самим засвідчувалось, що в самому бутті вже вирізняли щось стійке, стале, незмінне, на відміну від нестійкого, мінливого, такого, що зникає. Стале з тих часів ототожнювали з буттям як таким, а мінливе поставало в якості образів його з'явлень. Саме таке тлумачення буття знаходимо в судженнях **Парменіда**, якому належить заслуга введення у філософський та науковий обіг поняття «буття»: «Те, що висловлюється та мислиться, повинно бути сущим, бо ж є буття, а ніщо не є...» За Парменідом, ніщо неможливо помислити, бо самим актом мислення ми переводимо все, що мислимо, у ранг

буття (принаймні - буття у думці). Звідси впливають тези філософа про те, що саме буття є абсолютно самодостатнє для себе і незмінне. Але найпліднішою виявилась думка Парменіда про самототожність і незмінність істинного буття. Цю думку підхопили **Демокріт, Платон, Анаксагор, Аристотель**, а далі вона стала загальноновизнаною у добу Середньовіччя. Але найбільше розвинені концепції буття розробили Платон та Аристотель; ці концепції можна вважати провідними парадигмами (взірцями) розуміння буття і донині. За Платоном, справжнім джерелом буття може бути лише ідея, котра у вищому способі буття постає як Єдине. Воно є тотальне, вічне та незмінне. За Аристотелем, річ та Єдине тотожні. Тому розуміння ідей, за Аристотелем, вимагає дослідження будови речей, з'ясування їх причин та функцій. ... Розуміння буття як системно-процесуального, енергетично-дійового набуло свого завершення в епоху Нового часу. На перший план у розумінні буття тут виходить поняття субстанції, яке плідно й досить інтенсивно розробляли **Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц** та представники німецької класичної філософії. Саме це поняття – поняття субстанції, на думку Дж. Локка, було всеохоплюючим і поставало синонімом буття у його більшій конкретизації. Субстанцію розглядали не лише самодостатньою, не лише такою, що позначає вихідний початок сущого, а такою, що пояснює усю розмаїтість мінливих форм реальності. Це досягалось співвідношенням, а точніше, співпідпорядкуванням понять «субстанція-атрибут-акциденція-модус». Під атрибутами субстанції розуміли її вихідні якісні характеристики, поза якими субстанція була неможлива. Б. Спіноза відносив до атрибутів світової субстанції протяжність і мислення.

Форми буття матерії:

Буття природного, що проявляється як:

а) «перша природа», тобто об'єктивна реальність, яка існує поза і незалежно від суспільства; сукупність природних умов існування людського суспільства;

б) «друга природа» – сукупність штучних умов існування суспільства, тобто речей і явищ, створених людиною в процесі перетворення «першої природи».

Буття соціального – система суспільних процесів, яка створюється різноманітними відносинами, які виникають між людьми у перебігу їхньої діяльності (на виробництві, у побуті, родині, державі тощо) і пов'язує індивідів та їхні розрізнені дії в єдине ціле.

Буття людини – це система її багатоманітних зв'язків із усім оточуючим. Буття людини перш за все виражається: природною основою, суспільними відносинами, активною трудовою діяльністю, психікою, духовністю.

Буття духовного охоплює процеси свідомості та несвідомого, включаючи інформацію, яка зберігається в природних і штучних мовах.

2. Матерія як філософська категорія. Простір і час. Рух та його форми.

(Джерело: Пазенюк В.С. Філософія [Електронний ресурс] / Пазенюк В.С. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/626-flosofya-pazenok-vs.html>)

Матерія (лат. *materia* – *речовина*) – філософська категорія, яка в натуралістичній традиції означає першооснову, субстанцію, що має статус першоначала. В історії філософії матерію трактують як речі (першо-матерія), якості і відношення.

Тривалий час в історії філософії поняття «матерія» ототожнювалося з конкретним «матеріалом», з якого утворювались речі, тобто речовиною (деревина, вода, повітря, вогонь тощо). Платон називав матерію «годувальницею» (*hyle*), «матір'ю всього існуючого», визначав її як стійкий «початок іншого», змінного, непостійного, рухливого. Однак уже в ті часи виникло уявлення про матерію як про щось безмежне («апейрон», Анаксагор). В античну добу була висловлена думка, що найменшою часткою, з якої складаються всі тіла і взагалі все, що існує (навіть душа), є атом (грец. *atomos* - неподільний). Філософ Левкіпп (V ст. до н. е.) вважав, що сукупність атомів спричиняє вихор і породжує світи. Його учень, давньогрецький філософ Демокріт, поділяючи думку свого вчителя про атоми як частки, що не піддаються поділу, наголошував на атомістичній природі всієї існуючої множини речей. Атомістична теорія не одне століття домінувала в матеріалізмі (лінія Левкіппа - Демокріта). Сучасна наука, насамперед фізична, спростувала переконання, що атом є найпростішою первинною «цеглинкою», з якої у різних комбінаціях складаються всі речі. Фізична модель матерії доводить, що атоми мають складну будову. Наука вже виявила існування до 300 різновидів елементарних (найпростіших) частинок: електрони, нейтрони, протони, нейтрино. Загалом сучасна теорія матерії виходить із факту існування різних **рівнів структурно-системної організації матерії**: нежива (неорганічна) матерія; жива (органічна) матерія; соціальна матерія. Система **неживої природи** охоплює елементарні частинки і поля, атомні ядра, атоми, молекули, макроскопічні тіла, геологічні утворення, планети, у т. ч. Землю, Сонце, зіркові системи, зокрема Галактику, систему галактик – метagalaxy, яка є лише однією із систем нескінченного Всесвіту. Система **живої органічної** матерії є сукупністю організмів, здатних до самовідтворення з передаванням і

накопиченням у процесі еволюції генетичної інформації. **Соціальна матерія** (суспільство) якісно відмінна від природи, але міцно з нею пов'язана системно впорядкованою сукупністю соціальних інститутів, організацій, людських спільнот, груп та індивідів (соціальний реалізм), життєдіяльність яких здійснюється у процесі взаємодії і спілкування.

Основними невід'ємними властивостями, атрибутами матерії є рух, простір і час. **Рух** – спосіб існування матерії як процесуального (такого, що постійно змінюється) явища. Рух є загальним поняттям, яке об'єднує всі характеристики змін, переміщень, взаємодій, перетворень, метаморфоз, що відбуваються з об'єктами (тілами, речами, процесами). **Простір** – поняття, яке визначає буття матерії щодо її сталості, певної дискретності (переривчастості), окремішності. **Час** – філософська категорія, яка означає властивість матерії послідовно змінювати свій стан і якості, тривалість свого буття, фази, етапи, цикли існування. Універсальні **властивості часу** – тривалість, неповторність, необерненість, ритміка, пульсування. У філософії розрізняють: *об'єктивний* (фізичний) час (фіксація сумарних процесів у мікросвіті або ритмів руху небесних тіл); *суб'єктивний* час (пов'язаний із його усвідомленням людьми); біологічний час (тривалість існування живих організмів); *соціальний* час (хронологічні виміри динаміки соціальних процесів, людського буття). Сучасне розуміння простору і часу ґрунтується на знаннях їх взаємозв'язку (багатомірний простір, нелінійні моделі течії часу). Єдність просторово-часових властивостей світу характеризують як **просторово-часовий континуум** (лат. *continuum* – *безперервне, суцільне*), а їх універсальність і цілісність – як континуальність, тобто як форму організації всього розмаїття нескінченного світу. Розрізняють філософський, астрономічний, фізичний, біологічний, історичний, соціальний, психологічний, художній зміст простору і часу.

3. Поняття і структура свідомості. Свідомість як світ суб'єктивної рефлексії. Самосвідомість. Несвідоме і підсвідоме.

(*Джерело*: Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>)

Якісні особливості людського інтелекту окреслюють терміном свідомість. Питання про сутність свідомості, її виникнення та можливості століттями хвилювало кращих представників людства.

Перші уявлення про свідомість виникли у прадавні часи коли люди дійшли висновку, що процеси, які відбуваються в їхніх головах, відмінні від

процесів природи, що їхнє бачення світу, а відповідно і місце в ньому, відрізняється від тваринного. Такі особливі властивості приписували душі як прояву чогось надприродного. Найперші складності розуміння та вивчення свідомості пов'язані значною мірою з тим, що ми не можемо спостерігати явищ свідомості безпосередньо, чуттєво, не можемо їх вимірювати, досліджувати за допомогою різноманітних приладів.

Найпершою **ознакою свідомості** можемо вважати особливий тип людської поведінки. Ми можемо назвати його «небіологічним», тому що людина діє не лише під тиском життєвих потреб, не лише в напрямі пошуку шляхів їх задоволення; вона діє не за схемою «стимул – реакція», а інколи (і досить часто) – усупереч біологічній доцільності та самозбереженню (наприклад, у випадках самопожертви, самогубства та ін.). Про небіологічний тип людської поведінки свідчать як спрямованість, так і змістова наповненість людських дій: їх здійснюють на основі соціокультурних процесів із використанням штучних знарядь та засобів життєдіяльності, що їх людина створила сама.

Функціонування свідомості пов'язане з особливим предметним змістом реальності, який чуттєво нам не наданий, а вироблений на основі досвіду діяльності в історичному процесі соціально-культурного життя. Звідси – **цілеспрямований характер** свідомої діяльності: здатність свідомості створювати образи майбутніх (потрібних) результатів дій і в подальшому спрямовувати свої дії на те, чого в готовому вигляді, тобто фактично, не існує. У цьому, зокрема, проявляється творчий характер людської свідомості.

Треба мати особливі засоби для передачі того предметного змісту свідомості, який не можна прямо продемонструвати. Такими засобами стають знаки (або, ширше – знакова діяльність), серед яких найважливіша роль належить мові (передусім — мовленню). **Мова** і є найпершого та найочевиднішою ознакою свідомості; саме за ознакою мови ще давні люди відрізняли людину від тварини.

Великим дивом свідомості постає те, що, хоча вона не фіксується ніякими приладами та індикаторами, вона здатна фіксувати себе сама. Ця унікальна здатність називається **самосвідомістю** або саморефлексією людської свідомості (чи думки). Можна, навіть, сказати так: не потрібно ніяких приладів – достатньо лише звернути свою свідому увагу на те, що відбувається всередині наших психічних процесів задля того, щоби переконатися у реальному існуванні свідомості. У саморефлексії свідомості проявляє себе момент субстанційності свідомості, тобто той момент, коли свідомість задля свого існування не потребує ніяких зовнішніх підкріплень чи засвідчень, коли вона в самій собі знаходить свою ж «першу» (чи «останню») очевидність, що, врешті, і

дає можливість людині поставати суб'єктом пізнання та діяльності, тобто самій та від себе продукувати свою дійову активність.

Структуру свідомості можна унаочнити в таких її складових: за рівнями свідомість функціонує в єдності самосвідомості, свідомого та підсвідомого, за складовими власне свідомість складається із мислення, емоцій і почуттів та волі.

Свідомість не тотожна психіці. Поняття «психіка людини» ширше порівняно з поняттям свідомості. **Психіка людини** вбирає у себе як **свідоме**, так і **несвідоме** та **підсвідоме**. Несвідоме – це сукупність психічних явищ, станів і дій, які перебувають поза сферою розуму. До несвідомого належать перш за все інстинкти, інтуїція та автоматизми, які можуть зароджуватися у сфері свідомості і з часом поринати у сферу несвідомого. Підсвідоме – це особливий пласт або рівень несвідомого. До нього належать психічні явища, пов'язані з переходом операцій діяльності з рівня свідомості на рівень автоматизму. Значна частина людських реакцій, дій і т.п. відбувається на інстинктивному, або автоматичному рівні, не стає предметом усвідомлення, не освітлена променями розуму. Свідоме і несвідоме перебувають у постійній взаємодії. Психічні процеси стають предметом свідомого становлення людини, що їх вона контролює і спрямовує. У свою чергу, значна кількість усвідомлених дій людини внаслідок багаторазового повторення набуває значення автоматизму, звички, що не потребує втручання свідомості. Такі дії забезпечують несвідоме чи підсвідоме функціонування психіки.

Виділяють **три основні функції свідомості**: пізнавальну, самосвідомості та творчу. І дійсно, в них знаходять своє виявлення всі основні можливості свідомості. Докладніше вони розкриваються так: інформативна, пізнавальна, творча, оціночна, цілепокладання, прогнозування, організаційно-вольова, контрольна-регулятивна, соціально-адаптивна. Людська свідомість – це унікальне явище дійсності.

4. Проблема відношення матерії та свідомості, фізичного та психічного. Матеріалізм, дуалізм, ідеалізм, панпсихізм як основні напрями філософії свідомості.

(Джерело: Подольська Є.А. Філософія. Навчальний посібник[Електронний ресурс] // Подольська Є.А. - Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/628-flosofya-podolska-a.html>)

Над таємницею своєї свідомості людина почала замислюватися ще з давніх давен. Кращі уми людства протягом багатьох століть намагалися

розкрити природу свідомості. У трактуванні явищ свідомості великого поширення набули різні концепції. Так, ще в ранньому суспільстві виникло уявлення про свідомість як прояв якоїсь нематеріальної субстанції – "душі", нібито не залежної від матерії взагалі, від людського мозку зокрема, здатної вести самостійне існування, безсмертної і вічної.

Вперше ці погляди були розвинуті в філософії Сократа і його учня Платона. Сократ, а за ним Платон стали розуміти під душею щось **ідеальне, протиставляти його матеріальному.**

Ідеалізм – напрямок в історії філософії, що вважає первинним ідеальне, а провідною світовою субстанцією є дух, ідея.

Платон сформулював ідеалістичне вчення про душу. Душа і тіло в нього - це дві самостійні субстанції. Мислитель вважав, що як для всього космосу безтілесний розум є першодвигуном, джерелом гармонії, силою, котра здатна адекватно осмислювати саму себе, так і в кожній індивідуальній душі людини розум споглядає самого себе і разом з тим виступає активним першопочатком, який регулює поведінку людини. Арістотель присвятив цій проблемі свою працю «Про душу». Для Арістотеля душа і тіло знаходяться в єдності, невіддільні одне від одного. **Ідеалістичні погляди** на свідомість продовжували домінувати і в філософії середніх віків. Бог створив людину за своєю подобою і вдихнув у неї душу. Душа – дар, або іскра Бога. Вона безсмертна.

На розробку проблеми свідомості у філософії Нового часу значно вплинув Декарт, який розглядав свідомість як внутрішнє споглядання суб'єктом змісту власного внутрішнього світу як субстанцію, яка протистоїть простору. Він представляв дуалістичний напрямок. **Дуалізм** визначає дві незмінні і незалежні речовини в основі всесвіту. Важливо, що свідомість починають ототожнювати зі здатністю суб'єкта мати знання про власний психічний стан. На противагу Декарту було висунуто вчення про несвідому психіку (Лейбніц). Останній був прихильником панпсихізму.

На противагу ідеалістичним поглядам **матеріалізм** виходить з того, що свідомість є функцією людського мозку, сутність якої полягає в активному цілеспрямованому відображенні дійсності. Свідомість – властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові. Свідомість є властивістю не всякої, а тільки високоорганізованої матерії, вона пов'язана з діяльністю людського мозку.

Деякі **матеріалісти** опинилися у скрутному становищі перед проблемою виникнення свідомості, почали розглядати її як **атрибут матерії**, як її вічну властивість, притаманну всім – як вищим, так і нижчим її формам. Вони оголосили всю матерію здатною мислити. Цей погляд отримав назву гілозоїзму (від грец. – гіле – речовина, зое – життя). Гілозоїзм – це

філософське вчення, за яким здатність відчувати нібито притаманна всій матерії. Він відноситься до панпсихізму.

Панпсихізм говорить про те, що все існуюче має душу, фізичні, а також психічні властивості існують в усій природі і невіддільно поєднані, а тому їх слід розглядати як різні аспекти одних і тих же об'єктів. Французькі матеріалісти XVIII ст. (особливо Ламетрі і Кабаніс), спираючись на досягнення передової фізіології і медицини, обґрунтували положення про те, що свідомість є особливою функцією мозку, котра відрізняється від інших функцій тим, що завдяки їй людина здатна набувати знання про природу і саму себе.

Використані джерела:

1. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

2. Пазенюк В.С. Філософія [Електронний ресурс] / Пазенюк В.С. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/626-flosofya-pazenok-vs.html>

3. Подольська Є.А. Філософія. Навчальний посібник [Електронний ресурс] // Подольська Є.А. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/628-flosofya-podolska-a.html>

📁 ТЕМА № 8

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ

План

1. Сутність, структура та форми пізнавального процесу.
2. Концепції істини.
3. Наукове пізнання та його специфічні ознаки.
4. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання та їх методи.

1. Сутність, структура та форми пізнавального процесу.

(Джерела: 1. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

2. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>

Проблеми пізнання досліджує розділ філософії (або філософська наука) під назвою «гносеологія» (давньогрец. «гносис» – *пізнання*; «логос» – *учення, наука*). Інколи цей розділ філософії іменують «епістемологія» (давньогрец. «епістема» – *знання, наука*; «логос» – *учення*), але здебільшого епістемологію розглядають або як теорію знання, або як дослідження лише наукового знання. Гносеологія була більше характерною для часів класичної філософії, оскільки розглядала пізнання з позиції відстороненого спостереження, а епістемологія – це більше явище некласичної філософії. Першим питанням гносеології є визначення природи пізнання: що є пізнання, що штовхає людину до пізнання, чи приречена людина пізнавати?

Пізнавальний процес є нерозривною єдністю двох взаємодоповнювальних процесів: відображення і творчості. З одного боку, пізнання – це відображення об'єктивної, існуючої поза людиною дійсності. З іншого боку, пізнання – творчість, активна перебудова цієї дійсності.

Структура пізнавального процесу.

Пізнання передбачає роздвоєність світу на суб'єкт і об'єкт. **Суб'єкт пізнання** – це той, хто пізнає. Ним може бути особа, організована група осіб, соціальна спільнота, суспільство в цілому, які здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне і духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності. **Об'єкт пізнання** – це те, що пізнається. Ним може бути будь-яка дійсна чи уявна реальність, що розглядається як зовнішнє стосовно до людини та її свідомості й стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта. **Пізнання** – це процес особливої взаємодії між суб'єктом і об'єктом, основним **результатом** якого є **знання**. У цьому процесі **пізнання** і **знання** співвідносяться як **процес** і **результат**.

Пізнання – це: 1) процес вироблення знань, створення образів, моделей теорій реальності (це інформативний аспект пізнання); 2) прагнення оволодіти реальністю, проникнути в її приховані підвалини (це активістський або вольовий аспект пізнання); 3) бажання досягти найважливішого, найпозитивнішого для людини стану досконалості (це смисловий аспект пізнання).

Багатоаспектність пізнання знаходить своє виявлення у різних видах пізнання:

✓ **життєво-досвідне пізнання** постає безпосереднім, прямо вписаним у процеси повсякденної людської життєдіяльності; воно є дуже різноманітним за проявами, але нерозчленованим ні за змістом, ні за формами існування: тут емоції переплетені зі знанням, бажанням тощо;

✓ **мистецьке пізнання** окреслює реальність не відсторонено, а через переживання. Воно більше передає не предметні окреслення дійсності, а людське ставлення до неї. За змістом воно умовне, тобто надає простір проявам уяви, фантазії, суб'єктивним схильностям людини. Завдяки цьому художнє пізнання інколи випереджає хід подій, окреслює їх більш багатогранно, багатобарвно та життєво, ніж наука;

✓ **наукове пізнання** культивується спеціально через усвідомлення ролі знання; воно є спеціалізованим та спеціально організованим, контролює свій хід, намагаючись досягти максимального ступеня достовірності знання;

✓ **релігійно-містичне пізнання** часто окреслює джерела своїх відомостей як божественне об'явлення, особливе просвітлення, і хоча ці джерела залишаються для нас багато в чому таємничими та недосяжними ні для контролю, ні для свідомого використання, немає сенсу заперечувати особливу значущість для людини того, що викладено у священних текстах і релігійних настановах – історія людства переконливо це доводить;

✓ **екстрасенсивне пізнання**, інтерес до якого особливо зріс наприкінці ХХ ст., також залишається для нас багато в чому незрозумілим; ми можемо констатувати, що так звані екстрасенси, контактери мають можливість отримувати інформацію з якихось незвичайних джерел. Цей вид пізнання використовують у суспільстві, але природа його для науки поки що незрозуміла.

Форми пізнавального процесу

Знання має різні форми свого якісного наближення до істини. За давньою усталеною традицією філософія виділяє два основні джерела знання та пізнавального процесу: **відчуття (або чуття)** та **мислення**. Але їх взаємодія у процесі пізнання виявляється досить складною. Зокрема, визнано, що людські чуття ніколи не бувають «чистим чуттям», бо їх неодмінно певним чином «завантажують» розум, мислення, міркування, тобто у людини не існує простого біопсихічного чуття, воно визначено предметно, ціннісно, інтелектуально. За влучним висловом часів німецької класичної філософії, людські почуття є «чуттями-теоретиками», бо, дивлячись на речі, ми відразу вбачаємо в них значно більше від того, що може дати нам фізіологія відчуття. Співвідношення мислення і чуття розглядають у гносеології через учення про рівні та форми пізнання.

Розрізняють два **рівні пізнання** – чуттєве та раціональне.

Чуттєве пізнання – це безпосередня взаємодія суб'єкта пізнання із об'єктом, в результаті якої особливості об'єкта відображаються в органах чуття суб'єкта. Воно здійснюється в трьох основних взаємопов'язаних **формах**: відчуття, сприйняття та уявлення. **Відчуття** – це відображення у свідомості

окремих сторін і властивостей речей, явищ і процесів внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуттів. Існує багато видів відчуттів. Основними з них є зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові, а похідними – змішаного характеру – температурні, больові, вібраційні, м'язові тощо. **Сприйняття** – це цілісний образ речей та явищ, створений за допомогою спостереження. Ним може бути образ людини, дерева, поля, будинку тощо. **Уявлення** – це узагальнений образ речей, явищ та процесів, які впливали на органи чуття в минулому, але не сприймаються в цей момент. Для отримання таких образів необхідні пам'ять і уява. Ними можуть бути спогади, мріяння і сновидіння.

Раціональне пізнання – це опосередкована взаємодія суб'єкта пізнання із об'єктом, у якій контакт суб'єкта із об'єктом здійснюється через мову. Воно реалізується в трьох основних взаємопов'язаних **формах**: поняттях, судженнях і виводах. **Поняття** – це результат узагальнення класу предметів за суттєвою ознакою. Прикладами понять є слова «планета», «лимон» і групи слів «червоний тюльпан». **Судження** – це висловлювання про поняття. Прикладами суджень можуть бути речення: «Листя зелене», «Яблуко велике і смачне». **Вивід** – це обґрунтований висновок з інших суджень. Прикладом виводу є наступний зв'язок речень: «Якщо лід нагрівається, тоді він тане. Лід нагрівається. Отже, лід тане».

Вирізняють три **пізнавальні позиції щодо оцінки можливостей і меж людського пізнання**: гносеологічний оптимізм, агностицизм і скептицизм.

Гносеологічний оптимізм – це позиція, за якою світ принципово пізнаваний та людське пізнання не знає меж.

Агностицизм – позиція, яка заперечує принципову можливість або мати істинні знання, або мати можливість надійно оцінювати знання щодо їх відношення до істини.

Скептицизм – висловлення сумніву як у позитивних можливостях пізнання, так і в його повній неспроможності.

2. Концепції істини.

(Джерела: 1. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

2. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>)

Істина – це:

1) адекватне відображення об'єкта суб'єктом, який, пізнаючи, відтворює його таким, яким він існує сам по собі, поза і незалежно від людини та її пізнання;

2) якісна характеристика знання та мета пізнання, згідно з якою знання повністю співпадають з реальним станом справ.

Істина виникає як еталон та ідеал пізнання, який спрямовує пізнання, якісно його зумовлює; в своїй же повноті пізнання постає багатостороннім процесом продукування засобів наближення до істини.

Основними **концепціями істини** є кореспондентська, конвенціоналістська, когерентна і прагматистська.

Кореспондентська концепція істини – це концепція, за якою істина є відповідність думки дійсності.

Конвенціоналістська концепція істини – це концепція, за якою істина є результатом домовленості, умовної узгодженості.

Когерентна концепція істини – це концепція, за якою істина є свідченням несуперечливості.

Прагматистська концепція істини – це концепція, за якою істина є все те, що корисне.

Розрізняють абсолютну і відносну, об'єктивну і конкретну істину.

Абсолютна істина – це повне, вичерпне, завершене, адекватне знання, його найдосконаліший стан. **Відносна істина** – це неповне, умовне, наближене, незавершене знання, його процесуальний характер. **Об'єктивна істина** – це адекватне знання, яке не залежить від умов та обставин, властивостей досліджуваних об'єктів, суб'єкта пізнання. **Конкретна істина** – це адекватне знання, яке залежить від певних умов та обставин, унікальних властивостей досліджуваних об'єктів, специфіки суб'єкта пізнання. Серед **критеріїв істини** виокремлюють логічний і практичний. Логічний критерій істини – це несуперечливість істинного знання. Практичний критерій істини – це підтвердження істинності знання в практичній діяльності людей.

Істину як багатогранний інтелектуальний процес нелегко збагнути у всій повноті, тому нерідкісними, а, скоріше, типовими, постають однобічні підходи до неї, які можуть вилитись: у позицію **догматизму** – перебільшення значення сталого, незмінного елемента в пізнанні, прагнення вважати здобуті знання абсолютною істиною; у позицію **релятивізму** – перебільшення значення мінливості знань, проголошення усіх знань відносними; у позицію **утилітаризму** – зведення до рангу істини тих знань, які на даний момент виявились виправданими і корисними; у позицію **нормативного ставлення до істини** – істина недосяжна, проте важливим є не її отримання, а лише рух до

неї. Усі ці реальні ознаки істини (сталій елемент пізнання, його мінливість, практична виправданість, нормативна спрямованість до ідеальної повноти) входять у зміст наших знань. Залежно від їх конкретних складників, особливостей побудови та обґрунтування знання якісно характеризуються як очевидні, вірогідні, достовірні, правдиві, правильні та істинні. В останньому випадку йдеться, насамперед, про наукові знання. У науці істинність знань визначають максимальним ступенем їх відповідності критеріям та нормам науковості: підтвердження фактами; підтвердження експериментальними перевірками; узгодженість із принципами наукової теорії; коректність і точність застосування термінології; логічна та концептуальна несуперечливість.

3. Наукове пізнання та його специфічні ознаки.

(Джерела: 1. Данильян О. Г. Філософія : підручник [Електронний ресурс] / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1584072037555/filosofiya/filosofiya>)

Наука – це історично сформований вид людської діяльності, спрямований на пізнання і перетворення об'єктивної дійсності. Вона знаходить свій вияв і як певний результат діяльності у вигляді системи знань, і як їхнє духовне виробництво, тобто науковий процес.

За своїм предметом науки поділяються на природно-технічні, ті, що вивчають закони природи і способи її освоєння і перетворення, і суспільні, ті, що вивчають різні суспільні явища і закони їх розвитку, а також самої людини як соціальної істоти (гуманітарний цикл).

У чому полягає **різниця між буденним і науковим пізнанням?**

По-перше, буденне пізнання водночас є і формою практичної діяльності, воно безпосередньо втілено в неї. Наукове пізнання відокремлене від практичної діяльності. Воно здійснюється спеціально підготовленими групами людей, які досягли певного рівня знань, навичок, розуміння, виробили відповідні світоглядні та методологічні установки з приводу своєї професійної діяльності.

По-друге, вони відрізняються також за обсягом, методами і засобами дослідження, ступенем обґрунтованості знань. На відміну від буденного пізнання наука має справу не тільки з реальними, а й із так званими абстрактними, ідеальними об'єктами. Це обумовлює наявність у науці специфічних засобів опису об'єктів, їх дослідження.

По-третє, засобом буденного пізнання виступає наша «природна» мова, знаряддя праці. Його методи і прийоми, як правило, не усвідомлюються

суб'єктом. І навпаки, наукове пізнання має усвідомлений, планомірний характер. Наука виробляє засоби емпіричного і теоретичного дослідження: вимірювальні прилади, мову науки, яка містить спеціальні правила формування визначень, висновків, доказів.

По-четверте, ці види пізнання відрізняються також і за ступенем проникнення у суть природних і суспільних явищ. Якщо наука – це система обґрунтованого, достовірного знання, то буденне пізнання є сукупністю фрагментарних знань, здогадок, рецептів народної мудрості, які є результатом практичного досвіду поколінь, воно фіксує в основному зовнішні зв'язки між явищами. Достовірність цих знань встановлюється в ході повсякденної практики. І навпаки, наукове знання проходить через особливі процедури доведення, обґрунтування, перевірки через експерименти і тільки потім широко запроваджується в практику.

Отже, **наукове пізнання** являє собою відносно самостійну, цілеспрямовану пізнавальну діяльність, що складається із взаємодії таких компонентів:

- ✓ суб'єкта пізнання, тобто особистості чи групи людей, що мають певний рівень знань, навичок, світоглядні і методологічні установки з приводу своєї діяльності;

- ✓ об'єкта пізнання, тобто фрагмента об'єктивного світу, на який спрямовані думка і дії суб'єкта пізнання;

- ✓ предмета пізнання, тобто конкретних аспектів пізнання, що детермінуються об'єктом пізнання і визначаються у певних логічних формах;

- ✓ особливих методів і засобів пізнання;

- ✓ певних форм пізнання і мовних засобів;

- ✓ результатів пізнання, що виражаються головним чином у законах, теоріях, наукових гіпотезах;

- ✓ цілей пізнання, спрямованих на досягнення істини і достовірного систематизованого знання, здатного пояснити невідомі науці факти.

Наукове знання і сам процес його отримання характеризуються системністю і структурністю. Передусім у структурі наукового пізнання виокремлюються емпіричний і теоретичний рівні. Вони відрізняються глибиною, повнотою, всебічністю осягнення об'єкта; цілями, методами досягнення та способами вираження знань; ступенем значущості чуттєвого та раціонального моментів. (Детальніше пояснення про ці рівні пізнання – в наступному питанні).

У **науковому пізнанні** формуються і набувають відносної самостійності такі **форми**.

1. **Факт** – це подія, явище, процес, які мають місце в об'єктивній дійсності і є об'єктом дослідження. Розрізняють факти дійсності і факти науки (факти пізнання). Факти дійсності – це речі, властивості, відношення, події, які існують дійсно, незалежно від свідомості. Факти науки – це відображення фактів дійсності, всебічно перевірених, вірогідність яких доведена. Вони усвідомлюються і фіксуються в термінах мови науки у вигляді емпіричних суджень. Різними шляхами дослідник поступово накопичує факти, які становлять емпіричну основу усієї подальшої роботи.

2. Проблема. Ця форма виникає як намір пояснити факт. **Проблема** – це запитання чи комплекс запитань, які виникають у процесі розвитку пізнання і вирішення яких має суттєвий практичний або теоретичний інтерес. Формування проблеми є важливим моментом розвитку наукового знання, оскільки правильно поставити проблему означає частково вирішити її.

3. Гіпотеза. З формулювання гіпотези починається рух проблеми. **Гіпотеза** – це різновид здогадки, припущення більш або менш обґрунтоване, але ще не підтверджене, не доведене повністю. Гіпотеза є формою розвитку наукового пізнання, засобом переходу від невідомого до відомого, від непевного до знання більш повного і точного.

4. Доказ гіпотези. Це наступна необхідна стадія дослідження і форма, в якій існує знання. Суть **доказу** полягає в установленні істини, підтвердженні або спростуванні сформульованих положень теоретичними аргументами за допомогою порівняння, індукції, дедукції, аналогії. Аргументи доказу будуть переконливими тоді, коли висновки послідовно виходитимуть один із одного з урахуванням законів і правил логіки, як ланка з ланки в ланцюгові.

5. Теорія. Вона є найрозвиненішою формою наукового пізнання. **Теорія** – це система узагальненого знання, основних наукових ідей, законів і принципів, які відображають певну частину навколишнього світу, а також матеріальну і духовну діяльність людей. Теорія, на відміну від гіпотези, є знанням достовірним, істинність якої доведена і перевірена практикою. Вона дає істинне знання й пояснення певної сфери об'єктивної дійсності, дає можливість зрозуміти її загальні, необхідні, суттєві, внутрішні закономірні властивості і зв'язки.

Таким чином, всю логіку наукового пізнання як послідовну зміну форм наукового дослідження можна подати так: накопичення та усвідомлення фактів; виникнення і постановка проблеми; висування гіпотези або гіпотез; побудова теорії; визначення шляхів практичної реалізації теорії.

4. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання та їх методи.

(Джерела: 1. Данильян О. Г. Філософія : підручник [Електронний ресурс] / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1584072037555/filosofiya/filosofiya>

2. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>

3. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с. – Режим доступу: <https://kafedrafil.files.wordpress.com/2012/09/kremen.pdf>

У науковому пізнанні розрізняють **два рівні**: емпіричний і теоретичний. На емпіричному рівні здійснюється спостереження об'єктів, фіксуються факти, проводяться експерименти, виявляються емпіричні співвідношення та закономірні зв'язки між окремими явищами. На теоретичному рівні – створюються системи знань, теорій, у яких розкриваються загальні та необхідні зв'язки, формулюються закони в їх системній єдності та цілісності.

Емпіричне знання – це початковий рівень наукового знання, яке отримується із досвіду, шляхом контакту із дійсністю. Воно виступає основою для формування теоретичного знання. Теоретичне знання – це вищий і відносно самостійний рівень наукового знання, яке є результатом узагальнення емпіричного матеріалу, даних спостереження та експерименту. Емпіричне знання є безпосереднім відображенням реальності, її зовнішніх зв'язків і проявів. На відміну від емпіричного, теоретичне знання створює абстрактний образ реальності, відображає її внутрішні зв'язки і закономірності, сутність явищ і процесів. Між емпіричним і теоретичним рівнями пізнання немає різкої межі, вона умовна і рухома: на певних етапах розгортання наукового дослідження відбувається перехід емпіричного у теоретичне, і навпаки.

Методи емпіричного рівня.

Вимірювання – це метод порівняння будь-якої величини із еталоном, одиницею вимірювання. Воно застосовується у процесі спостереження та експерименту і є об'єктивною кількісною оцінкою явищ, що досліджуються.

Спостереження – це метод пізнання, за якого об'єкт вивчають без втручання в нього, і лише фіксують, вимірюють, визначають якості об'єкта, характер його зміни. Структурними компонентами спостереження є сам спостерігач, об'єкт дослідження, умови та засоби спостереження.

Експеримент – це метод пізнання, який здійснює зміну об'єкта дослідження за допомогою доцільно обраних чи штучно створених умов. Він відрізняється від спостереження активним характером.

Методи теоретичного рівня.

Аналіз – це метод пізнання, який полягає у розкладанні цілого на частини.

Синтез – це метод пізнання, який полягає у складанні цілого з частин.

Аналіз і синтез є взаємообумовленими методами пізнання. Аналітичний метод спрямований на визначення внутрішніх тенденцій і можливостей предмета. Він широко застосовується у всіх науках: у хімії – кількісний і якісний аналіз речовини, в соціології – якісний аналіз економічних та інших суспільних явищ. Синтез – зворотний процес – це об'єднання раніше виділених частин сторін (ознак, властивостей, відношень) у єдине ціле. Однак це не просте механічне сполучення раніше роз'єднаних елементів цілого, а такий процес пізнання, коли розкривається місце і роль кожного елемента в системі цілого.

Індукція – це метод пізнання, який є рухом думки від одиничного до загального.

Дедукція – це метод пізнання, який є рухом думки від загального до одиничного.

Індукція – це один із методів, який безпосередньо спирається на дані спостереження та експерименту. Передумовою індукції є ґрунтовне ознайомлення з фактами, які відображають відповідні сторони і властивості предметів і явищ. На основі їх осмислення отримують загальні характеристики окремих предметів, які потім переносяться на всі предмети даного класу. Отже, індукція – це такий метод наукового пізнання, коли на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне, це спосіб міркування, за допомогою якого встановлюється обґрунтованість висунутого припущення чи гіпотези. У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією, органічно пов'язана з нею. Дедуктивний умовивід – це виведення певного твердження із одного або кількох інших тверджень, істинність яких уже встановлена.

Абстрагування – це метод відокремлення від певних властивостей та відношень об'єкта й одночасно зосередження основної уваги на тих властивостях та відношеннях, які є безпосереднім об'єктом наукового дослідження. Використання прийомів абстрагування обумовлено тим, що реальним процесам дійсності притаманні різноманітні властивості, охопити які в цілому практично неможливо. Абстрагування існує в органічній єдності з методом узагальнення.

Узагальнення – це логічне завершення абстрагування, поширення спільних ознак предметів на всі предмети даної множини.

Моделювання – це метод пізнання, який полягає у заміщенні оригіналів моделями та маніпулюванні ними.

Аналогія – умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками.

Моделювання і аналогія – це методи, що ґрунтуються на перенесенні знань, отриманих при аналізі певного об'єкта (моделі), на подібний об'єкт, менш вивчений. Моделювання і аналогія відіграють важливу евристичну роль у наукових відкриттях, вони є джерелом наукових гіпотез, індуктивних міркувань.

Формалізація – це метод пізнання, який полягає у перекладі виразів природної мови на штучну мову науки.

Використані джерела:

1. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>

2. Данильян О. Г. Філософія: підручник [Електронний ресурс] / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х.: Право, 2012. – 312 с. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1584072037555/filosofiya/filosofiya>

3. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с. – Режим доступу: <https://kafedrafil.files.wordpress.com/2012/09/kremen.pdf>

4. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник: для студ. вищ. навч. закладів освіти I-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 506 с. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/2299401/>

ЛЮДИНА У ВИМІРАХ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

План

1. Розуміння людини в історії філософської думки.
2. Людина: індивід, індивідуальність, особистість.
3. Проблема життя і смерті.
4. Концепції сенсу життя людини.

1. Розуміння людини в історії філософської думки.

(Джерела: 1. Данильян О. Г. Філософія : підручник [Електронний ресурс] / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1584072037555/filosofiya/filosofiya>

2. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>)

Термін «**філософська антропологія**» грецького походження. Він перекладається як «філософське вчення про людину». У філософію його запровадив Макс Шелер. **Філософська антропологія** у широкому розумінні – це філософія людини, у вузькому розумінні – філософський напрям. Філософська антропологія як філософія людини – це вчення про людину, її природу, сутність та існування. Філософська антропологія як філософський напрям – це низка вчень німецьких філософів початку ХХ століття (Макса Шелера, Гельмута Плеснера і Арнольда Геллена).

Історія пізнання людини свідчить про складність та суперечливість даної проблеми. Кожна філософська концепція (попри певні недоліки та історичну обмеженість) додавала їй нових рис, відкривала нові грані в пізнанні людини.

У **філософії Давньої Греції** панував космологізм у розумінні людини. Філософи мілетської школи твердили: людина містить усі основні елементи стихії, космосу. Демокріт підкреслював: якою мірою Всесвіт є макрокосмосом, такою ж мірою і людина є мікркосмосом.

У другій половині V ст. до н. е. у Греції з'являються софісти. Вони зберегли успадкований від давньої філософії цілісний погляд на людину і бачення її як частини природи, але вже почали розглядати її і в умовах соціокультурного буття. Устами Протагора вони проголошують тезу: «Людина – міра всіх речей...». Слідом за софістами проблему людини розробляє і Сократ. «Пізнай самого себе і ти пізнаєш світ» – вихідна теза філософії Сократа.

Учень Сократа Платон розрізняв у людині безсмертну душу (виявлення світу вічного та ідеального) і тіло (виявлення всього тимчасового та суєтного).

Аристотель розглядає людину як «політичну тварину», вершину світової ієрархії. Вона, з одного боку, внутрішньо пов'язана з природою, а з другого – протистоїть їй, оскільки у неї є душа – причина і початок людського тіла.

Європейська середньовічна філософія, спираючись на християнську традицію, висувала на передній план релігійно-моральні проблеми людського існування, розробляла проблему співвідношення між Богом і людиною. Що ж головне у цьому співвідношенні? Найважливішим для людини є спасіння, котре християнство розуміє як сходження недосконалої особи до найдосконалішої – Бога. Поняття особи було введено Августином Блаженным. Він підкреслював, що Бог є сама особа, персона (від лат. *persona*). Тому і людина, яку створено за образом і подобою Творця, теж є особою. Щоправда, внаслідок гріхопадіння вона втратила досконалість і цілісність. Суттєвими складовими або іпостассю особи є воля, інтелект і пам'ять. Через них проходять шляхи вдосконалення людської душі і єднання її з Богом.

Оригінальність духу **Відродження** полягає у відкиданні будь-яких принципів обмежень земного розвитку людини. Бог зміщується на периферію людського життя. Людина шукає опори передусім у собі, у своїй душі і у своєму тілі. Оригінальність і відмінність від інших стають найважливішими проявами особистості. Отже, смисловим стрижнем Ренесансу є сповнена пафосу ідея про самодостатність і автономність особистості, віра в її безмежні творчі можливості. Ренесанс – це разом узяті теорія і практика гуманізму.

Філософія Нового часу XVII ст. особливого значення надавала розуму як специфічній особливості людини. Наприклад, Рене Декарт пов'язував сутність людини з її мисленням: «Мислю – отже, існую». Раціоналістичний підхід до людини об'єднувався в Декарта з натуралістичним: він розглядав людину як реальний зв'язок бездушного і мертвого тілесного механізму з розумною душею, яка має волю і мислить. Багато уваги проблемі людини приділяли і такі філософи Нового часу, як Бенедикт Спіноза, Томас Гоббс, Дені Дідро, Клод Гельвецій, Жюльєн Ламетрі.

Для **німецької класичної філософії** визначальним є уявлення про людину як суб'єкта духовної діяльності, що створює світ культури і є носієм загального ідеального начала, духу, розуму. Іммануїл Кант наголошував на моральному характері природи людини, Йоганн Фіхте – на ролі діяльності в житті людини, Георг Гегель – на духовності, Людвіг Фейєрбах – на любові до ближнього. Фейєрбах розглядає людину як природну істоту, як вищий щабель природного саморозвитку. Почуття і свідомість людини є теж природними

явищами. Тому він говорить про людину як про щось незмінне, абсолютне, а не як про конкретну історичну людину.

Вихідним пунктом **марксистського розуміння людини** є трактування її як похідної від суспільства, як продукт та суб'єкт суспільно-практичної діяльності. Сутністю людини Карл Маркс вважав саме сукупність усіх суспільних відносин. Марксизм обґрунтував принципову незавершеність людини, її відкритість світові, «незапрограмованість» раз і назавжди її сутності. Людина самостворює і саморозвиває себе в процесі історичного і культурного життя. Марксизмові належить трудова теорія походження людини, яка аналізує механізм трансформації біологічного в соціальне.

На початку XX ст. у філософії здійснюється своєрідний антропологічний поворот – проблема людини стає невід'ємною частиною досліджень практично всіх філософських напрямів, зокрема і тих, що раніше виводили її за свої межі. З'явилося безліч концепцій людини. Залежно від того, що слід вважати суто людським у людині (природне, соціальне, духовне), їх умовно об'єднують у три групи.

Перша група – **біологізаторські концепції**. Домінуючою рисою цих концепцій є уявлення про людину як про переважно природну істоту, життя і поведінка, індивідуальні і суспільні якості, духовні властивості якої обумовлені природними (біологічними) чинниками. До таких концепцій належать: психологізм, натуралізм, волюнтаризм та ін.

Друга група – **соціологізаторські концепції**. Вони ігнорують природно-біологічні чинники людського існування, яким відводиться роль лише передумови соціального життя і які не мають ніякого впливу на особливості поведінки, інтелект, творчі здібності, соціальні орієнтації людини. До таких концепцій належать: конвенціоналізм, соціологізм та ін.

Третя група сучасних концепцій людини – **спіритуалізм** (від лат. *spiritualis* – *духовний*). Вона об'єднує погляди, за якими в основі розкриття сутності людини лежить її внутрішній духовний світ (безкорисливий пошук істини, здатність до морального вибору, до переживання прекрасного, до творчості, наявність свободи волі та глибинної самосвідомості), і проголошує первинність індивідуального «Я» як духовного стрижня особистості. До цієї групи належать такі течії: антропологічний матеріалізм, релігійний антропологізм та ін.

Такі три основні групи сучасних концепцій людини. Вони містять як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних слід віднести:

- а) конкретно-наукове спрямування дослідження людини;
- б) об'єктивність наукових досліджень;

в) доведення принципового значення основних чинників існування людини.

До негативних моментів належать, передусім, однобічність біологізаторського, соціологізаторського та спіритуалістичного підходів, які розривають цілісність вивчення людини, що веде до абсолютизації однієї зі сторін, складових частин людського єства.

Відомо, що людину не можна пізнати, якщо підходити до неї як до автономної складної істоти, яка існує незалежно від природи та суспільства. Вона є і природною, і соціальною, бо є водночас продуктом і природи, і суспільства, їх головною дійовою особою. Завдання полягає в тому, щоб синтезувати позитивний філософський досвід дослідження людини.

2. Людина: індивід, індивідуальність, особистість.

(Джерела: 1. Данильян О. Г. Філософія : підручник [Електронний ресурс] / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1584072037555/filosofiya/filosofiya>

2. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>

Людина має біосоціальну природу. З одного боку, це жива істота з притаманними їй загальними рисами, що властиві людському роду. З другого боку, в онтологічному аспекті, людина – істота соціальна, яка розкриває свої сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності (праця), комунікації (мова), системи оцінки (критика) і самооцінки (самокритика) людина стає «суспільною твариною», унікальним представником біосфери, що створила, на думку Володимира Вернадського, своє власне середовище існування – ноосферу. Таким чином, людина – жива істота, яка має певні потреби, задовольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню і здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

Для відображення всіх аспектів людської особистості, виходячи з того, що вона є багатогранною, використовуються різні якісні характеристики.

Людина – це вид живих істот, що займає певне місце у класифікації живих організмів. Однак поняття «людина», яке характеризує людину як цілісність, не пояснює, чому люди є різними і в чому вони різні. Звідси необхідність у низці понять «індивід – індивідуальність – особистість».

Індивід – це один із представників людського роду, частина природи і суспільства. Це окрема людина, на відміну від соціальної групи, суспільства в

цілому. Коли хочуть підкреслити неповторність сполучення усіх властивостей індивіда, вживають поняття «індивідуальність».

Індивідуальність – це неповторність людини, набір її унікальних властивостей. Вона є наслідком, з одного боку, біологічної своєрідності організму, а з іншого – специфічних особливостей соціального розвитку певного індивіда.

Поняття «особистість» характеризує міру зрілості людини, підкреслює цілісність людини, неповторність і складність її внутрішнього світу. **Особистість** – це індивід як суспільна істота, що усвідомлює глибинну духовну реальність свого внутрішнього світу. Людина стає особистістю у процесі приєднання до надбань культури, науки, освіти, основних форм соціальних практик, у процесі розвитку мислення, інтелекту, самосвідомості. Тому особистість як характеристика соціального в людині означає, що людина має розвиватися.

Людським індивідом народжуються, а особистістю стають. На відміну від індивіда й індивідуальності, сутність яких формується переважно на основі біологічної природи людини, сутність особистості спирається головним чином на її соціальні якості. Поняття «особистість» містить сукупність усіх соціальних ролей даної людини, усіх суспільних відносин, найважливішими серед яких є ставлення до громадського обов'язку, а також до установок суспільної моралі.

Отже, людина стає особистістю в ході свого індивідуального розвитку шляхом засвоєння досвіду і ціннісних орієнтацій суспільства, у якому вона живе, і це становлення і розвиток є для неї найважливішою проблемою.

На думку російського дослідника Леоніда Жарова, можна виокремити кілька великих соціальних **типів особистості**: діячі, мислителі, люди почуттів і емоцій, гуманісти і сподвижники.

До першого соціального типу особистості – діячів – він відносить: мисливців і рибалок, воїнів і ремісників, робітників і інженерів, педагогів і медиків, менеджерів і т. ін. Для таких особистостей головне – активна дія, зміна світу і себе самого разом з ним.

До другого соціального типу особистості належать мислителі. Мислителі – це люди, які, за словами Піфагора, приходять у світ не для того, щоб змагатися і торгувати, а для того, щоб дивитися і міркувати. Образ мудреця, мислителя, що втілював традиції роду і його історичну пам'ять, завжди мав у народі авторитет.

До третього соціального типу особистостей належать люди почуттів і емоцій. Це, насамперед, діячі літератури і мистецтва, геніальні прозоріння яких найчастіше випереджають найсміливіші прогнози і пророкування мудреців.

Четвертий соціальний тип, за даною класифікацією, – гуманісти і сподвижники, для яких характерне загострене почуття жалю, вони здатні полегшувати душевні і тілесні страждання інших людей. Їхня сила – у вірі у своє призначення, у любові до людей і до усього живого, в активному творенні добра.

3. Проблема життя і смерті.

(Джерело: Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; за заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с. – Режим доступу: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/gp_27.pdf)

Людина, на відміну від усіх інших живих істот, усвідомлює свою смертність. Людина смертна. Ця, хоч і сумна, обставина є цілком природною. По-перше, у світі все, що має початок, має й кінець. По-друге, смерть будь-якої живої істоти біологічно неминуха, вона запрограмована на генетичному рівні. Смерть не є просто зовнішньою протилежністю життя, вона – момент самого життя. Але в процесі обміну речовин, що є основою життя, постійно відмирає частина клітин організму. З цієї точки зору продовження життя – це неперервна перемога над смертю доти, доки зрештою остаточно не перемагає смерть. Проте, слово «остаточно» тут стосується тільки певної істоти, індивіда, бо рід, до якого він належить, продовжує жити. Більше того, біологічна еволюція можлива лише завдяки смерті індивідів, зміні поколінь. Так само, як матерія людського тіла не зникає зі смертю людини, а включається в природний кругообіг, біологічно людина продовжує себе у своїх нащадках, передає їм певні генетично закодовані якості. Нарешті, в соціологічному сенсі (з погляду науки про суспільство) смерть окремих індивідів, зміна поколінь – вже не тільки в біологічному, а й соціальному розумінні – є передумовою суспільного розвитку. І тут кожне покоління робить свій внесок у скарбницю культури, і кожна окрема людина бере в ньому участь. У цьому полягає можливе для неї безсмертя. Отже, смерть природна, необхідна для прогресу. Проте навіть цілком природна, «своєчасна» вона сприймається як трагічний момент людського буття, адже кожна людина – це «мікрокосм», маленький світ, який містить у собі майже невичерпні глибини. Як писав Г. Гейне, під кожним надмогильним каменем похований цілий світ.

Проблема смерті й безсмертя завжди була й залишається предметом філософської та релігійної думки, наукових досліджень. Вона нерозривно пов'язана з питанням про цінність і сенс життя. Можна сказати, що це – одна з «вічних» світоглядних, етичних, наукових проблем, але її по-різному осмислювали в різних культурно-історичних умовах, люди різних цивілізацій, представники різних духовних, зокрема філософських і релігійних традицій.

В античній, греко-римській культурі переважало спокійне ставлення до смерті. Епікур писав, що найстрашніше зло – смерть – не має до нас жодного стосунку, бо коли ми існуємо, вона ще не присутня, а коли вже смерть присутня, тоді ми не існуємо. Отже, немає сенсу її боятися.

У християнстві, яке виникло в кризову епоху історії, неприйняття смерті виступає як віра у воскресіння й вічне блаженне життя праведників. У середні віки панівна церква вчила, що тимчасове земне життя – це тільки підготовка до вічного життя в потойбічному світі, а смерть – перехід від тимчасового до вічного.

На початку Нового часу славетний нідерландський філософ Б. Спіноза, виражаючи настрої своєї епохи, писав: «Людина вільна ні про що так мало не думає, як про смерть, і її мудрість полягає в роздумах не про смерть, а про життя».

З другої половини XIX ст. і в XX ст. поширюються філософські вчення, які ставлять проблему смерті й трагічного сприйняття її неминучості на одне з перших місць.

Усвідомлення своєї кінечності – сумна перевага людини перед тваринами. Виникнувши на певному етапі життя (зазвичай ще в юності), це усвідомлення, як би воно не приглушувалося й не витіснялося, вже назавжди залишається й надає особливого забарвлення всьому переживанню свого буття. Адже той, хто знає про смертність, не може жити, відчувати, діяти так, як міг би безсмертний. Перед ним неминуче постає питання: як же краще прожити відведений природою час життя? А інколи навіть і так: чи варто жити взагалі? Своє вирішення цих питань пропонує релігія, обіцяючи безсмертя в тому або іншому варіанті: або у вигляді переселення душ (індуїзм), або як вічне блаженство праведників у потойбічному світі (християнство, іслам). Але особисте безсмертя не доведено. Якщо дотримуватися наукової точки зору, то треба відмовитися від ідеї особистого безсмертя.

Проте, не зупиняючись на цьому невтішливому висновку, пропонуємо для роздумів і обговорення такі міркування:

1. Треба прагнути продовження терміну життя до природних біологічних меж (до яких ми звичайно не доживаємо; та й припустимо, що самі ці межі можуть бути розширені). При цьому додавати не «роки до життя», а «життя до років», тобто збільшувати термін життя осмисленого, змістовного, активного. Перемогти хвороби й інші фактори, які скорочують і затьмарюють життя, надають старінню патологічного характеру. Це залежить і від успіхів медицини й усієї системи охорони здоров'я, і від розв'язання екологічних проблем, і від перетворення суспільства на засадах соціальної справедливості, гуманізації взаємин між людьми.

2. Треба робити життя якомога більш змістовним, діяльним, цікавим, корисним для суспільства, намагаючись максимально реалізувати можливості самовияву, саморозвитку, творчості.

3. Треба жити не тільки для себе, а й для інших – «ближніх» і «дальніх», переборюючи в собі риси егоїзму, зосередженості на приватних інтересах і справах; виховувати почуття співпричетності до цілого – роду, народу, людству, навіть, космосу. І, як не раз говорили великі гуманісти, поспішати робити добро.

4. З юних літ необхідно вчитися мужнього ставлення до труднощів життя і до неминучості смерті; за будь-яких обставин зберігати людську гідність і, люблячи життя, бути готовим, коли прийде кінець, зустріти його мудро й спокійно, передати естафету наступним поколінням.

Це лише загальні думки, а конкретно питання про своє ставлення до життя й смерті, про сенс буття кожний вирішує сам.

4. Концепції сенсу життя людини.

(Джерело: Кучера Т. Сенс життя як етична проблема [Електронний ресурс] / Т. Кучера // Університетська кафедра. – 2012. – № 1. – С. 79-91. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ukaf_2012_1_10)

Проблема сенсу життя має ряд аспектів: філософський, соціологічний, етичний, релігійний, соціально-психологічний. У категорії **«сенс життя»** відображається змістовна наповненість життя, розуміння свого призначення в світі (перш за все в соціальному світі), цільова спрямованість, ціннісна орієнтованість, **те, заради чого варто жити.**

За В. Г. Немировським можна виділити, принаймні, дев'ять **основних концепцій сенсу життя.** Залежно від об'єктивного значення цих концепцій, їх можна поділити на кілька груп.

До **першої** групи належить сукупність концепцій, орієнтованих на прогресивний розвиток суспільства. Найвищим символом життя є творчо-альтруїстичний, зміст якого полягає в безкорисливій турботі про загальне благо... Альтруїсти готові поступитися в ім'я блага суспільства та інших людей власними інтересами. Альтруїзм – риса колективної поведінки у повсякденному житті, але у виняткових випадках підноситься до самопожертви.

Друга – соціально-творча, коли людина пов'язує сенс життя зі створенням духовних і матеріальних цінностей, сподіваючись при цьому жити в умовах використання результатів своєї діяльності.

Третя – соціально-демографічна, яка відображає мету життя, пов'язану з народженням і вихованням дітей, онуків, що мають «продовжити життя» в своїх безпосередніх нащадках.

У **четвертій** групі поєднані концепції сенсу життя, що сприяють прогресивному розвитку індивіда (а тим самим і суспільства) та орієнтовані на різні варіанти ігрової діяльності.

П'ята – престижна концепція сенсу життя характеризується сукупністю різних способів підвищення свого соціального статусу, своєї значущості в очах оточуючих: від професійної кар'єри до гонитви за багатством.

Із престижною тісно пов'язана **шоста** – лідерська концепція сенсу життя, породжена прагненням влади над людьми у будь-яких формах. Атрибути влади – популярність і слава, сприймаються як запорука знаходження безсмертя в пам'яті людей.

Сьома – гедоністична концепція визначає сенс життя заради різного роду задоволень, насолод і керується принципом «після нас – хоч потоп». У патологічних випадках гедоністична спрямованість поведінки набуває форми алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, сексуальної розбещеності.

Восьма – конформістська модель життя характеризується прагненням – «жити, як усі», нічим не вирізняючись з натовпу і означає, певною мірою, прагнення пристосуватися до будь-якого оточення, орієнтацію на розчинення в людській масі.

Дев'ята – теологічна, чи релігійна концепція сенсу життя. Відображає релігійні погляди на сенс життя, що спрямоване на служіння Богу в тій або іншій формі.

Кожна з описаних концепцій сенсу життя представлена у свідомості особистості як її спрямованість, у якій можна виділити два рівні: світоглядний і соціальний.

На світоглядному рівні найповніше формується уявлення особистості про сенс життя, яке є результатом роздумів про життя і смерть, про світ і своє місце в ньому, про ставлення до інших людей.

На другому, соціальному рівні, відбувається конкретизація концепції сенсу життя стосовно життєвих орієнтацій, вибудовується шкала оцінок різних сфер життєдіяльності. Ці уявлення реалізуються в мотивах вибору трудової діяльності, професії, в ціннісному ставленні до культури.

Життя кожної людини – це унікальне поєднання можливостей. Максимально здійснити їх, зберегти здійснене та передати для подальшого розвитку прийдешнім поколінням, нащадкам – можливо в цьому і полягає смисл життя? Наповнити життя сенсом – означає вкладати всі свої духовні здібності в кожну ситуацію, «перетворювати суєтне на вічне», знаходити у відносних цінностях абсолютний зміст.

Використані джерела:

1. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Ярослав Гнатюк, Ігор Гоян. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/2484.pdf>
2. Данильян О. Г. Філософія : підручник [Електронний ресурс] / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1584072037555/filosofiya/filosofiya>
3. Кучера Т. Сенс життя як етична проблема [Електронний ресурс] / Т. Кучера // Університетська кафедра. – 2012. – № 1. – С. 79-91. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ukaf_2012_1_10
4. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; за заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с. – Режим доступу: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/gp_27.pdf

📁 ТЕМА №10

СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА. СУЧАСНИЙ СВІТ

План

1. Поняття суспільства. Суспільне виробництво і його структура.
2. Сфери суспільного життя (економічна, політична, соціальна, духовна) та їх специфіка.
3. Проблема свободи і необхідності, рівності та нерівності.
4. Глобалізація: поняття, концепти, підходи.
5. Теорії передбачення та прогнозування: техногенна цивілізація, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство.

1. Поняття суспільства. Суспільне виробництво і його структура.

(Джерело: Касьян В.І. Філософія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / Касьян В.І. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/624-filosofya-kasyan-v.html>)

Суспільство – це форма життєдіяльності людей, спосіб їх соціальної організації. Суспільство як сукупність всіх соціальних процесів вивчається багатьма дисциплінами: соціологією, антропологією, психологією,

етнографією, мовознавством, тощо. Соціальна філософія, що базується на принципі антропоцентризму, досліджує стан суспільства як цілісної системи, всезагальні закони та рушійні сили його функціонування та розвитку, його взаємозв'язок з природним середовищем, навколишнім світом в цілому.

Суспільство – це специфічна системна організація, що відрізняється від інших матеріальних систем особливою структурною базою, яка поєднує в собі матеріальне і духовне виробництво, різні форми суспільних відносин, соціальну структуру, політичні інститути, тощо. По-друге, суспільство володіє особливим механізмом передачі інформації і способом успадкування. По-третє, воно поєднує в собі не лише матеріальні, а й духовні процеси, свідомість.

Характерними рисами сучасного суспільства є:

- глобальні масштаби виробництва (матеріального і духовного);
- інформаційно-технологічний спосіб відтворення всієї системи суспільних відносин;
- утвердження демократичних форм життєдіяльності;
- випереджаючий розвиток науки і духовної культури загалом відносно всіх інших сторін сучасного суспільства.

Будь-яке суспільство – це не просто група окремих індивідів, а певна система соціальних зв'язків, відносин, тенденцій та закономірностей розвитку. Сукупність соціальних спільностей і груп, що певним чином взаємодіють між собою, становить **соціальну структуру суспільства**.

Можна виділити три основних підходи до пояснення сутності зв'язків та закономірностей розвитку суспільства: 1) **Натуралістичний підхід** зводиться до твердження, що людське суспільство розглядається як продовження закономірностей природи, світу тварин і Космосу в цілому (А. Чижевський, Л. Гумільов та ін.). 2) **Ідеалістичний підхід** – сутність зв'язків, що об'єднують людей в єдине ціле, вбачає в комплексі тих чи інших ідей, вірувань, міфів. 3) **Аналіз міжлюдських зв'язків і відносин**, що виникають у відповідних природних умовах приводить до висновку про їх визначальний характер. Тут можливі варіанти. Перший – атомістичний погляд на суспільство як на групу індивідів, пов'язаних певним договором. Другий варіант – органічна модель, згідно з якою суспільство постає як певна ціла система, частини якої – особливі утворення. Людина реалізує себе залежно від становища, яке вона посідає в суспільстві, й участі в загальному процесі. Відносини людей визначаються не договором чи контрактом, а згодою членів суспільства, в якій беруться до уваги об'єктивні закономірності історичного розвитку.

Суспільне виробництво – це форма взаємодії суспільства та природи в інтересах людини і розвитку суспільства, основою якого є задоволення матеріальних та духовних потреб.

Структура суспільного виробництва

1. Матеріальне виробництво – це трудова діяльність суспільства щодо перетворення природи з метою створення предметів, що задовольняють матеріальні потреби цього суспільства.

2. Духовне виробництво – це трудова діяльність суспільства щодо створення предметів, які задовольняють духовні потреби людини. Особливості духовного виробництва: тісно пов'язане з матеріальним виробництвом; за своїм змістом більш ідеальне, ніж матеріальне; існує у трьох основних формах: індивідуальне духовно виробництво, масове духовне виробництво, спеціалізоване духовне виробництво

3. Виробництво потреб – це виробництво умов для забезпечення якнайкращого зв'язку людини з навколишнім середовищем.

4. Виробництво форм спілкування – це виробництво конкретно-історичних засобів зв'язку між людьми в процесі їх взаємодії.

5. Виробництво людини – це виробництво нових членів суспільства. Воно має два аспекти: біологічний, соціальний.

2. Сфери суспільного життя (економічна, політична, соціальна, духовна) та їх специфіка.

(Джерело: Щерба С.П. Філософія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / Щерба С.П. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/629-filosofya-scherba-sp.html>)

Суспільство як надзвичайно складну відкриту систему умовно можна поділити на **чотири сфери**: економічну (виробничу), соціальну, політичну і духовну. **Економічна сфера** є визначальною у структурі суспільства. Серцевиною цієї сфери є **матеріальне виробництво**, без чого людське суспільство не могло б існувати взагалі, тим більше розвиватися. В процесі матеріального виробництва люди відтворюють умови свого буття, виробляють засоби, необхідні для задоволення своїх потреб. Потреби завжди лежать в основі діяльності й поведінки людей, є рушійною силою і джерелом реальних суспільних відносин. Вони спонукають людину до практичних дій, до певних вчинків, кінцевою метою яких є задоволення цих потреб.

Соціальна сфера – це складна система зв'язків між різними елементами суспільства: етнічними, класовими, іншими спільностями людей. В основі цієї сфери завжди лежить соціальна структура суспільства, яка залежить від панівного способу виробництва матеріальних благ і ним визначається. **Соціальна структура** – це спосіб закономірних зв'язків між елементами суспільства на певному етапі його розвитку. Такими елементами є групи людей, які розрізняються економічними, професійними, національними та іншими

ознаками. Найпоширенішими є теорії класової структури і соціальної стратифікації. **Соціально-класовий підхід** до аналізу суспільства, поділеного на класи, є одним з корінних методологічних принципів марксизму. Поділ суспільства на класи – це результат розвитку його продуктивних сил. Його глибинною причиною був поділ праці в суспільстві. На завершальному етапі первісного суспільства виділилися в окремі галузі землеробство і скотарство, потім реміснича праця відокремилася від сільськогосподарської, розумова від фізичної. Все це зумовило зростання продуктивності праці й появу додаткового продукту як економічної основи **приватної власності**, яка прийшла на зміну суспільній формі. Зауважимо, що приватна власність виникла поетапно: спочатку вона поширилася на результат, продукт праці, потім на засоби виробництва, а ще пізніше на самих виробників. У результаті цього в суспільстві з'являються соціальні групи, які займають неоднакове місце у виробництві, виникають класи. З'являється нерівність, суспільство починає ділитися на багатих і бідних.

Політична сфера: з появою економічної й соціальної нерівності структура суспільного життя ускладнюється. На певному етапі розвитку суспільства неминуче виникають нові форми суспільних відносин – політичні й правові. Формується сфера політичного життя суспільства, зміст якої віддзеркалюється в політичній системі. Політична система суспільства – явище історичне. Воно нерозривно пов'язане з виникненням **політики** і формуванням політичних відносин. Етимологічно слово «політика» означає мистецтво управляти державою. Це особлива форма діяльності, що регулює відносини членів суспільства, об'єднаних у різні соціальні групи з метою збереження певної суспільної структури й організації та подальшого її розвитку й удосконалення в інтересах панівних соціальних сил або суспільства в цілому. Суспільні відносини між різними соціальними групами і, відповідно, політика, яка відображає корінні інтереси цих груп, впливають з їх місця в економічному житті суспільства. Політика є надбудовою над економічним базисом. У ній найбільш повно й глибоко відображаються корінні економічні інтереси різних соціальних груп і передусім класів. Тому вона є концентрованим вираженням економіки, її узагальненням і завершенням. Політика здійснює великий вплив на економіку і всі інші сфери суспільного життя. Політика як суспільне явище виконує ряд важливих функцій: вираження політично значущих інтересів усіх соціальних суб'єктів; управління соціально-політичними процесами в суспільстві; визначення пріоритетів розвитку суспільства і забезпечення у ході їх реалізації гармонії соціальних груп та окремих індивідів; узгодження інтересів різних соціальних груп населення і відвернення конфліктів, збереження цілісності й стабільності функціонування соціальної системи.

Духовна сфера – це сфера відносин людей з приводу різного роду духовних цінностей, їх створення, розповсюдження та засвоєння всіма верствами суспільства. Духовне життя – інтелектуальний чинник суспільного розвитку. Зі всіх сфер суспільного життя найскладнішою можна вважати сферу духовного життя суспільства. Духовне життя суспільства – це продукування, розповсюдження, засвоєння і практичне використання ідей, поглядів, теорій, настроїв, характерних для даного суспільства в цілому або великих соціальних груп. Сама сукупність цих ідей, поглядів тощо називається **суспільною свідомістю**.

3. Проблема свободи і необхідності, рівності та нерівності.

(Джерело: Щерба С. Філософія: підручник [Електронний ресурс] / Щерба С., Заглада О. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/18480901/filosofiya/filosofiya>)

Свобода – особливий спосіб детермінації духовної реальності. Суспільство, як і природа, розвивається закономірно. Закони суспільного життя, подібно до законів природи, існують і діють, незалежно від свідомості й волі людини. Разом з тим, закономірності суспільного життя не тотожні закономірностям природи. В природі закони діють стихійно, у суспільстві – прокладають собі дорогу через свідому діяльність людини, яка ставить перед собою певну мету з тим, щоб її реалізувати. Закони суспільства, їх дія проявляються як тенденція, що зумовлена взаємодією об'єктивних умов і суб'єктивного фактора. Під об'єктивним фактором розуміють такі умови, які не залежать від волі й свідомості людей і визначають напрями й межі їх діяльності. Це, передусім, природні умови регіону, досягнутий рівень розвитку продуктивних сил, історично назрілі потреби суспільного розвитку та ін. Суб'єктивним фактором є діяльність народних мас, держави, класів, політичних партій, громадських рухів, окремих осіб – їх свідомість, воля, рівень розуміння об'єктивних потреб розвитку суспільства тощо. Люди у своїй діяльності змушені зважати на об'єктивні умови. Тільки їх врахування в конкретних історичних обставинах дає змогу вирішувати проблеми суспільного життя й розвитку. Разом з тим, наявність об'єктивних умов недостатнє для перемоги нового, перетворення можливості в дійсність.

Співвідношення історичної закономірності та свідомої діяльності людей треба розглядати в діалектичному взаємозв'язку, який розкривається в категоріях необхідності й свободи. **Історична необхідність** – це те, що закономірно впливає з дії об'єктивних законів розвитку суспільства. Вона впливає на дії, вчинки людей, які, в подальшому, зворотно впливають (як позитивно, так і негативно) на цю необхідність, відкриваючи шляхи для

розширення своєї свободи. Свобода є продуктом історичного розвитку людства. Дії об'єктивних законів людина уникнути не може. Свобода людини полягає не в уявній незалежності від законів природи й суспільства, а в пізнанні їх та вмінні використовувати у своїй діяльності. Оволодіння природною необхідністю реалізується в розвитку продуктивних сил, їх прогрес можна інтерпретувати як поступовий процес звільнення людства від підкорення стихійним силам природи, тобто розширення свободи суспільства по відношенню до природи.

У живій та неживій природі відсутні приклади абсолютної свободи, свободи від усього, від будь-якої залежності. Ще складнішим і багатограннішим є соціальний зміст поняття свободи. Людина як частина природи і суспільства всіма своїми діями вплітається в різноманітні відносини з природою та суспільством, державою і нацією, класом і партією, трудовим колективом та сім'єю. Тому при визначенні свободи особи природно виникають питання: свобода від чого і від кого, а також свобода для чого і для кого? Свобода в чому? **Абсолютна свобода** неможлива не тільки тому, що людина включена у всезагальні зв'язки з природою і суспільством, а ще й тому, що завжди обмеженими є її власні можливості. Природні й соціальні умови завжди обмежували і будуть обмежувати свободу особи. Але можливості останньої постійно розширюються. Людина не може бути повністю незалежною від зовнішніх природних і суспільних умов. Це означає, що вона завжди має лише відносну свободу. При цьому, зрозуміло, рівень її свободи залежить від міри свободи суспільства, в якому вона живе. Досягнення свободи пов'язане не лише з пізнанням дійсності, а й з активною практичною діяльністю людини. Чим повніше ми пізнаємо природні й суспільні явища, власну природу, потреби, ідеали і таке ін., тим ефективніше використовуємо свої сили, тим ширшої свободи набуваємо.

Прийнято виділяти чотири типи **рівності**:

- 1) рівність людей, або онтологічна рівність;
- 2) рівність можливостей при досягненні цілей;
- 3) рівність умов, коли умови життя вирівнюються законодавчо;
- 4) фактична рівність.

Ідея **онтологічної рівності** зазвичай зв'язується з монотеїстичної релігією. Наприклад, християнська доктрина постулює рівність людей, насамперед їх рівність перед Богом. **Рівність можливостей** полягає в тому, що всі позиції в суспільстві повинні досягатися в результаті конкурентного відбору на основі освітніх досягнень і особистого таланту. Підвищення людиною свого добробуту і придбання власності, переміщення на вищі поверхи соціальної піраміди та інші досягнення повинні залежати не від вихідного його положення, але, у першу чергу, від витрачених ним зусиль, ступеня його

працьовитості, підприємливості, діловитості, кмітливості та інших властивостей. Ідея **рівності умов** спрямована на зміну суспільства скоріше шляхом реформ, а не знищення існуючої системи нерівності. **Фактична рівність** є ідеєю, близькою соціалізму. Вона має на увазі здійснення програми політичної та економічної революції, ліквідацію соціальних причин нерівності. Мета соціалізму полягає саме у знищенні нерівності. Радикальний соціалізм бачить основне джерело фактичної нерівності у приватній власності. У цьому пункті проблема рівності перетинається з проблемою індивідуальної свободи, оскільки приватна власність є однією з гарантій такої свободи. **Соціальна справедливість** – один з найпоширеніших суспільних ідеалів. Його конкретний зміст, а також назва, змінювалося протягом історії, будучи завжди пов'язаним з певною ідеологією.

4. Глобалізація: поняття, концепти, підходи.

(Джерело: Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою і ринком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf)

Глобалізація – процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин в різних сферах життєдіяльності. Феномен глобалізації, що сприймається як об'єктивна реальність заявляє про себе замкнутістю глобального простору, єдиним світовим господарством, всезагальною економічною взаємозалежністю, глобальними комунікаціями. Глобалізація – це процес, що визначається **ринковими**, а не державними силами. Глобалізація означає гомогенізацію життя: ціни, продукти, рівень якості охорони здоров'я, рівень доходів, відсоткові банківські ставки мають в даному випадку тенденцію до вирівнювання на світовому ринку. Глобалізація сприяє тому, що створюється глобальна по своєму масштабу система взаємозалежності, набирає силу процес, що генерує трансконтинентальні і міжрегіональні потоки; світова економіка не просто стає взаємозалежною, вона інтегрується практично в єдине ціле. Глобалізація трансформує внутрішні соціальні відносини, знижує бар'єри між суверенними державами, руйнує культурні табу, відкидає будь-який партикуляризм, безжалісно карає за неефективність і заохочує міжнародних чемпіонів ефективності. Глобалізація змушує уряди гармонізувати національну економічну політику з потребами і бажаннями потенційних конкурентів. В мовах інтенсивної конкуренції, коли прискорюється рух потоків капіталу лише деякі країни дозволяють собі до певної міри проводити незалежну валютну політику і підтримувати певну економічну самодостатність.

Термін «глобалізація» виник і набув поширення в середині 80-х років минулого століття. Теорія глобалізації робить наголос саме на масштабності тих змін, які охопили майже весь світ, а з іншого боку, свідчить про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає і уособлює цю тенденцію до глобалізації, справляє враження активної експансії **вестернізації**. Особливого поширення ідея глобалізації набула в період 90-х років, коли західний світ досяг значного економічного зростання. Справжня глобалізація постає в період становлення інформаційної економіки, тобто економіки, яка розвивається на основі інформаційних ресурсів. Глобалізація також проявляється в залученні багатьох різноманітних чинників, що зрештою формує процес глобальної трансформації, яка зачіпає усі сфери – економіку, політику, культуру. Глобалізація являє собою соціальний процес, в ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем, і населення все більше сприяє усвідомленню зникнення цих кордонів.

Більшість авторів розуміють під глобалізацією явища, фактори, тенденції і процеси, які стають загальнозначущими, загальнолюдськими для світової спільноти в цілому, зачіпають інтереси і виражають потреби всіх народів і громадян, країн і культур; це одноманітність товарів, які поставляються на загальний ринок і користуються всезагальним попитом; це стандартизація навичок і прийомів в сфері професійної діяльності (на виробництві, в науці, технологіях), розповсюдження поведінських стереотипів (паттернів) і манер спілкування, не пов'язаних з їх національною і культурною належністю.

Деякі дослідники вважають, що глобалізація веде до багатополярного, хаотичного світу без централізованого управління і жорсткого набору ідеологічних і культурних преференцій, прогнозують непередбачуваність і поліваріантність сценаріїв розвитку світу.

На сьогодні глобалізація має свої обмеження, оскільки доки існуватимуть національні держави і національні уряди, доти проводитиметься національна політика протекціонізму та існуватимуть економічні регіони, не включені до глобальної економіки. Тому процес глобалізації не є безболісним і безконфліктним, вона зачіпає усі аспекти життєдіяльності людей; відбувається злам у так званій психосфері; змінюються культурні, психологічні, моральні форми існування людей.

Теоретико-методологічні основи аналізу глобалізації зводяться до використання наступних підходів:

1. **Функціональний підхід** – акцент робиться на ролі національних держав у праві спасіння національних економік від згубного впливу «гібридної» і «космополітичної» глобалізації.

2. **Апологетичний підхід** – підкреслює роль глобальних ринків в інноваційних процесах, обмежуючи втручання держави у процеси «космополітичної глобалізації».

3. **Технологічний підхід** – головна увага приділяється найновішим «кібернетичним» технологіям як умовно вибіркової, «гібридної глобалізації», яка допомагає периферійним країнам інтегруватися в глобальну економіку, зберігаючи власну регіональну специфіку.

5. Теорії передбачення та прогнозування: техногенна цивілізація, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство.

(Джерело: Бойченко І.В. Філософія історії [Електронний ресурс] / Бойченко І.В. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/630-filosofya-stor-boychenko-v.html>)

Техногенні цивілізації – це суспільства з інтенсивним, а не екстенсивним перебігом соціальних процесів, акцентує на змінах, індивідуалізмі, а не на просторових параметрах, традиціях і стабільних соціальних структурах, як цивілізації доіндустріальні або неіндустріальні. Найважливішою підвалиною життєдіяльності техногенної цивілізації постає передусім розвиток техніки, технології, причому не тільки шляхом стихійного перебігу інноваційних процесів у сфері самого виробництва, а й за рахунок генерації все нових знань і їх запровадження у техніко-технологічні процеси. Тому техногенному типу цивілізації властиве прискорене перетворення природного середовища, предметного світу людини, що й собі зумовлює активні трансформації соціальних відносин, форм діяльності, спілкування і типів осіб та спільнот. Виділяють чотири доміанти, глибинні світоглядні підвалини, які стимулювали успіхи техногенної цивілізації у техніко-технологічних інноваціях:

1. Принцип перетворюючої дії, або ідея активного перетворення світу і підкорення людиною природи як домінанта у культурі техногенної цивілізації на всіх етапах її існування.

2. Розуміння природи як впорядкованого, закономірно влаштованого поля, в якому розумна істота, що пізнала закони природи, здатна проявити свою владу над зовнішніми процесами, явищами і предметами, поставити їх під контроль.

3. Парадигма влади, сили і панування над природними та соціальними умовами на основі не особистої, а речової залежності, тобто при зміщенні акцентів у розумінні предметів панування, сили і влади від людини до створеної нею речі.

4. Висока значущість і особлива роль наукової раціональності, науково-технічного погляду на світ, визнання науково-технічного ставлення до навколишнього світу як базисного для його перетворення.

(Джерело: Лебедева Л.В. Постіндустріальна економіка та постіндустріальне суспільство: критерії розмежування та існуючі моделі [Електронний ресурс] / Л.В. Лебедева – Режим доступу: file:///C:/Users/WWW/Downloads/Vchtei_2010_4_6.pdf)

Постіндустріальне суспільство – перехід від індустріального способу виробництва. Термін набув поширення після публікації у 1973 році праці Д.Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Найголовнішою ознакою постіндустріального суспільства Д.Белл вважає експансію виробництва послуг та інформації. Мабуть, найважливішою рисою постіндустріального суспільства є докорінна зміна системи цінностей, що визначає поведінку людини, зміна суспільної свідомості майже у всіх сферах життя: в економіці, фінансах, політиці, науці, філософії, культурі. Так, можна виділити три моделі суспільства, що виникають на базі постіндустріальної економіки: традиційно-інноваційне японське суспільство, капіталістичне американське та культурно-етичне європейське. Всі вони мають свої відмінні лише їм притаманні риси, але спільними між ними є витрати держави на фінансування освіти та науки, міцна система соціального забезпечення населення, гуманізація праці. Постіндустріальне суспільство США значно відрізняється від такого в ЄС, оскільки тут зміни у соціальній сфері значно відстають від економічних зрушень. Для американців ще за епохи індустріалізму головним показником успіху та соціального статусу був розмір отриманого прибутку, й дотепер ситуація кардинально не змінилась.

Різновиди постіндустріального суспільства:

- 1) інформаційне суспільство;
- 2) соціальна держава;
- 3) держава загального добробуту;
- 4) «постцивілізаційне» суспільство (Г.Ліхтейм);
- 5) «нове індустріальне» (Дж.Гелбрейт); «індустріальне у фазі зрілості» (Р.Арон); «прогресивне індустріальне» (Г.Маркузе); «зверхіндустріальне» (О.Тоффлер); «технотворне» (З.Бжезинський).

(Джерело: Філософський словник соціальних термінів / під загальною редакцією В.П. Андрущенко – К., 2002 – С. 344.)

Інформаційне суспільство – футурологічний різновид доктрини «постіндустріального суспільства». Авторами є Д.Белл, О.Тоффлер, С.Масуда та ін. В основі лежать уявлення, що сучасний науково-технічний переворот у продуктивних силах суспільства і в матеріальних основах життя суспільства

приведе до глобальної інформатизації та комп'ютеризації суспільного життя у національному, міжнародному та наднаціональному плані, викличе необхідність створення планетарних інформаційних технологічних систем. Індустрія інформації та інформаційних технологій стане основою виробництва та визначатиме кон'юнктуру міжнародного ринку. Це обумовлює створення та реалізацію національних програм перекваліфікації та підготовки робочої сили, загальної освіти, реформування державних органів влади, економічних і соціально-політичних структур. На думку одного з керівників програми побудови інформаційного суспільства, розбудованої в Японії С. Масудою, створення глобальних інформаційних технологічних систем приведе до вирішення більшості сучасних екологічних, соціальних, економічних, політичних та екзистенціальних проблем. Суспільство майбутнього – це високий рівень споживання, добробуту і необмежених можливостей.

Використані джерела:

1. Бойченко І.В. Філософія історії [Електронний ресурс] / Бойченко І.В. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/630-flosofya-stor-boychenko-v.html>
2. Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою і ринком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf
3. Касьян В.І. Філософія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / Касьян В.І. – Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/624-flosofya-kasyan-v.html>
4. Лебедева Л.В. Постіндустріальна економіка та постіндустріальне суспільство: критерії розмежування та існуючі моделі [Електронний ресурс] / Л.В. Лебедева. – Режим доступу: file:///C:/Users/WWW/Downloads/Vchtei_2010_4_6.pdf
5. Прибутько П.С. Філософія: посібник для підготовки до іспитів / П.С.Прибутько – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2004. – 204 с.
6. Філософський словник соціальних термінів/ під загальною редакцією д.ф.н. В.П. Андрущенко – К., 2002. – 700 с.
7. Щерба С. Філософія: підручник [Електронний ресурс] / Щерба С., Заглада О. – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/18480901/filosofiya/filosofiya>

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Данильян О. Г. Філософія: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2018. – 430 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія: підруч. для студентів вищ. закл. освіти / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид. – Львів: Новий світ-2000, 2018. – 504 с. – (бібліотека ЗДМУ).
3. Філософія: підруч. для студентів ВНЗ / Л. В. Губерський та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Харків: Фоліо, 2018. – 620 с.

Додаткова:

1. Августин А. Сповідь / Святий Августин; пер. з латини Ю. Мушака. – Львів: Свічадо, 2008. – 355 с.
2. Аврелій М. Наодинці з собою: роздуми / Марк Аврелій; пер. з грец. Р. Паранька. – Львів: Літопис, 2007. – 209 с.
3. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з лат. О. Кислюк. – 2-е вид. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 794 с.
4. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
5. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюк. – 3-є вид. – К.: Основи, 2005. – 238 с.
6. Боецій С. Розрада від філософії / пер. з латин. А. Содомора. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 145 с.
7. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.
8. Гнатюк Я. С. Філософія. Вступ до теорії: навч. посіб. / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. – 140 с.
9. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К.: Дух і літера, 2000. – 606 с.
10. Г'юм Д. Трактат про людську природу. – Київ: Всесвіт, 2003. – 552 с.
11. Декарт Р. Медитації про першу філософію / Метафізичні медитації // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. – К.: Дух-і-літера, 2014. – С. 115-292.
12. Декарт Р. Міркування про метод. – К.: Тандем, 2011. – 101 с.
13. Жадько В.А. Розуміння філософії через діалог з видатними мислителями: монографія / В.А. Жадько. – Запоріжжя: Вид-во ЗДМУ, 2018. – 132 с.
14. Кант І. Критика практичного розуму. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.

15. Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / Імануель Кант ; пер. з нім., вступ. ст., комент. й прим. В. Терлецького. – Вид. 2-ге, уточн. і доп. – Харків: Фоліо, 2018. – 211 с.
16. Лок Д. Досліди про людське розуміння. У чотирьох книгах. – Х.: Акта, 2002. – 152 с., 608 с., 248 с., 394 с.
17. Ляйбніц Г. В. Монадологія // *Sententiae*. – 2013. – №1 (XXVIII). – С. 151-177.
18. Макіавеллі Н. Державотворець: політ. трактат / Ніколо Макіавеллі; пер. В. Балог. – Київ: Арій, 2014. – 223 с.
19. Монтень М. Проби: вибране / Мішель Монтель; пер. з фр. А. Перепаді. – Х.: Фоліо, 2012. – 442 с.
20. Ніцше Ф. Людське, надто людське: кн. для вільних умів / Фрідріх Ніцше ; з нім. пер. К. Котюк. – Львів: Астролябія, 2012. – 406 с.
21. Платон. Апологія Сократа. Діалоги / Платон; пер. з давньогрец. Й. Кобова, Ю. Мушака. – Харків: Фоліо, 2017. – 407 с.
22. Причепій Є. М. Філософія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – Вид. 3-тє, стер. – К.: Академвидав, 2009. – 591 с.
23. Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія / Луцій Анней Сенека; пер. з латини А. Содомора. – Львів: Априорі, 2017. – 551 с.
24. Тоффлер Е. Третя хвиля. – К.: Ваклер, 2000. – 475 с.
25. Філософія: хрестоматія: від витоків до сьогодення: навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. – 2-е вид., стер. – К.: Знання, 2012. – 621 с.
26. Філософія. Історія філософії: робочий зошит для студентів І-ІІ курсів мед. та фарм. ф-тів / уклад. І.Г. Утюж, Н.В. Спиця. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2017. – 58 с.
27. Філософія: навчально-методичний посібник для студентів І-ІІ курсів медичних, фармацевтичних факультетів / уклад. І.Г. Утюж. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2017 – 71 с.
28. Філософія: словник-довідник: навч. посіб. / за ред. проф. І.Ф. Надольного, проф. І. І. Пилипенка, проф. В. Г. Чернеця. – 3-є вид., допов., випр., переробл. – К.: НАКККіМ, 2010. – 480 с.
29. Франкл В. Е. Людина в пошуках справжнього сенсу: психолог у концтаборі / Віктор Франкл; пер. з англ. О. Замойської. – Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2018. – 159 с.
30. Франкл В. Лікар та душа: основи логотерапії / Віктор Франкл; пер. з англ. Л. Шерстюка. – Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2018. – 318 с.
31. Фройд З. Вступ до психоаналізу / Зигмунд Фройд; пер. з нім. П. Тарашука. – Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2015. – 478 с.

32. Фромм Е. Мати чи бути? / Еріх Фромм; пер. з англ. О. Михайлової та А. Буряка. – Вид. 2-ге. – Київ: Укр. письменник, 2014. – 221 с.
33. Фромм Е. Мистецтво любові / Еріх Фромм; пер. з англ. В. Кучменко. – 2-ге вид. – Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2018. – 188 с.
34. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун. – К.: Вид-во С.Павличко «Основи», 2003. – 325 с.
35. Хамітов Н. В. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі словником / Н. В. Хамітов, Л. Н. Гармаш, С. А. Крилова. – 5-е вид., перероб. та допов. – Київ: КНТ, 2017. – 393 с.

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди – www.filosof.com.ua/links.htm
2. Сайт Українського філософського фонду – <http://www.philosophy.ua>
3. Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/index.html>
4. Електронна бібліотека “psylib” (психологія, філософія, релігія, культурологія, методологія та ін.) – <http://www.psylib.kiev.ua>
5. Internet Encyclopedia of Philosophy – <http://www.iep.utm.edu>
6. Routledge Encyclopedia of Philosophy Online – <https://www.rep.routledge.com>
7. Stanford Encyclopedia of Philosophy – <http://plato.stanford.edu>

Навчальне видання
(українською мовою)

Ірина Геннадіївна Утюж
Віталій Андрійович Жадько
Наталя Валеріївна Спиця
Дмитро Петрович Сепетий
Марія Олексіївна Мегрелішвілі
Світлана Василівна Сидоренко

ФІЛОСОФІЯ

Курс лекцій для для студентів – іноземних громадян 1-го курсу медичних та фармацевтичних факультетів

Редактор І.Г. Шишко
Технічний редактор М.І. Синюгін

Підписано до друку 13.06.2019 р.
Папір офсетний. Друк - ризограф.
Умов. друк. арк. 5,0.
Наклад 30 прим. Зам. № 8399.
Оригінал-макет виконаний в ЦВЗ ЗДМУ
69035, г. Запоріжжя, пр-т Маяковського 26,

Видавництво ЗДМУ
69035, Запоріжжя, пр. Маяковського, 26